Tarih
273
EYLÜL
2016

Osmanlı'dan Bugüne
Ayaklanmalar
Darbeler
Sıkıyönetimler

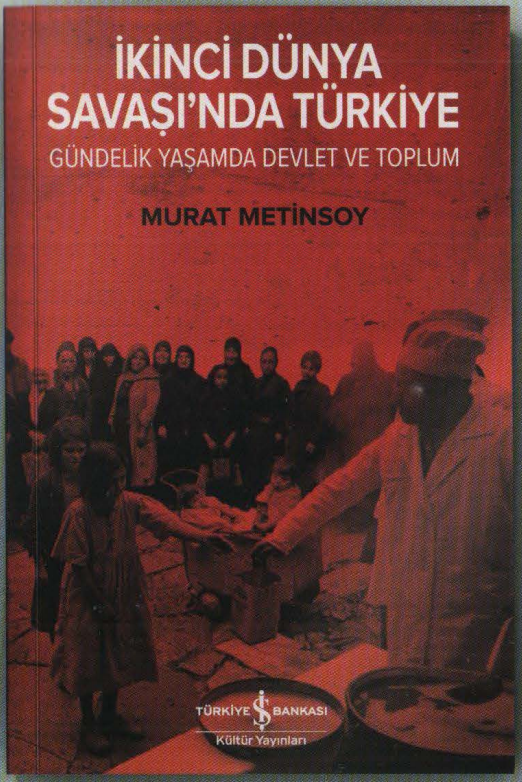
Darpsız, Darbesiz Demokrasi

Erden Akbulut
İsmet Akça
Noémi Lévy-Aksu
Taha Akyol
Mehmet Ö. Alkan
Evren Balta
Aydan Çelik
Zihni Çetiner
Turgut Çeviker
Edhem Eldem
Kaya Erdem
Doğan Gürpınar
Murat Meriç
Burak Onaran
Altan Öymen
Güven Gürkan Öztan
Selim Sezer
Levent Ünsaldı
M. Zafer Üskül
Gülay Yılmaz

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE

Türkiye, her iki dünya savaşı ertesi köklü dönüşümler geçirdi. İlki 600 yıllık Osmanlı hanedanına son verdi. İkincisi ise Tek Parti döneminin sonu oldu; Türkiye'de siyasi demokrasinin yolunu açtı. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsız kaldı. Ancak, savaşın tüm olumsuzluklarını bilfiil yaşadı. Tek Parti döneminin toplumsal dengeleri büyük ölçüde hasar gördü. Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, İş Mükellefiyeti gibi uygulamalar toplumsal katmanları iktidara karşı tavır almaya sevk etti. Devletin savaş içinde kararlarını hayata geçirme konusundaki zaafları belirginleşirken; kitlelerin gündelik yaşamda tepki ve direnişleri de çığ gibi arttı. Gerek çok partili sisteme geçişte, gerekse 1940'ların ikinci yarısında gündeme gelen sosyal politika alanındaki reformlarda toplum tabanında gözlenen yılgınlık ve tepkiler önemli bir rol oynadı.

Murat Metinsoy'un kitabı işte bu zor yılların toplumsal öyküsünü gündeme getiriyor. Olaylar dizinini tabandan irdeleyerek; kitlelerin yaşam deneyimlerini, serzenişlerini, gündelik yaşamdaki direnişlerini vurgulayarak... Otoriter dönemlerde bile toplumun gündelik mücadelelerinin ve taleplerinin siyasete etki edebileceğini ortaya koyarak...

Zafer Toprak, Boğaziçi Üniversitesi

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye
Murat Metinsoy
580 sayfa, 28 TL

...sim kitabevimiz açıldı.
...martin Caddesi No: 5 / 1
Taksim - İstanbul
Tel: (0212) 298 08 97

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İspanya farklı unsurlar barındıran nüfus yapısı ve Avrupa dışındaki uygarlıklarla yakın ilişkileri bakımından Avrupa'nın geri kalanından farklıdır. Bu kitap, İspanya'nın uzun ve karmaşık tarihi hakkında yararlı bir giriş sunarak İspanya'nın farklılığını anlamamıza yardımcı oluyor.

Ortaçağ İspanyası, Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi cemaatlerin bir arada yaşadığı benzersiz bir geçmişi sergilemekteydi. Ortaçağın sonunda zafere ulaşan Hıristiyan krallığının dinî kimliği, İspanya'daki yaşamın her yönüne nüfuz etmişti. Dinsel kimliğe ve ona karşı görüşlere ilişkin izler bugün bile varlığını sürdürmektedir ve bu nokta hesaba katılmadan İspanya tarihi anlaşılamaz.

1650'ye gelindiğinde İspanya Avrupa'daki egemen güç konumunu rakiplerine kaptırdı, ama İspanya'nın geçmişte küresel bir güç olmasının bıraktığı izler bugün bile İspanyol siyasi hayatının renklerini oluşturmaya devam etmektedir.

İLETİŞİM | BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
bupress@boun.edu.tr
Telefon/Faks: 0212 257 87 27
www.bupress.org

SİPARİŞ | www.pandora.com.tr Telefon/Faks: 0212 230 09 62-63
www.bupress.org
www.idefix.com
www.prefix.com.tr
www.emekkitap.com

MERHABA,

15 Temmuz günü ve sonrasında yaşananların gündemimize oturduğu, hemen hepimizi bireysel yaşamlarımızla ve toplumsal ortamla ilgili soru işaretlerine sürüklediği malum. *Toplumsal Tarih* de merakla izledi bu tabloyu. Çizgimizi gündemi yakalamak gibi bir kaygı belirliyor olmamakla birlikte, dışarıda bırakamayacağımız bir olaylar silsilesinin içinde olduğumuzu konuştuk Yayın Kurulu'nda. Olup biteni acele etmeden, aklıselimi elden bırakmadan, sağduyu terazisine sıkı sarılarak tekrar tekrar düşünebilmek için şöyle bir geriye dönüp geçmişteki "darbelere" bakmak öncelikli ihtiyaçtı. Gündemin hızına bakılırsa çok fazla, bize göre ise çok az bekledik bu sayıyı hazırlamak için. Bize göre az, zira her bir sayımız, ince elenip sık dokunmuş makalelerle kurgulanabilmek için bir, hatta bazen iki üç ay önceden kurgulanmayı gerektiriyor.

Bir dosyada toparlanmak üzere yola çıkan ama sonra tüm sayıyı dolduran bu makalelerin bir araya getirilmesi, dosya editörlüğünü üstlenmeyi kabul eden Mehmet Ö. Alkan'ın yoğun emeği, özverisi sayesinde mümkün oldu. Farklı disiplinlerden yazarlar çok kısa bir süre içinde yazılarını bizimle paylaştı; dosya editörümüzün ifadeleriyle "bir tür aydın imecesi, dayanışmasıyla bu sayıyı kotardık; hiçbir karşılık beklemeden, hiçbir koşul öne sürmeden ve yakınmadan, akademik dayanışmanın paha biçilmez sadeliğini ve güzelliğini cömertçe sundu" yazarlarımız bize. Beklediğimizden de geniş bir katılım oldu ve bu sayıda sürekli dizilerimize ara vermek durumunda kaldık, sayfa sayımızı artırdık.

Makalelerin ele aldığı farklı dönemlerin görsel hafızasını da tutmak gerekiyordu elbette. Bu aşamada mutfak ekibine çok iş düştü; arşivlere daldık; dergileri, gazeteleri taradık. En büyük destekçilerimizden biri, sayfalarımızda bolca fotoğrafını göreceğiniz gazeteci Ergin Konuksever oldu. Ergin Bey –ya da kendisinin istediği hitapla "Ergin Abi"– arşivini bizimle sorgusuz sualsiz paylaştı, sorularımızı yanıtladı. Yayın Kurulu üyemiz Aydan Çelik çizimleriyle hem içeride destekledi bizi, hem kapakta anlattı derdimizi. Bütün bu işler yapılırken stajyerimiz sevgili Hamid İncidelen eleştirel aklı, ilgisi ve çalışkanlığıyla yardımımıza koştu; umuyorum ilerleyen zamanlarda bir yazar olarak da katkıda bulunur *Toplumsal Tarih*'e.

Ekimde görüşmek üzere,

Nihal Boztekin

04 **DARPSIZ, DARBESİZ DEMOKRASİ...**
Mehmet Ö. Alkan

06 **"İSTEMEZÜK!"**
Gülay Yılmaz

12 GERİCİ, İLERİCİ, DARBECİ...
KULELİ VAKASI'NI NASIL BİLİRSİNİZ?
Burak Onaran

20 **RESİMLİ BASINDA 1876 DARBESİ**
Edhem Eldem

24 MECLİS-İ MEBUSAN'I KAPATTIRAN MUHTIRA:
HALASKÂR ZABİTAN BİLDİRİSİ
Selim Sezer

30 KARİKATÜRÜN BAKIŞIYLA DARBELER
"HASTA ADAM" ÖLÜYOR!
Turgut Çeviker

38 **OSMANLI'DA OLAĞANÜSTÜ HAL: ÖRFİ İDARE**
Noémi Lévy-Aksu

44 MODERN TÜRKİYE'NİN TARİHİ:
KALKIŞMALAR, DARBELER, SIKIYÖNETİMLER, OHAL'LER
M. Zafer Üskül

51 **GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DARBELER**
Evren Balta

56 **KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFTEN TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELER**
Güven Gürkan Öztan

64 **ORDU, YENİDEN...**
Levent Ünsaldı

70 **DARBE VE HUKUK**
Taha Akyol

72 **TKP'NİN 27 MAYIS 1960 DEĞERLENDİRMESİ**
Erden Akbulut

77 DP'NİN SON GÜNÜ:
BİR GÜN, BİR LİSTE
Kaya Erdem

78 ZİHNİ ÇETİNER'İN TANIKLIĞIYLA
22 ŞUBAT 1962 VE 21 MAYIS 1963 DARBE GİRİŞİMLERİ
Söyleşi: Mehmet Ö. Alkan

86 BİR DARBENİN DİNAMİĞİ VE ANATOMİSİ:
12 MART 1971 MUHTIRASI
İsmet Akça

94 **ALTAN ÖYMEN'İN 12 MART ANILARI**
Söyleşi: Mehmet Ö. Alkan

102 12 EYLÜL REJİMİ, KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İSLAM:
BİTMEYEN BİR TARTIŞMA
Doğan Gürpınar

108 **MEMLEKETTEN ŞARKILI DARBE HALLERİ**
Murat Meriç

Sayı editörü: Mehmet Ö. Alkan

Kapak çizimi: Aydan Çelik

04 "İSTEMEZÜK!"

Gülay Yılmaz, Yeniçeri Ocağı'nın geçirdiği yapısal değişimleri, İstanbul'u sarsan isyanları, "kazan kaldırma"ları ve yeniçeri teşkilatının ortadan kaldırılmasının kent ekonomisindeki etkilerini anlatıyor.

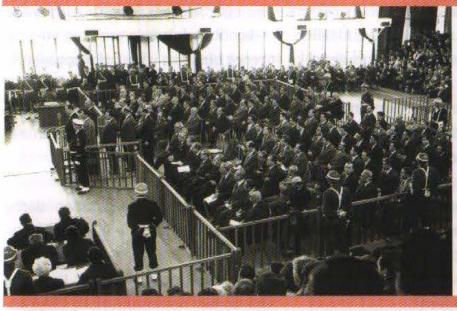
38 OSMANLI'DA OLAĞANÜSTÜ HAL: ÖRFİ İDARE

Noémi Lévy-Aksu, 1876'dan İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede örfi idarenin tanımında ve uygulamalarında etkin olan unsurları inceliyor.

51 GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DARBELER

Evren Balta, darbelerin kuramsal karakterini irdelediği yazısında dünya darbeler tarihinin karşılaştırmalı bir analizini sunuyor.

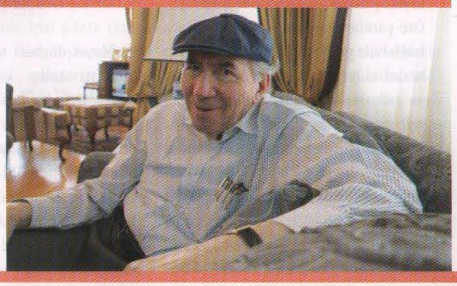

56 DEMOKRASİ KAYBI: KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFTEN TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELER

Güven Gürkan Öztan, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'ü "müdahale pratiği", "üslup repertuarı" ve asker-sivil ilişkileri açısından mukayese ediyor.

94 ALTAN ÖYMEN'İN 12 MART ANILARI

Altan Öymen, Mehmet Ö. Alkan ile yaptığı söyleşide Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam kararına karşı başlatılan imza kampanyasını, uçak kaçırmakla suçlanışını, gözaltına alınışını anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 273, Eylül 2016

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Gülüş, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Selim Sezer

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok
4. Kat No: 407
İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Ağustos 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzinçerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Darpsız, Darbesiz Demokrasi...

MEHMET Ö. ALKAN

Türkiye'de demokrasiyi ilk darp eden 27 Mayıs'tı. Ancak 27 Mayıs'a giden süreç ile 27 Mayıs sabahı yapılan darbeyi birbirinden ayırmak gerekir. DP'nin "Tahkikat Komisyonu" gibi girişimleriyle artık açığa çıkmış antidemokratik temayül ve uygulamalarına tepki duyanlarla, 27 Mayıs sabahı darbe yapanlar aynı kaygıyı taşımıyordu. Elbette 1955 ekonomik krizinin etkisiyle, ama özellikle 1957 seçimlerindeki siyasi kaybı sonrasında DP'nin artan bir otoriterleşme eğilimine girdiği çok açık. DP, Meclis çoğunluğuna dayanarak, örneğin soru önergelerini ve cevapları, aleyhte konuşmaları sınırlandırması gibi, muhalefeti kısıtlayan, parlamenter denetimi işlevsiz kılacak değişiklikler yapmıştı. Öte yandan yargının siyasal iktidara bağlı hale getirilmesi, üniversitelerin hedef alınması, basının susturulmaya çalışılması, burokrasiden de partiye yani DP'ye bağlılık ve sadakat beklenmesi demokrasiyi dejenere etmekteydi. Öte yandan DP hükümetinin demokratik talepleri şiddet kullanarak bastırmaya başlaması tahammül edilmez bir siyasal ortam yaratmıştı. Özellikle "Vatan Cephesi" gibi yandaşlığı ve dolayısıyla toplumsal çatışmayı, yarılmayı ve kutuplaşmayı keskinleştiren ve derinleştiren uygulamalara ekonomik kriz eklenince, toplumda demokrasi talepleri de antidemokratik uygulamalara tepki de artmıştı. Ama bu antidemokratik ve otoriter gidiş karşısında, darbe gibi demokratik kaygı, amaç ve değer taşımayan bir yöntemin alkışlanır hale getirilmesi ayrı ve önemli ve ciddi bir sorundur.

27 Mayıs darbecileri, eğer toplumsal ve siyasal bir desteğe ihtiyaç duymayacak güçte olsalardı –muhtemelen o dönemde ve sonrasında dünyada yaşanan birçok darbede olduğu gibi– yıllarca iktidarda kalacak faşist bir yönetim kuracaklardı. Ancak darbeciler 27 Mayıs öncesinde DP'nin demokratik kural, kurum ve ideallerden sapmasına tepki duyan gençlik, üniversite ve basın gibi demokrasi talep eden kesim ve kurumlara dayanmak zorunda kaldıkları için, Milli Birlik Komitesi kendisinden beklenmeyecek bir şekilde demokratik bir istikameti takip etmek zorunda kalmıştı. Unutulmaması gereken konu, dayanmak zorunda kaldıkları bu kesimleri ilk fırsat bulduklarında tasfiye etme gayretleriydi.

27 Mayıs darbesi ve darbecileri demokrasi talep eden, demokratik değer ve inançlara sahip toplumsal kesimlere dayanmak durumunda oldukları ve meşruiyetlerini onlardan almak zorunda oldukları için, bu kesimlerin isteklerine gözlerini ve kulaklarını kapayamadılar. Böylece bir yandan sosyalizme bile açık olduğu tartışılacak olan, 100 yıllık anayasa tarihinin en demokratik metni 1961 Anayasası ortaya çıkarken, diğer yandan Milli Güvenlik Kurulu gibi bir demokrasi dışı askeri vesayet kurumu Anayasa'ya taşındı ve meşrulaştırıldı.

Sonuçta Türkiye sağı 1950'lerin ortasından itibaren DP'nin otoriterleşmesine kayıtsız kaldı, partinin antidemokratik bir tutum sergilemesini görmezden geldi, bu konuda adeta körleşme yaşadı, yaşıyor. Türkiye solunun büyük bir kesimi de sonuçta elde edilenlere –örneğin Anayasa'ya– bakarak 27 Mayıs darbesine sempatiyle yaklaştı. Ve ne yazık ki darbe ve darbecilerle hesaplaşamadı; 27 Mayıs'ta mündemiç ve eğer fırsat bulsalardı uzun yıllar –kendi ifadeleriyle en az 10 yıl– sürecek bir faşist yönetimi kurma isteklerini görmezden geldi. Demokrasiye geçerken bir başbakan ve iki bakanın idam edilmesi ise olabilecek en vahim hadiselerden biriydi.

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi Türkiye tarihinde birçok bakımdan kırılma noktasıdır. Ama en başta Türkiye demokrasi tarihinde bir dönüm noktasıdır. Halk, olayı anladıktan ve Cumhurbaşkanı'nın çağrısından sonra büyük bir cesaret örneği sergileyerek meydanlara çıktı, kamu binalarının önünde toplandı. Boğaziçi Köprüsü dahil askerin öne sürüldüğü her yerde, farklı kesimlerden, partilerden, yaşam tercihlerinden kadınlar ve erkekler ölmek pahasına, darbecilerin/cuntacıların, silahların, tankların, karşısına dikildi. Cuntacılar bu memleketin insanına silah sıkmaktan çekinmedi, demokrasinin başlıca kurumu TBMM'yi bombalayacak kadar faşist olduklarını kanıtladılar.

Çağrıyı kimin yaptığı, sokaktakilerin partileri, ideolojik kimlikleri, cinsiyetleri değil, darbecilerin karşına dikilebilmeleri, tankları durdurabilmeleriydi önemli olan. Bu, hiç mübalağasız, değil Türkiye tarihine, dünya tarihine geçecek bir olaydır. Uzun

süredir yaşanmakta olan derin yarılma, kırılma ve kutuplaşma, darbe karşısında demokrasi safında buluşmamıza sebep oldu. Kutuplaşma, artık demokrasi taraftarları ve karşıtları olarak belki de olması gereken bir ayrıma dönüştü.

15 Temmuz'da ne olduğuna ve nasıl olduğuna dair kafamızda hâlâ sayısız soru işaretleri var. Bunların bir kısmı mahkeme safahatında ortaya çıkacak diye umalım. Sorgulamaya, kuşkularımızı dile getirmeye devam edelim. Ancak daha önemlisi bu sürecin, OHAL ilanının da yarattığı uygun yönetim ve yasalaştırma ortamıyla bir kişinin veya bir partinin iktidarını tahkim edecek bir payanda olarak değerlendirilmesini değil, daha fazla, güçlü ve sağlam bir demokrasiyi hayata geçirmemizi sağlayacak bir fırsatı vermesini dileyelim. Zira sorunlarımızı çözecek tek yol daha fazla demokrasidir. Bu süreçte HDP asla dışlanmadan, demokrasi konusunda yeni bir mutabakat zemini şart görünüyor; çünkü farklılıklarımızla, barış ve demokrasi içinde birlikte huzur içinde yaşamamız için, demokratik mutabakat ve asgari müştereklerimizde buluşmamız, eskilerin deyişiyle artık "hayat memat meselesi".

Toplumsal Tarih'in bu özel sayısını tamamıyla darbelerin darp ettiği tarihimize ayırdık. Darbe dediğimiz, silahlı gücü elinde bulunduran kesimin siyasi iktidarı alışılagelmiş yöntemler dışında ele geçirmesi olarak tanımlanınca tarih de eskiye gidiyor.

Osmanlı dönemi "Istemezük!" diye bağırarak padişah ve sadrazam değişimine sebep olmuş yeniçeri ayaklanmaları örnekleriyle dolu. Gülay Yılmaz klasik dönem darbelerin başaktörü diyebileceğimiz yeniçeriler ve Yeniçeri Ocağı'nın yapısına dair çarpıcı bir makale hazırladı.

Burak Onaran 1859'da yaşanan, Kuleli Vakası adıyla anılan ve darbe olarak nitelenen olayın 160 yıllık algı ve tanımlamasının nasıl değişebileceği üzerine nefis bir deneme yazdı.

Edhem Eldem, her zamanki köşesinden bu sayı için vazgeçip, ilk modern darbe diyebileceğimiz 1876 üzerine arşivindeki gravürlerden harika örnekleri giriş yazısı ve açıklamalarıyla sunuyor.

II. Meşrutiyet dönemi için Selim Sezer meşhur "Halaskâr Zabitân" olayıyla ilgili bir bildirinin peşinden giderek, asker sivil ilişkileri ve bunun hükümetle Meclis-i Mebusan üzerindeki etkilerini irdeliyor.

Türkiye'de karikatür tarihi deyince akla gelen ilk isim olan Turgut Çeviker, Osmanlı döneminden başlayıp günümüze kadar karikatürcülerin gözüyle darbelere bakıyor.

Osmanlı dönemine ilişkin son yazıyı yazan Noémi Lévy-Aksu, Osmanlı'da 1876 Kanun-ı Esasisi ile gündeme gelen "örfi idare"nin uygulamalarını ele alıyor.

Zafer Üskül, Şeyh Sait ayaklanmasından başlayarak 15 Temmuz'a kadar Cumhuriyet tarihindeki "kalkışmalar, darbeler, sıkıyönetimler, OHAL'ler" ve bunların hukuki sonuçları hakkında mahirane bir makale hazırladı.

Evren Balta, Türkiye'deki darbeleri anlayabilmemiz için adeta dünya darbe tarihinin karşılaştırmalı bir analizini yaparak, olayların ve yorumların içinde kaybolmuş okura son derece anlamlı, anlaşılabilir ve berrak bir pencere açıyor.

Levent Ünsaldı'nın kaleme aldığı, tarihi ve darbeleri sosyal bilimler zemininde felsefi bir bakışla yoğurduğu yazısından çok şey öğreneceğinize eminim.

Bu alana yıllardır emek veren Güven Gürkan Öztan, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'ü "müdahale pratiği, "üslup repertuarı" ve asker-sivil ilişkilerini karşılaştırarak, karanlıkların olduğu kadar gölgelerin de aydınlanmasını sağlıyor.

Taha Akyol 27 Mayıs öncesinde Türkiye sağının önemli isimlerinden Ali Fuat Başgil'in tutumunu ve Bayar'a tekliflerini demokrasi tarihine not düşerek bir kez daha hatırlatıyor.

Kaya Erdem, kendisinden bizzat dinlediğim, sonra da kitabında yer verdiği, 27 Mayıs sabahı Adnan Menderes'in Eskişehir'deki son gecesini anlattığı ve sizlere de ilginç geleceğine inandığım sayfaları kullanmama izin verdi.

Erden Akbulut, 27 Mayıs 1960 darbesinin Türkiye Komünist Partisi açısından ne anlam ifade ettiğine dair, Türkçede şimdiye kadar hiç yayımlanmamış olan 27 Mayıs değerlendirmesine dair çarpıcı bir örneği bizimle paylaşıyor.

27 Mayıs sonrasındaki 1962 ve 1963 yıllarında Talat Aydemir liderliğinde gerçekleşen iki "nâkıs darbe teşebbüsü" içinde Harp Okulu öğrencisi olarak yer alan Zihni Çetiner ile biri Şubat ayında biri de 15 Temmuz'dan sonra yaptığım iki röportajı birleştirerek verdim.

İsmet Akça 12 Mart 1971 muhtırasının "dinamiğini ve anatomisini" tartıştığı yazısında, 12 Mart öncesinde biriken dinamikleri ve muhtırayla gelen ara rejimin otopsisini ustalıkla yapıyor.

Altan Öymen ile 12 Mart döneminde Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamını engellemeye çalışan bir imza toplama girişimi, kendisinin "hava korsanı" olarak suçlanmasına sebep oluşu, gözaltına alınışı ve cezaevinde yaşadıkları konusunda bir röportaj yaptım.

Doğan Gürpınar 12 Eylül rejiminin İslam'la kurduğu kurumsal ilişkiyi, getirdiği merkezileşmeyi ve kültür politikalarını sonuçları günümüze uzanan bir değerlendirmeyle aktarıyor.

Son olarak Murat Meriç 27 Mayıs'tan 15 Temmuz'a, darbelerin müziğe yansımaları, popüler kültür ve müzik konusundaki birikimini ve arşivini şarkılar türküler üzerinden tasvir ediyor.

"İSTEMEZÜK!"

GÜLAY YILMAZ

Yeniçeri Ocağı 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başında yapısal bir değişimden geçti. Ocağa bağlı askerlerin sayısı geçmiştekinin iki üç katına çıktı ve asker tabanı devşirmelerin yanı sıra Müslümanları da içermeye başladı. Bu yeni asker tipi hızlı bir kentlileşme ve sivilleşmeyi de beraberinde getirdi. Söz konusu dönüşümün sonuçlarından biri de yeniçeriler ve sivil halktan oluşan kitlelerin desteklediği 17. ve 18. yüzyıl İstanbul'unu sarsan isyanlardı.

Yeniçerilerin tarihte en çok anıldığı olaylar "kazan kaldırmaları" ile başlar. Gerek yaşadıkları dönemlerde yazılan kroniklerin, gerekse yakın zamana kadar bu konuda kalem oynatmış modern tarihçilerin yeniçerileri zorba, eşkıya güruhu, devletin başına gelmiş bir bela olarak anmaları ve de onların ayaklanmalarını bir şımarıklık olarak görmeleri bu popüler algının oluşmasında pay sahibidir. O kadar ki, Osmanlı devleti bu "beladan" ancak 19. yüzyıla ulaştığında, "hayırlı bir olay" olarak ve Ocak mensuplarının birçoğunu da öldürmek suretiyle kurtulabilmiştir. "Yok yere mi asiydiler?" sorusu ise geç bir tarihte sorulabilmiş ve hemen okur kitlesi bulan bir yaklaşım olarak tarihçilikte yerini almıştır.[1] Tarihi bir de isyancıların gözünden okumak bu açılım sayesinde mümkündür. Ben de bu yazıda kısaca, yeniçeri ayaklanmalarının bu yeni yaklaşım doğrultusunda nasıl okunabileceğine ve modernite öncesi bir toplumsal yapıda asker-devlet-toplum ilişkilerinin nasıl olduğuna bakmaya çalışacağım.

Yeniçeri ağası, reis efendi, şeyhülislam, çavuşbaşı.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

Yeniçeri Ocağı, Osmanlı devletinin askeri teşkilatlanması içindeki önemli bir kurumdur. Önemi, askeri niteliklerinden olduğu kadar sosyal ve siyasal yapıda yüzyıllar içerisinde farklılaşarak oynadığı rollerden de kaynaklanır. Ancak meseleye darbeler tarihi açısından bakılacak olursa, her şeyden önce modernite öncesi bir ordu yapılanmasından bahsettiğimizin altını çizmemiz gerekir. Her ne kadar bazı durumlarda yakın tarihimizle benzerlikler ve akisler kendini hissettiriyor olsa da modern orduların darbe girişimleri ile herhangi bir premodern toplumdaki askeri hareketler arasında muhakkak önemli farklar olacağını vurgulamak isterim. Elbette ki meseleyi asker-halk ilişkisi açısından değerlendirmek yüzyıllardır bu coğrafyada yaşayan bir toplumun ürettiği kültürü anlama bağlamında değerli bir çabadır.

OCAĞIN YAPISI

Modernite öncesi toplumların en önemli özelliği, toprağa bağımlı bir ekonomik yapılarının olmasıdır. Nitekim, nakdi vergilendirme için yeterli sıcak para var olmadığı gibi, onu en az kayıpla toplayabilecek teknolojiye sahip bir devlet aygıtı da mev-

cut değildi. Modern devlet ise ancak bu iki şart oluştuğu zaman ortaya çıkabilecekti. Keza ordu yapılanması da bu şartlar altında toprak sistemine bağlı bir mekanizma olarak oluştu. Osmanlı devletinin askeri teşkilatı da bu durumdan muaf değildi.

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş tarihi Osmanlı tarihinde tartışmalı bir konudur. Ancak bu tartışmaların ötesinde, Osmanlı devletinin, ordu sistemini yaya ve müsellemlerden tımarlı sipahi ve kapıkulu birliklerine geçişi sırasında, toprakla bağını kurarak oluşturduğunu söylemek mümkündür.[2] Sipahileri, üzerinde hâkimiyet sürdüğü topraklarda tımar sistemi vasıtasıyla gerçekleştirdiği üretim taksimatının bir parçası olarak yetiştirmiş, Yeniçeri Ocağı'nı ise fethederek hızla kendine kattığı Hıristiyan topraklarından elde ettiği esirleri kullanarak kurmuştu. Pençik sistemi olarak bilinen bu uygulama, devletin savaş esirlerinin beşte birini alıp ordu ve idare kadrolarında kullanmak üzere yetiştirmesine dayanıyordu. Bu sistem Osmanlı devletinden önceki İslam devletlerinde de uygulanmıştı. Ancak ilerleyen dönemde yeniçeri askeri imparatorluğun Hıristiyan tebaasının çocuklarının devşirilmesi suretiyle alındı, ki bazı tarihçiler bunu 1402 Ankara Savaşı sonrası dağılan orduyu toparlama çabasıyla paralel olarak değerlendirir. Böylelikle İslam toplumlarında daha önce görülmemiş bir uygulamayla zımmi nüfus yeniçeri ordusunun belkemiği haline getirildi.[3]

16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl başından itibaren ise ordunun yapısının erken modern dönemin ekonomik ve sosyal şartlarına göre yeni bir nizamdan geçirilmiş olduğunu görürüz. Bu aynı zamanda toprak-ordu-devlet ilişkisinin de yeniden düzenlendiği, tımar sisteminden iltizama geçişin yaşandığı bir süreçti.[4] Erken modern dönemde herhangi bir ordunun cephelerde başarı kazanabilmesi için gerekli olan yeni düzenlemeler Osmanlı ordusunda da ivedilikle yapıldı. Ateşli silahların etkin bir biçimde kullanılmaya başlaması, garnizon sistemine geçiş ve benzeri yeni savaş teknikleri, 1593-1606 Osmanlı-Habsburg savaşları esnasında uygulanmaya başlayan yenilikler olmuştu.[5] Kullanılan yeni teknoloji daha yüksek rakamlarda asker ihtiyacını da beraberinde getirmişti. Bu yeni askerlerin ise klasik kapıkulları gibi uzun süreler eğitimden geçerek profesyonelleşmelerine gerek kalmıyordu. Kısa bir süre içerisinde Yeniçeri Ocağı'nın kapılarının –kentli veya köylü– Müslüman reayaya da açılmasıyla Ocak askerinin sayısı kısa bir sürede eski mevcudunun üç katına çıktı. Dahası artık yeni askerlerin hem kökenleri hem de askerlik yapma biçimleri geçmiş dönemdekinden oldukça farklıydı.[6] Bu evreyi asker ve sivil arasındaki ayrımın gittikçe bulanıklaşmaya başladığı bir dönem olarak düşünmek doğru olur. Bulanıklaşma ise toplumsal hareketlerde yeniçerilerin isimlerinin en ön saflarda zikredildiği bir süreci tetikleyecektir.

Zırhlı Kürd Mehmed, civelek, selam veren yeniçeri neferi, keçeli yeniçeri neferi, acemioğlan, solak.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

YENİÇERİ İSYANLARINDAN KESİTLER

17. yüzyıl İstanbul'u özellikle Köprülüler dönemi öncesindeki ilk elli yıl boyunca isyanlarla çalkalandı. Habsburg savaşı bitiminde hızla şekil değiştirmiş yeniçeri ordusunun İstanbul'da yarattığı çalkantının sebepleri nelerdi? Yeniçerilerin sadece İstanbul içerisindeki nüfusunun eski mevcudunun iki-üç katına çıkmış olması pratikte, kışlaların yetersiz, maaşların düzensiz olması, askerlerden beklenenin de değişmesi sonucunu doğurdu. Yeniçeriler birçok farklı nedenden ötürü kent kültürünün önemli aktörleri halini almıştı. Tarihi yarımadada yer-

Orta sakası, yeniçeri kazan götürücüleri, baş karakullukçu.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

leşik hayata geçenlerin, aile hayatına karışanların, esnaflaşanların sayısı gitgide arttı. Dahası yeniçeriler, 1650'lere varıldığında kendi aralarında, daha sonra da cemaatlerinin oda sandıkları etrafında ekonomik bir örgütlenme gerçekleştirerek kentlilere düşük faizlerle kredi vermeye başladı. Böylelikle cemaatler sadece askeri ilişkiler anlamında değil ekonomik anlamda da bir dayanışma ağı geliştirmiş oluyordu. Siviller ve yeniçeriler arasındaki sınırların bulanıklaşmasının sonuçlarından biri, İstanbul içinde ticaret, esnaflık veya işçilik gibi işlere girişmiş yeniçeriler; Anadolu'dan gelip yeniçeri yazılmış ve İstanbul'un sunduğu nimetleri değerlendirmek isteyen köylüler veya esnaf olup yeniçeri unvanları ile kendilerine loncalarında yükselme şansı yaratmaya çalışan kentliler gibi birçok değişik katmandan oluşan sivil-asker topluluğunun toplumsal patlamalar esnasında ortak refleksler geliştirmesi oldu.[7] Dahası, tepkileri Ocakla hiç ilgisi olmayan bazı halk kesimlerinde de yankı buldu.

Literatürde genel olarak yeniçeri isyanları şeklinde anılan bu hareketler üzerine yapılan yeni araştırmalar bunların birbirinden farklı itkilerle ortaya çıkmış ve farklı toplumsal gruplar tarafından desteklenmiş hareketler olduğuna işaret etmektedir. Yeniçeriler ve onlarla ilişkilendirilmiş isyanlara dair en yanıltıcı yaklaşım, yeniçerileri aralarında farklılık olmayan tek bir sosyal grup olarak algılamaktır. Oysa terekeleri incelendiğinde, aralarında farklı ekonomik grupların olduğu ortaya çıkar.[8] Zenginden başlayıp esnafa, işçiye ve en fakir mensubuna uzanan yeniçeri yelpazesinde hangi kesimin hangi isyanda daha aktif olduğunu tespit etmek zor olsa da kısmen mümkündür.

Kulluk neferi, çorbacı yamağı, sarac, ulufe götüren yeniçeri.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

Örneğin, 1622 isyanı yeniçerilerin daha ziyade ocaklarının varlığını tehdit altında hissetmelerine yol açan dedikoduların ve bu dedikoduları besleyen saray içi hiziplerin bir eseri olarak değerlendirilebilir.[9] Yahut 1656 senesi protestolarına bakacak olursak, bu hareketlenmelerin altında yoğun ekonomik sıkıntıların yattığını görmek mümkün olacaktır. Güçlü yeniçeri ağalarından Murad Paşa'nın vezir olarak atandığı dönemde çok kısa sürede birçok kişiyi yeniçeri ordusuna kaydettirmesi ve bütçenin yeniçeri maaşlarını ödeyemez hale gelmesi orduda genel bir memnuniyetsizlik yaratmıştı. Sadrazam Süleyman Paşa'nın gümüşten çok bakır alaşımından oluşan yeni kızıl akçeleri bastırıp yeniçeri mevaciplerini bununla ödemesi isyanı tetikledi. Naima, 1000 kızıl akçenin 100 akçe kadar bile etmediğini, çarşıya giden yeniçerilerin parasını esnafın kabul dahi etmediğini yazar.[10] Girit seferinden dönmüş yeniçeriler arasında son beş-altı dönemlik maaş-

Mitolojide geçen ve meyveleri insan bedeni olan Vakvak ağacı: Şecerü'l-vakvak. 1656 yılında yeniçerilerin isyanı sonucu Atmeydanı'nda 30 kişinin çınar ağacına asılarak öldürülmesi olayları bu ağaca gönderme yapılarak Vaka-i Vakvakiye olarak anılmıştır.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

ların almamış olanlardan bahseden Eremya Çelebi ise meselenin vahametini daha da iyi açıklayacaktır.[11] Bir buçuk sene, belki daha uzun dönemler boyunca maaş almamış askerlerin bu kızıl akçeler karşısındaki öfkesi tahmin edilebilir. Nitekim bu öfke, isyancıların isimlerini verdiği otuz kadar sorumlunun Atmeydanı'ndaki çınar ağacında bostancıbaşı tarafından asılmasıyla sonlanacaktır. Bu olay tarihe Çınar vakası veya vaka-i vakvakiye olarak geçmiştir.

Yeniçeri isyanları olarak bilinen hareketlerin toplumsal tabanının değişkenliğini, ağaların, saray hizip-lerinin ve sivil halkın katılımındaki varyasyonu ve bu isyanların tek tip değil birbirinden farklı hareketler olduğunu vurguladıktan sonra, bunlar arasındaki benzerliğe de değinmek yerinde olacaktır. Bu noktada yukarıda bahsettiğim, ordunun modernite öncesi bir ekonomik yapılanma içerisinde örgütlendiği gerçeğini ve hatta 17. yüzyıldan itibaren devletin gittikçe artan mali yükü nedeniyle askerinin sivil ekonomik ilişkiler ekseninde kendi başının çaresine bakmasını görmezden geldiğini, hatta belki böyle bir becerikliliği beklediğini dikkate almak bu bulanıklaşmanın ve askeri hareketlerin "popülerleşmesinin" nedenlerini açıklayacaktır. (Bir seneden uzun dönemler boyunca askere maaşını verememiş bir devletin yeniçerilerin ekonomik faaliyetlerine çok da ses çıkarabilecek bir konumu olmasa gerektir.) Yeniçeri isyanları, bizatihi yeniçeri askerlerinin sivilleşmesinden veyahut sivil ekonomik ve sosyal hayatla yakın temasa geçmiş bulunmasından ötürü birçok isyanda bilerek veya bilmeyerek İstanbulluların rahatsızlıklarını dile getiren popüler protestolara dönüşmüştür.

1651 isyanı İstanbul esnafının başlattığı toplumsal hareketlere bir misaldir. Bu isyan öncesinde, yeniçeri ağaları Kara Çavuş ve Bektaş Ağa ayarı bozuk akçeleri Arnavutluk, Bosna ve Belgrad'dan getirip İstanbul esnafına 118 akçe bir altından olmak üzere vergilendirmekteydi.[12] İsyan, İstanbul esnafının ağaların sürdürdüğü tiranlığa ve onların isteklerine boyun eğerek yeni vergiler ve tashih-i sikke yoluna giden Sadrazam Melek Ahmed Paşa'ya karşı cumhur-ı azim edip Sadrazam'la görüşmeleriyle başladı. Melek Ahmed Paşa hiddetle esnaf kalabalığını kovduğunda Sarachane Kethüdası Ramazan Dede'nin öncülüğünde Şeyhülislam Aziz Efendi'nin yanına varıldı. Eli boş dönen esnaf tüm İstanbul'daki dükkânların kapatılması kararı aldı. Bu kararı on bin kadar esnafın toplanıp müftüyle birlikte Ayasofya'ya giderek buradan Sultan'ın huzuruna çıkması izledi.[13] Bu direniş karşısında yeniçeri ağaları şikâyetçileri ölümle tehdit etti ve bir isyan başlattı. Yeni kışlalardaki yeniçerilerin desteğini almış olmalarına rağmen ağaların isyanına ne din âlimleri ne de kent halkı destek verdi. Sultan tarafından şehrin her mahallesine yayılan tellallar her kim Sultan'ın otoritesine karşı gelir ve asilere katılmak için Orta Cami'ye giderse bağı kabul edileceğini ve bu kişilerin katledilmeleri için fetva olduğunu duyurdu. Halk çağrıya cevap verip Ayasofya'ya ve Sultan Ahmed Camii'ne doluştu, üstelik silahlanarak. Ahırkapı'ya kadar tüm sokaklar insanla doluydu.

Naima bu nümayiş esnasında eski kışlalardaki yeniçerilerin kendi ağalarına karşı çıkarak sivillerin tarafında yer aldığını ve 1651 isyanının bu şekilde bastırıldığını belirtir.[14] Tarihçinin satırlarına yansıyan bu dayanışma son derece çarpıcıdır. Öte yandan Naima isyanın en başında dükkânları kapayıp meydanlara çıkan esnafın ekserisinin de yeniçeri ve solaklardan oluştuğunu belirtir.[15] Nitekim tashih-i sikke uygulamaları ve akçenin değerinin düşmüş olmasına rağmen malların narh fiyatları üzerinden satılma zorunluluğu esnafı rahatsız ettiği kadar yeniçerileri de olumsuz etkilemişti. Devletin yürüttüğü ekonomik politikalar tepkiyle karşılanıyordu.

Kredi ilişkileri ve esnaflaşmayla başlayan yeniçerilerin kent ekonomisine nüfuz etme süreci 18. yüzyılda

Yeniçeri bölüğü.

Şehbal, 1 Teşrinisani 1326 (14 Kasım 1910), s. 89

yeniçeri cemaatlerinin İstanbul'a göçlerdeki kefalet ağının yoğun olarak içinde yer almasının yanı sıra gediklerin ve esamelerin satılmasıyla iyice kökleşti.[16] Yeniçeriler içinde sadece sivilleşen gruplar yoktu. Tam tersine, elinde silah tutmanın verdiği güçle birçok yeniçeri haraç kesen, zorla ekonomik ortaklıklar oluşturan, sorunları şiddetle çözen çeteler halinde hareket eder olmuştu. Bunun yanı sıra, yeniçerilerin çalıştırdığı kahvehaneler, bu mekânlarda bir önceki yüzyıldan beri ortaya çıkmış bir alt protest kültürü barındırıyordu.[17] Kahvehaneler muhalif siyasal örgütlenmenin merkezlerine dönüşmüştü. Mesela, kroniklerde isyanlara katıldıkları belirtilen, şehir oğlanları denen zümre bu kahvehanelerin uzunca bir zamandır müdavimiydi.[18] 16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl başında başlamış olan dönüşüm 18. yüzyılda daha da olgunlaşıyor ve yeniçeri isyanlarının kenti temsiliyeti kendini daha etkili hissettiriyordu. Batı'da bu dönemde yoğun olarak gördüğümüz ve Şerif Mardin'in de Osmanlı'daki formlarını vurguladığı "ahlak ekonomisi" ve bu ekonomik zihniyet ekseninde siyasal düzendeki mevcut haklarını algılayan bir halkın erken modern ekonomik sistemine karşı gösterdiği direniş. Osmanlı toplumundaki asker-sivil beraberliği tarafından gerçekleştirilecekti.[19] "İstemezük" sadece mevcut saray ahalisine değil bu dönemin ekonomik uygulamalarına da karşı net bir şekilde ifade edilecekti.

Yeniçeri büyük ağası Celal Bey.

Şehbal, 1 Teşrinisani 1326 (14 Kasım 1910), s. 89.

1703 isyanı, 1651'de kayıtlara yansıyan yeniçeri esnaf birlikteliğinin çok daha net ifade edildiği bir kent protestosuydu. İsyan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin daha önce görülmemiş düzeydeki gücü ve bağımsızlığına ve bunu adaletsiz bir şekilde kullanmasına (kendi akrabalarını en yüksek mevkilere getirmesi, iltizamı yakınlarına dağıtması vb.) karşı duyulan nefret üzerine ve Sultan'ın İstanbul'da bulunmadığı bir dönemde patlak verdi.[20] Cebeci ve yeniçerilerin silahlanıp ayaklanmasını takiben, geçmiş isyanlarda olduğu üzere, toplanan askerin çarşı içinden geçerken yaptıkları çağrıya cevaben esnafın kepenk kapatıp yürüyüşe katılmasıyla devam etti. Yeniçeriler yağma için orada bulunmadıklarını söyleyecek, isyan etme sebeplerini ise son on iki dönemdir maaşlarının, hazine tarafından ödenmesine rağmen ağaların elinde kaldığını söyleyerek açıklayacaklardı.[21] İsyancı yeniçerilerin esnaftan büyük destek aldığı, 1703 isyanını anlatan bir yeniçeri balatından da anlaşılmaktadır. Balatta yetmiş iki lonca ile askerlerin beraberce ayaklandığı ifade edilmiştir.[22] Takip eden günlerde fırınlar, kasaplar, bakkallar ve hamamlar hariç tüm dükkânların yanı sıra gümrük, darphane ve sarraflar da kapanmıştı. Tellallar isyancılara uymayanların cezalandırılacağını duyurup, kadınların, çocukların, Hıristiyanların ve Yahudilerin evlerinde kalmasını istiyordu.[23] Bir temsilci heyeti, Edirne'de bulunan Sultan'ın yanına gönderildi. "Edirne vakası" olarak da bilinen bu isyan sonucu Feyzullah Efendi idam edildi ve II. Mustafa tahttan çekilerek yerini kardeşi III. Ahmed'e bıraktı.

18. yüzyıl isyanlarında İstanbul'un çeşitlenen ve renklenen nüfusu da bu hareketlere dâhil olan gruplarda bir artışa sebep olmuş görünmektedir. Öncesinde mevcut idiyse de ancak bu dönemde devletin şüphelendiği ve dikkatlice tetkik etmek istediği göçmen işçiler vesikalarda yerini bulmuştur. 1730 Patrona Halil isyanı ve III. Ahmed'in tahttan indirilmesi sonrasında Patrona Halil'in hemşehrisi olan Arnavutlar, özellikle de Arnavut tellak ve natırlar 1734-1735 tarihli bir hatt-ı hümayunla kayıt altına alınmaya başladı. Bu da şehre gelen işçi göçü, etnik dayanışma ve mesleki ortaklığın isyan eden yeniçeri, ulema, esnaf ve bürokratlar zümresinin yanına eklenen bir faktor olduğuna işarettir.[24]

Modern dönem başlangıcı olarak kabul ettiğimiz 19. yüzyılın devlet-ordu-toprak ilişkisine dair çok genel şekilde birkaç kelam edecek olursak, bu dönemi Osmanlı devletinin artık toprağa bağlı ekonomiden sıyrıldığı, modern düzenli ordu ihtiyacının hissedildiği bir devir olarak tanımlamak sanırım yerinde olacaktır. Artık düzenli, disiplinli, maaşa bağlanmış ve tek işi savaşmak olan bir ordu gerekmekteydi. Toprak ve ordunun ilişkisini kesmek sancılı bir süreçti. Tımar sistemi hâlâ devam etmekte olduğundan yüzyılın başından itibaren yapılan yeni düzenlemelerle lağımcı, humbaracı gibi ocaklar tımarları ke-

silerek merkezi ordunun maaşlı subaylarına dönüştürüldü. Timarların düzenli bir birliğe (Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye) bağlanması ise ancak 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra gerçekleşebilecekti.[15]

Modern ordunun kurulmasına giden süreçte 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması bir kırılma noktası oldu. Bu olayla modern bir devletin olmazsa olmazı olan bir ordu tipine geçişin önü açılıyordu, ancak 1550'lerden o güne değin gittikçe artan oranda girift hale gelmiş yeniçeri-sivil ilişkilerini toptan yok etmek askeri, toplumsal ve ekonomik alanda bir dizi ağır sonucu da beraberinde getirdi. Ocağın kaldırılmasından kısa bir süre sonra Yunanistan'ın Osmanlı devletinden bağımsızlığını kazanması, Rusya donanmasının Osmanlı sultanını kendi valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan korumak için davet edilip İstanbul açıklarına gelmesi, ordunun çözülmesinin olumsuz sonuçlarıydı. Rusların müdahalesiyle bozulan uluslararası dengelerin toparlanması ise Osmanlı'nın ekonomik olarak çöküşünde ağır bir etkiye sahip olan 1838 Baltalimanı Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.[16] Kent ekonomisinin içinde yoğun bir biçimde var olan yeniçerilerin ve ellerinde önemli miktarda sermaye biriktirmeye başlamış Ocak cemaatlerinin yok olması, kent ekonomisinin derinden sarsılmasına yol açtı. Son olarak, iktidarın gücünü dengeleyecek bir askeri-sivil oluşumun ortadan kalkmasıyla, Osmanlı'nın erken modern dönemine özgü protesto yöntemleri sona erdi ve toplumsal örgütlenme biçimleri sekteye uğradı.

İsyancı yeniçeriler bir vezir sarayına hücum ediyor.

Resimli Tarih, Temmuz 1955.

DİPNOTLAR

1 Cemal Kafadar, "Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul'un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Ötüşümü: Norman Itzkowitz Armağanı*, çev. Zeynep Nevin Yelçe, der. Baki Tezcan ve Karl K. Barbir (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), s. 135-62.

2 Pal Fodor, "Ottoman warfare, 1300-1453", *The Cambridge History of Turkey*, der. Kate Flee, c. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), s. 192-226.

3 Bu uygulamanın hukuki temelleri/hukuksuzluğu literatürde geniş tartışılmıştır. Bkz. J.A.B. Palmer, "The Origins of the Janissaries", *John Rylands Library Bulletin* 35 (2) (1953): 448-481; Paul Wittek, "Devshirme and Sharia", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 17 (2) (1955): 271-78; V.L. Menage, "Some notes on Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental African Studies* 29 (1) (1966): 64-78; V.L. Menage, "Notes and Communications: Sidelights on the *Devshirme* from idris and Sa'uddin", *BSOAS* 18 (1) (1956): 181-83; Jr., S., Vryonis, "Isidore Glabas and the Turkish devshirme", *Speculum* 31 (1956): 433-43.

4 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000); Ariel Salzmann, "An ancien régime revisited: 'privatization' and political economy in the eighteenth-century Ottoman empire", *Politics and Society* 21 (4) (1993): 393-423; Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660* (Leiden, New York: Brill, 1996).

5 Feridun Emecen'in de belirttiği gibi ateşli silahların yeniçeri ordusunda kullanılması 1455 yılına kadar gitmektedir. 16. yüzyılda ise orduda ateşli silah kullanan düzenli bir bölük bulunmaktadır. Ancak 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başlarında ateşli silah kullanımının tekniği önemli bir şekilde değişecektir. Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), s. 33-45

6 Ordu ıslahatındaki dönüşüm sadece Yeniçeri Ocağında değil timarlı sipahilerde de gözlemlenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özgür Kolçak, "Yeniçeriler, Ümera Kapıları, Timarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi", *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, der. Kahraman Şakul (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), s. 217-251.

7 Gülay Yılmaz, "Blurred Boundaries Between Soldiers and Civilians: Artisan Janissaries in Seventeenth-Century İstanbul", *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, der. Suraiya Faroqhi (New York, NY, USA: Berghahn Book, 2015), s. 175-193.

8 Gülay Yılmaz, "The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th-Century Ottoman City: The Case of İstanbul", yayımlanmamış doktora tezi, McGill Üniversitesi, 2011, s. 179-184.

9 Baki Tezcan, "The 1622 Military Rebellion in Istanbul", *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, der. Jane Hathaway (Madison: University of Wisconsin, 2002), s. 25-43.

10 Mustafa Naima, *Tarih-i Naima*, der. Mehmet İpşirli, c. 3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), s. 1649.

11 Eremya Çelebi Kömürciyan, "Çınar Vakası", der. H.D. Andreasyan, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 3 (1957): 58.

12 Naima, *age*, s. 1319.

13 *Age*, s., 1320-21.

14 *Age*, s. 1337.

15 *Age*, s. 1324.

16 Betül Başaran ve Cengiz Kırlı, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), s. 7-20.

17 Ali Çaksu, "On Sekizinci Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri", *Osmanlı Laleleri. Osmanlı Kahvehaneleri: On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, çev. Aylin Onacak, der. Dana Sajdi (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), s. 151-173.

18 Tülün Değirmenci, "Kahve Bahane Kahvehane Şahane", *Bir Taşım Keyif: Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*, der. Ersu Pekin (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2015), s. 119-37.

19 Şerif Mardin, "Freedom in an Ottoman Perspective", *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s*, der. Metin Heper ve Ahmet Evin (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1988), s. 26-31.

20 Annemarike Stremmelaar, *Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703*, yayımlanmamış doktora tezi, Leiden Üniversitesi, 2007, s. 40-44

21 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, der. Ahmed Refik (İstanbul, 1928), s. 163.

22 Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in İstanbul 1700-1800* (Berkeley, Los Angeles, Londra: University of California Press, 2010), s. 185.

23 Stremmelaar, *age*, s. 61-62.

24 Nina Ergin, "Mapping Istanbul's Hamams of 1752 and Their Employees", *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, der. Suraiya Faroqhi (New York, NY, USA: Berghahn Book, 2015), s. 108-109.

25 Bu askerler İrad-ı Cedid hazinesinin yetersiz kalmaya başlamasıyla timarlar aracılığıyla ücretlendirilmeye başlanmıştı. Bkz. Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), s. 20-21.

26 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları), s. 205-209.

GERİCİ, İLERİCİ, DARBECİ... KULELİ VAKASI'NI NASIL BİLİRSİNİZ?

BURAK ONARAN

Kuleli Vakası'yla ilgili, olayın cereyan ettiği zamanda ve sonrasında yapılmış, birbiriyle taban tabana zıt birçok değerlendirme mevcuttur. Bu yazıda, 1859'da meydana gelen Kuleli Vakası'nın tarihinin geride kalan yaklaşık 160 yılda nasıl anlatıldığından, analiz edildiğinden bahsedeceğim.

Tarih nihai yargıyı verecek, haklıyı haksızdan ayıracak, neyin doğru neyin yanlış olduğunu gösterecektir... Tarihçiden, yaklaşımından, sorduğu sorulardan, hitap ettiği (akademik olsun olmasın) kamunun algısından, beklentilerinden ve onu okuyanların, dinleyenlerin idrakinde oluşandan bağımsız bir tarih olabilirmişçesine tekrarlanır bu sözler. Geçmişe dair bildiklerimizin hızla yeniden düzenlendiği keskin politik değişim veya kriz zamanlarında nihai yargının tecelli ettiği anın geldiğini haber veren dili daha çok duyarız. Geçmiş olayların örtük anlamına nihayet ulaşmış olmanın güvenliyle konuşulur. Oysa tarihyazımına birazcık merakı olan herkesin malumu olduğu üzere, tarih denen anlatılar daima değişir. Dahası, herkesin üzerinde uzlaşabileceği tekil bir geçmiş anlatısı kurmak, mutlak yargılara varmak mümkün değildir. Mutlak tarihi imkânsız kılan bu kısıtlar geçmişe dair ne kadar belgeye, veriye sahip olduğumuzdan bağımsız olarak mevcuttur. Geçmişin hakikati tam olarak ele geçirilemez, zira geçmişte de tek bir hakikat, olup bitenin nedenleri ve anlamına dair

16 Eylül 1854 tarihli *Illustrated London News*'te Kuleli Kışlası tasviri.

Edhem Eldem arşivi.

herkesin üzerinde uzlaşabileceği tek bir yorum var olmamıştır. Tabii geçmişin mutlak ve objektif biçimde bilinemezliği gerçeği, tarihin bütünüyle uydurma, geçmişi anlama çabasının nafile olduğu anlamına gelmez. Tarihçilik zanaatının bağlamı anlamaya verdiği ehemmiyet, betimlemeciliğe, kuşatıcı anlatılar kurmaya kuvvetli meyli bu bilinemezliğe gedikler açmanın yolları olduğu için kıymetlidir. Bunlar, özellikle siyasi tarih söz konusu olduğunda geçmişi şimdiki zaman pratiklerine meşruiyet üretmek üzere kolayda bir malzeme çuvalı, tarihçiliği de propaganda faaliyeti olmaktan ayıran sınırı çizmeye yararlar. Özellikle kriz zamanlarında hızla değişen politik dengelerin ihtiyacına göre analojiler icat etmekle, ahlaki yargılar kuşanıp "nihai hüküm" üretme heveskârlığıyla tarihçilik arasındaki farkı tanımlamayı mümkün kılarlar.

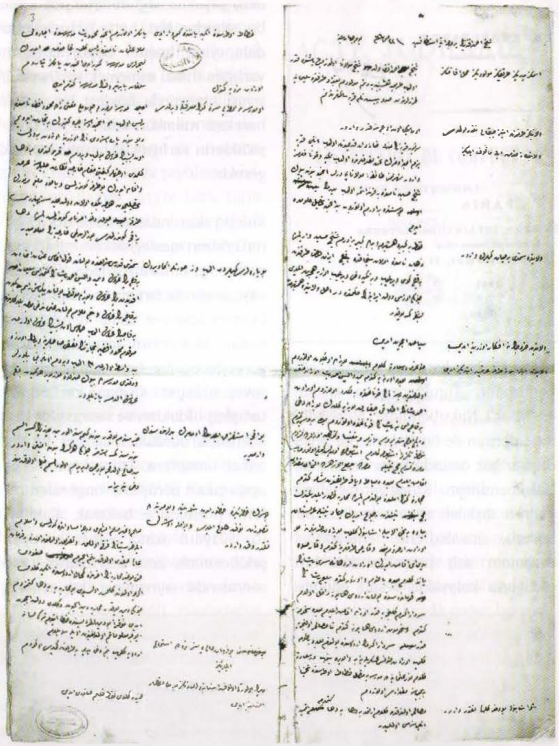
1859'da meydana gelen Kuleli Vakası'nın tarihinin geride kalan yaklaşık 160 yılda nasıl anlatıldığından, analiz edildiğinden bahsedeceğim bu yazının devamında. Geçmişe dair bilgi ve yargılarımızın değişkenliğine, zorunlu çoğulluğuna ve tarihçilik zanaatının etik prensiplerine dair yukarıda çizmeye çalıştığım çerçevenin işlevini somut olarak göstermeye yarayacağını umduğum bir örnek Kuleli. Bu örneği hem üzerinde daha önce çalışmış olduğum için[1] (yani sübjektif bir gerekçeyle), hem de vakanın 2000'li yıllarda popüler tarih yazılarında mazhar olduğu ve 15 Temmuz sonrasında koruduğu göreli ilgiyi göz önünde bulundurarak seçtiğimi belirtmek isterim.

Kuleli Vakası'yla ilgili, olayın cereyan ettiği zamanda ve sonrasında yapılmış birbiriyle taban tabana zıt birçok değerlendirme mevcuttur. Pek çok tarihsel vakada olduğu gibi, Kuleli'nin tarihini yeniden yazmayı, politik anlamını yeni baştan tartışmayı mümkün kılan en temel etkenler tarihçilerin ortaya çıkan yeni belgeler, yaklaşımlar ve sorularla vakayı tekrar ele alma çabasıdır. Söz konusu farklı Kuleli tarihlerinde, yazıldıkları dönemin siyasi çerçevesinin izini (en azından akademik eğilimlere etkisi dolayımıyla) tespit etmek tabii olarak mümkündür. Ancak, Kuleli'ye dair özellikle son yıllarda yapılan birçok değerlendirmede mevcut güncel politika etkisinin tarihçiliğin "tabii işleyişi" sınırları içerisine sığdırılabilir ve böylece mazur görülebilir olduğunu sanmıyorum. Güncel siyasete meşruiyet üretme önceliğiyle yapılmış bu popüler tarihçilik ürünü değerlendirmeleri tarihin kötüye kullanımına dair ideal örnekler oldukları için ve neredeyse on yıllık tekrarın sonunda Kuleli Vakası'na dair hâkim anlatıyı tayin eder hale gelmiş olduklarından dikkate değer buluyorum. Bu yüzden aşağıdaki Kuleli historiyografisinde asıl yeri onlara ayıracağım.

Kronolojik bir düzen içerisinde Kuleli Vakası'na farklı yaklaşımları ele almaya geçmeden evvel, vakaya dair kısacık bir hatırlatma yapmak yerinde olacaktır sanıyorum.

KULELİ VAKASI

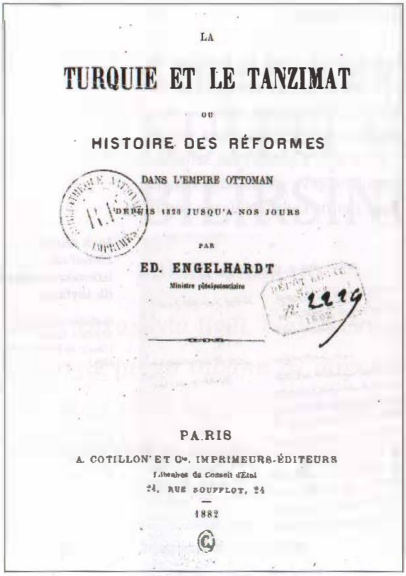
Kuleli Vakası 1859'da padişahı devirmeye ve hatta öldürmeye yönelik hazırlıklar içerisinde iken bir muahedenin açığa çıkarılmasına verilmiş olan isimdir. Vakanın ismi, sanıkların sorgulandığı ve yargılandığı kışladan gelir. Her ne kadar "Mufaza-ı Şeriat", "Hüseyin Daim Paşa Fırkası", "Fedailer Cemiyeti" gibi çeşitli isimler yakıştırılmış olsa da aslında muahedenin bir ismi yoktur.

Şeyh Ahmed Efendi'nin istintaknamesinin ilk sayfaları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İD.445-I/29437.29Rebiyülevvel 1276

14 Eylül günü muahedenin açığa çıkarılmasını takiben 41 kişi tutuklanır. Tutuklananlar muhtemelen olaya dâhil olanların tamamı değildir, ayrıca tutuklanan herkes muahedenin mensubu da değildir. Ama tutuklananların sorgularını okumak, tek tek kim olduklarını anlamaya çalışmak muhadenin bileşenleri, nasıl yayıldığı, mensuplarının sosyal profilleri, fikirleri hakkında önemli ipuçları sağlar. Kuleli muahidlerini birbirine

LA

TURQUIE ET LE TANZIMAT

OU

HISTOIRE DES RÉFORMES

DANS L'EMPIRE OTTOMAN

DEPUIS 1826 JUSQU'A NOS JOURS

PAR

ED. ENGELHARDT

Ministre plénipotentiaire

PARIS

A. COTILLON ET Cie, IMPRIMEURS-ÉDITEURS

Libraires du Conseil d'Etat

24, RUE SOUFFLOT, 24

1882

***La Turquie et le Tanzimat* adlı kitapta Ortaelçi Edouard Engelhardt, Kuleli'yle ilgili değerlendirmeler yapar.**

bağlayan çok katmanlı ilişkiler söz konusudur. Tutuklanan 41 kişinin en az 15'i Nakşibendidir. Muahedenin liderinin de bir Nakşibendi şeyhi olduğu göz önünde bulundurulursa, Nakşibendiliğin Kuleli'yi meydana getiren ilişkiler ağının merkezi bir unsuru, muahidlerin entelektüel evreninin asli parçalarından biri olduğunu kolaylıkla tespit edebiliriz. Ancak bu durum muahedenin sadece Nakşinbendilerden oluştuğu veya politik perspektifini tayin edici yegâne etkenin Nakşibendilik olduğu anlamına gelmez. Kuleli gizli ve mensupları arasında güçlü güven ilişkisine dayanan bir yapılanmadır. Bu yüzden kurucu figürlerin güvenilir ilişki ağları etrafında gelişmiş olması şaşırtıcı değildir. Nakşibendilik bu ağlardan biri, hatta birincisi olsa dahi, yine önemli başka bağların varlığını ihmal etmemek ve Osmanlı siyasi nizamında böylesi bir politik hareketi mümkün kılan başka değişikliklerin varlığını da hesaba katmak gerekir.

Kuleli Vakası'ndan tutuklanan 41 kişinin 17'sinin mesleği askerliktir. Dahası, birçoğu birbirini orduda, Kırım Savaşı sırasında tanımıştır. 1848 Macar Devrimi'nde yer almış ve ulusların baharı fikirlerinin taşıyıcısı olarak görebileceğimiz bazı subaylarla da savaş sırasında Osmanlı ordusunda tanışmış oldukları ve sonrasında ilişkilerini sürdürdükleri sabittir. Bu gibi temel unsurlara, istintaknamelerde açığa çıkan görüşlere, öngörülen reform projelerine bakarak, Kuleli'yi 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca şekillenecek, ama asıl olarak 1909 sonrasında ayrışmaya başlayacak, merkezini Müslüman-vatanseverliğin teşkil ettiği muhalif pozisyonların nüvelerini taşıyan bir oluşum gibi değerlendirmekten yana olduğumu söyleyebilirim.

KULELİ VAKASI HAKKINDA NELER SÖYLENDİ

Muahedenin ortaya çıkarıldığı andan itibaren nasıl anlamlandırılması gerektiğine dair birçok farklı yorum gündeme gelir. Bu yorumları içeren belgeler sonraki yıllarda Kuleli'nin esasını ortaya koyan kanıtlar olarak kullanılacaktır. Oysa dönem gazetelerinde, dava evraklarında, sefaretlerin yazışmalarında mevcut değerlendirmelerin derdi muahedenin gerçeğini anlatmak, tarihe kayıt düşmek değildir. Hepsi gayet tabii olarak güncel politik hedeflerle ve dengeleri gözeterek yazılmış kayıtlardır.

Osmanlı bürokrasisi olaya dair çeşitli bilgileri hitap ettiği tarafların pozisyonlarını dikkate alarak dolaşıma sokar. Konsolosluklara bu işin köktendincilerin kalkışma girişimi olduğu duyurulur. Bu yorumu alelacele öne sürmekteki amaç muhtemelen 1856 fermanına bağlı olarak gayrimüslimlerle ilgili reformlar için Avrupa diplomasisinin yaptığı baskıyı halktan

THE BAIRAM AT CONSTANTINOPLE: PROCESSION OF THE SULTAN.

30 Ağustos 1856 tarihli *Illustrated London News*'te Sultan Abdülmecid.

Edhem Eldemaryivl.

Muahedenin nasıl anlamlandırılması gerektiğine dair birçok farklı yorum gündeme gelir. Bu yorumları içeren belgeler sonraki yıllarda Kuleli'nin esasını ortaya koyan kanıtlar olarak kullanılacaktır.

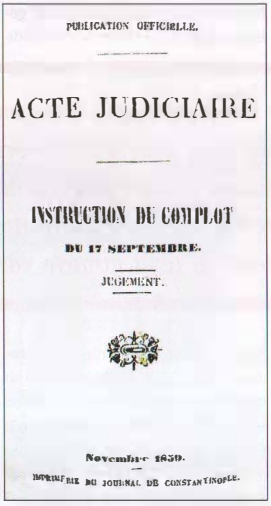
gelen tepkiye işaret ederek dengeleme çabasıdır. Öte yandan Fransız sefaretine bırakılmış "bir Doğu Hıristiyanı" imzalı anonim bir mektup Babıâli'nin anlattıklarının tersine bir portre çizmektedir. "Bâb-ı Zaptiye çalışanlarından bir Ermeni"nin yazdığı düşünülen mektuba göre, muahidler meşruti monarşiyi kurmak, Osmanlı siyasi nizamını "Avrupalı devletlerle uyumlu hale getirmek ve memleketi yenilemek özlemi içinde"dirler.[2] Sefaretler bu versiyonu, pek tabii kendi politik çıkarları doğrultusunda daha çok benimserler.

Kuleli Vakası'nın aslında "ilerici" mi "gerici" mi olduğuna dair uzun yıllar sürmüş olan kısır tartışma 1859'da üretilmiş bu iki versiyona dayanır. 1882'de yayımlanan *La Turquie et le Tanzimat* adlı kitapta Ortaelçi Edouard Engelhardt yukarıda zikredilen mektuptan bahseder ve oradaki temel kanaatleri Kuleli'yle ilgili değerlendirmesinde özetler. Böylece ilerici Kuleli versiyonu da diplomatik arşivlerin dışında, görece kolay ulaşılabilir, muteber bir yorum olarak dolaşıma girer. 3 Haziran 1909'da, yani 31 Mart Vakası'nın bastırılmasından yaklaşık bir ay bir hafta sonra, *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanan, Kuleli'nin en önemli isimlerini şahsen tanımış olan Macar oryantalist Arminius Vambéry'nin (1831/2-1913) yazısına bakılırsa Kuleli meşrutiyetçi bir kalkışma girişimidir ve "Türkiye'de harekât-ı inkılâpcuyanenin mukaddimesini Kuleli ihtilali teşkil eder."[3] Yazı Kuleli tarihini manipüle etmeye çalışmaktan ziyade olağanüstü bir hızla değişen Osmanlı siyasi evreninde ortaya çıkan temel sorulardan birine yanıt üretmeyi hedeflemiş gibidir: Osmanlı 1909'a nasıl geldi?

Yusuf Akçura 1933'te yazdığı Kuleli Vakası hakkındaki yorumlarında büyük ölçüde Engelhardt ve Vambéry ile aynı hattı izler. Yeni Osmanlılardan başlayan, Jön Türklerle devam eden çizginin başına yerleştirir Kuleli'yi. Her ne kadar müracaat ettiği kaynaklar vakanın "fanatik Müslümanları" içeren bir kalkışma olabileceği yolunda değerlendirmeler yapsa da Akçura bu konuya değinmez.[4] İlerici damarın ilk nüvesine işaret ettiği bir vakada şeyhlerin varlığını vurgulamak 1933'te Türk Tarih Tedkik Cemiyeti başkanı için politik tahayyülün dışında olsa gerektir. Dahası böylesi bir yorumun siyasi erkin politik hedefleriyle çatışacağı ve belki de tahammülünü zorlayacağı ihtimallerini de yabana atamayız.

1937'de Türk Tarih Kurumu adını alan cemiyetin genel sekreteri Uluğ İğdemir ise doğrudan Kuleli Vakası'yla ilgi bir araştırmasını yayımlar. İğdemir bu eserinde Kuleli Vakası'nın mahkeme mazbatasına dayanır ve bu yeni belgeler ışığında meseleyi yeni baştan ele alır. İğdemir'e göre vakanın ilerici, meşrutiyetçi olması imkânsızdır. Bu tespit mazbatanın vermek istediği mesajla uyumludur, yani İğdemir'in bulduğu belgeyi sadakatle izlediği söylenebilir. Ama mazbatanın Babıâli'nin olup bitene getirmek istediği yorumla uyumlu bir biçimde düzenlenmiş olma ihtimalini unutmamak gerekir, hele Fransızcaya tercüme ettirilip sefaretlere gönderilmiş olduğunu hesaba katarsak.[5]

İğdemir'in vardığı sonuç Akçura'nın yorumunun zıddı olsa da onun analizi de Cumhuriyet reformlarının ihtiyaç duyduğu tarih yorumuyla uyumludur; yani Akçura şeyhlerden bahsetmeden Kuleli'nin "ilerici" bir vaka olduğunu söylerken, İğdemir muahededeki şeyhlerin varlığına ve icra-i şeriat taleplerine odaklanmış bu unsurlarla meşruti monarşi, reform gibi hedefleri birbirine yakıştıramadığı için gericiliğine hükmetmiştir. Öte yandan İğdemir'in elinde vardığı sonuçla çelişen veriler vardır. Bunları hasıraltı etmez, ama önemsenmemeleri gerektiğini belirtir. Muahedenin önde gelen mensuplarından alafranga meşrepliğiyle bilinen Arif Bey'i kayda değer bulmaz. Namık Kemal'in Magosa sürgününde tanıştığı Kuleli'nin başı Şeyh Ahmed'i hürriyetperverlik mertebesinin en üstlerine çıkartan sözlerini, yazarın mübalağası olarak değerlendirir. İğdemir'in iddiasının özeti şudur: "İçlerinde münevver denebilecek, hürriyetten, meşruiyetten, bunların mana ve mahiyetinden anlayabilecek bir tek adam olmayan bu küçük zümrenin ileri bir inkılap hareketine önayak olması müsteb'attır."[6]

PUBLICATION OFFICIELLE.

ACTE JUDICIAIRE

INSTRUCTION DU COMPLOT

DU 17 SEPTEMBRE.

JUGEMENT.

Novembre 1859.

IMPRIMERIE DU JOURNAL DE CONSTANTINOPLE.

Kuleli Vakası'na ait mahkeme mazbatasının resmi Fransızca tercümesi.

İngiliz Ulusal Arşivleri, *Foreign Office*, 78-1437, 256 numaralı raporun ekli, 21.11.1859.

YENİ HÂKİM VERSİYON: DARBE GİRİŞİMİ

İğdemir'in yorumu 2000'li yıllara kadar ağırlığını korudu; vaka pek sık gündeme gelmedi gerçi ama çoğunlukla onun çalışmasıyla hatırlandı. 2009'dan itibaren popüler tarih yazılarında daha önce hiç görmediği derecede bir ilgiye mazhar olduğun-

da ise Kuleli Vakası'na dair hâkim yorum kesinlikle İgdemir'inki değildi. Yeni hâkim yoruma geçmeden önce Kuleli Vakası'nın neden daha sık zikredilir olduğunu ve yapılan yorumların nasıl farklılaşabildiğini sorgulamamız gerekiyor sanıyorum. Kanımca bu duruma etki eden üç gelişme oldu.

Birinci etken, modernleşme paradigmasının itibar kaybının Osmanlı tarihi çalışmalarındaki etkisi ve bu etkinin dolaylı neticesi olarak 2000'li yıllarda "ilerici mi gerici mi" tartışmasının dışına çıkan yeni akademik Kuleli tarihi analizlerinin yayımlanmış olmasıdır.[7] İgdemir'in demodeleşmiş analizi üstelik vakaya dair yeni belgelerle beraber tartışmaya açılınca, Kuleli hem tarihçiler için yeniden gündeme gelmiş hem de vakayla ilgili nevzuhur yorumlara kapı aralanmış oldu.

İkinci etken ise siyasette Osmanlıcı eğilimlerin ağırlık kazanmasıydı. Bu eğilimin kuvvetlenmesinin Osmanlı tarihiyle analojilere meyleden güncel siyasi analizlerin artmasına yol açtığını (elimde istatistiki veri olmasa da) söyleyebilirim. 2000'ler resmi tarihin, tabii sadece bazı açılardan, sert biçimde tadil edildiği bir dönem oldu. Bu yıllarda hâkimiyetini tescil eden, muhafazakâr-İslamcı anlatı Osmanlı imgesinin ve başta II. Abdülhamid olmak üzere Osmanlı padişahlarının saygınlığını hızla artırdı. Doğrudan padişaha yönelen Kuleli dahil tüm 19. yüzyıl siyasi hareketleri ve figürleri de (Yeni Osmanlılar, Mithat Paşa, Jön Türkler vs.) bu dönemde popüler tarih programlarında ve yayınlarında anakronik analizlerle itham edildi. Tüm Osmanlıcı nostaljilerdeki merkezi konumuna rağmen yeniçeriler de padişaha karşı çıktıkları için şeytanileştirilmekten kurtulamadı.[8]

Kuleli'yi görece popüler yapan üçüncü etken ise darbe soruşturmaları oldu. Kuleli muahidlerinin (ve aslında padişahın iktidarına kastetmiş herkesin) konu edilmekten çok telin edildiği yayınlar 2007'de başlayan ve zincirleme biçimde devam eden Ergenekon, Balyoz dava süreçleri sırasında patlama yaptı. Burada üretilen kalıplar 15 Temmuz darbe girişiminin ardından hâlâ kullanılmaya devam ediliyor.[9] Türkiye siyaseti darbelerle hesaplaşma gündemiyle meşgul olmaya başladığı yıllarda, Kuleli Osmanlı siyasi tarihinden "örnek" bir vaka olarak tarihsel-sosyolojikmiş izlenimi veren süreklilik analizlerinin içerisinde ve çarpıcı (ibretlik) geçmiş hikâyeleri arasında zikredilir oldu. Basındaki tarihçi yazarlar eliyle darbe girişimi olarak yaftalandı, hatta "tarihimizdeki ilk modern darbe girişimi" unvanını kazandı. İgdemir'in analizinin aksine, 15 Temmuz'a kadar olan yazılarda Kuleli'deki şeyhlerden pek bahsedilmedi. Muahedenin lideri Şeyh Ahmed bile geçerken zikredilen bir isim oldu. Askeri darbe analojisi yapabilmek için vurgu daha ziyade muahedenin asker mensupları üzerine taşındı. Bir anlamda yeniden "Ferik Hüseyin Daim Paşa Fırkası" versiyonu rağbet bulur oldu; tek ve önemli bir farkla: Artık söz konusu olan fırka değil darbeci bir hareketti.

Bu yazılarda Kuleli muahidleri için kullanılan yegâne sıfatın "darbeciler" olduğuna dikkat çekmek isterim. Burada tartıştığım örneklerin olabildiğince az kelamla meramını anlatmak, merak uyandırmak zorunluluğuyla hazırlanmış popüler tarih yazıları olduğunu, "darbeciler" adlandırmasının da en kestirmeden bu işlere yaradığını teslim etmeliyiz elbette. Dahası, Osmanlı tarihi bağlamında "saray darbesi" tabirinin çok uzun süredir kullanılır olduğunu da eklemeliyiz. Hükümdarın iktidar elitlerinden gelen bir müdahaleyle tahttan indirilmesi anlamında kullanılan bu tabir, iktidarı sadece saray içi/elitler arası bir meseleye, siyaseti de komplolara indirgediği için sorunludur gerçi, ama yeni değildir. Velhasıl darbe sıfatının Kuleli için kullanımının (her ne kadar tamamen uygunsuz olduğunu düşünsem de) daima "maksatlı" olduğunu iddia edebilmek zor. Ancak "yeni" Kuleli yorumlarında muahedeyi ve mensuplarını betimlerken darbecilikten başka hiçbir sıfatın kullanılmıyor olması her durumda nedenleri ve işlevi üzerine düşünmeye değer bir olgudur.

Cumhuriyet tarihinin artık kınanması politik norm haline gelmiş olan askeri darbeleri ve darbe planlarıyla Kuleli arasında kurulan paralellikler hem "düşmanın" hem hükümetin ruhunda Osmanlıcı tahayyül ürünü bir tarihsel sürekliliği teyit etmeye yarıyor.

Kuleli'nin "darbe" kalıbına oturtulmasının güncel politik amaçları olduğu, bu iddiadaki yazıları okur okumaz görülüyor zaten. "İlk modern darbe girişimi" tanımlamasıyla kurulan silsilenin nereye varmak istediği aşikâr. Hâlâ anlamayanlar için açıkça "günümüzdeki darbecilerle aynı kan grubundan" olduklarını vurgulayan yazılar da mevcut. Özetle, açıktan gösterilen amaç askeri darbe tehlikesinin tarihselliğini ispat etmek, biraz daha örtük gibi duran ise darbe tehlikesiyle yapılan güncel kovuşturmalara meşruiyet sağlamaktır. Ancak Kuleli'yi bu politik hedeflerle gündeme getiren anlatının daha kapsamlı işlevleri de var. Cumhuriyet tarihinin artık kınanması politik norm haline gelmiş olan askeri darbeleri ve darbe planlarıyla Kuleli arasında kurulan paralellikler hem "düşmanın" hem hükümetin ruhunda Osmanlıcı tahayyül ürünü bir tarihsel sürekliliği teyit etmeye yarıyor.

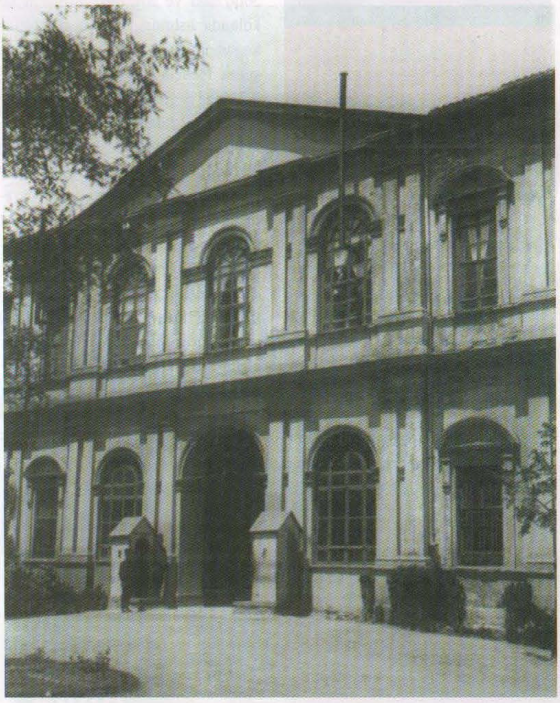
Söz konusu süreklilik illüzyonunun çift yönlü bir anakronizmle işlediğine, yani hem geçmişten bugüne, hem bugünden geçmişe değerler ve normlar transfer ettiğine dikkat çekmek isterim. Bu anlatı çerçevesi Osmanlı tarihinde padişahlara karşı

girişilen hareketlerin tamamını darbeciliğe indirgeyerek mevcut muhalefet biçim ve araçlarının meşruiyetini tarihsel olarak tartışmalı hale getiriyor. Resmi tarihyazımında zaten hâkim olan iktidar yanlısı anlatının bir versiyonu aslında söz konusu olan. İktidara karşı direnişin, isyanın, başkaldırının her zaman kötü olduğu mesajının bu defa darbeciliğe indirgeme yoluyla tekrar edildiğini görüyoruz. Aynı anlatı güncel iktidar figürlerini padişahlar ile mağduriyette eşitlemeye de vesile oluyor. Bu çabayı II. Abdülhamid-İttihat ve Terakki çatışması temasına dokunan yazılarda da fazlasıyla görmek mümkündür. Bu kurgu nihayetinde mevcut iktidarın politikalarını tarihsel bir intikamın taşıyıcısı olma misyonu ve meşruiyetiyle donatmaya yaramaktadır tabii..

Çift yönlü anakronizmin diğer tarafına gelince; kurulan analoji bugünün tartışılmaz hale gelmiş politik değerlerinin geçmişe ihraç edilmesine yol açıyor. Kuleli yazıları milliyetçi tarihyazımının zeminini zaten kurmuş olduğu çerçevenin konforuyla imparatorluktan bir ulus devletmiş gibi bahsederken, padişahlar seçilmiş hükümetlerle/liderlerle paralellik içerisinde, hatta milletin tarihsel özünün tecessüm etmiş hali gibi betimleniyor. Padişaha karşı isyana kalkışan Kuleli muahidleri de "yönetimi devirmek" istediklerinden milli iradeye kasteden darbeciler kalıbına indirgeniyor. 1859'da tebaanın imparatorluğun politikalarına yasal yollardan müdahil olmasına imkân verecek bir mekanizmanın, örgütlenme hakkının mevcut olmadığı dahi hesaba katılmıyor.

Kuleli Vakası gayet tabii muahedenin içinde yüksek rütbeli subaylar bulunduğu için gündemin ihtiyacı olan askeri darbe analojilerinde hızla akla gelen bir örnek olarak kullanıldı, kullanılıyor. Öte yandan sadece Kuleli'nin değil, Osmanlı padişahına yönelen hemen her hareketin darbeciliğe indirgendiğini tekrar vurgulamak isterim. Yani askerin varlığı mutlak olarak aranan şartlardan biri değildir... Mesela Mustafa Armağan, Ergenekon davasının hükümlerinin açıklanması vesilesiyle Kuleli'yi "bir başka 'Ergenekon'" olarak tanıttığı yazısının sonunu şöyle bağlayabilmiştir: "Darbe virüsünün temizlenmesi zaman alıyor. Nitekim Kuleli Vakası'ndan 8 yıl sonra, bu defa 'Meslek Örgütü' adıyla yeni bir örgütlenmeye gittiklerini bilmekte fayda var. Su uyur, darbe uyumaz..."[10] Meslek ismi yakıştırılan söz konusu teşkilatın isyan planında askerlere biçilmiş herhangi bir rol olmadığı gibi tutuklananlar arasında askerlikle ilişkili yegâne kişi emekli bir binbaşıdır. Tabii, Armağan'ın yazdıklarının güncel politik işlevinin Ergenekon davasıyla sınırlı olmadığını not etmek gerekir. Her isyanı, hatta muhalefeti darbeciliğe indirgeme çabası bu yazıdan iki ay kadar önce patlak veren Gezi Parkı protestolarıyla hız kazanmış, Gezi olayları için de "darbe planı" yakıştırması basında sıklıkla yapılır olmuştur.

Ergenekon ve Balyoz davaları sırasında "Kuleli bir darbe girişimidir" tespiti tamamen kabul görmüş oldu. 15 Temmuz sonrasında Kuleli anlatısının farklı versiyonları gündeme geldiyse de darbecilik unvanı değişmedi. Kerem Çalışkan'ın Oda Tv'de yayınlanan yazısı, İğdemir'in Kuleli'yi gerici şeyhlerin idaresinde dinci bir kalkışma olarak gören analizinin yeniden revaç bulma potansiyelini gösteren kıymetli bir örnek. Tabii İğdemir'den farklı olarak Çalışkan, güncel gelişmelerin neticesinde şeyhlerin Nakşibendiliğini ön plana çıkartan ve Kuleli'nin bir darbe girişimi olduğuna dair yerleşmiş yargıyı tekrar eden bir anlatıyı benimsiyor: "Osmanlı'daki ilk 'F' tipi darbe: Kuleli Vakası."[11] Çalışkan 15 Temmuz sonrası Kuleli'yi bu açıdan ele alan ilk isim oldu. Ama Murat Bardakçı'nın Kuleli'yi çok daha önce ilerici padişaha karşı dinci/gerici darbe olarak tanıttığını teslim etmek gerekiyor. Yani İğdemir versiyonuna darbeciliği ilk ekleyen, görebildiğim kadarıyla Bardakçı'dır.[12] Tabii Bardakçı'nın bu vurgusu, 28 Şubat'ı takip eden dönemde Kuleli'yi

19. yüzyıldaki haliyle Kuleli binasının ana giriş kapısı.

Library of Congress koleksiyonu

Uluç İğdemir, *Kuleli Vak'ası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009 (İlk basım 1937).

"şeriat darbesi" olarak adlandırdığı yazısında daha kuvvetlidir. Bardakçı 2001'de Fazilet Partisi'nin kapatılmasını takiben yayımlanan yazısında "devlet geleneğimizde" "dinin devleti elde etmesine hiçbir zaman izin verilmemiş" olduğunun bir ispatı olarak Kuleli'de yargılanan "darbeciler"den bahseder.

Son olarak Ergenekon-Balyoz sürecinde yazılan Kuleli makaleleriyle 15 Temmuz sonrasındakilerin birçoğu arasında böylesi "radikal" vurgu farkları olmadığını belirtmek isterim. Afyoncu, Kuleli üzerine 2009 ve 2012'de yayımladığı iki gazete makalesinden sonra üçüncü yazısını başarısız darbe girişiminin hemen ardından yayımlamış olduğu için ufak tefek tadilatı göstermeyi kolaylaştırıyor. Afyoncu'nun son yazısı büyük ölçüde 2009'daki ve 2012'deki yazıların bir kolajıdır aslında. Bu kolaj oluştururken yapılan tercihler tesadüfi olmasa gerek. Mesela 2012'deki yazıda, Kuleli "darbe teşebbüsü"ne yol açan nedenler arasında sayılan "saray harcamalarının müsrifliğe varması" bahsi son yazıda muhtemelen güncel yan anlamlara kapı açmamak için zikredilmez. Yazının başlığı da darbeciler için en yüksek mevkiden dillendirilmiş olan idam talebine göz kırpar: "Darbeciler 157 Yıl Önce İdama Çarptırıldılar." Kuleli davasında beş kişiye idam cezası verildiği tartışmasız bir olgudur. Ama Afyoncu'nun aynı yazıda satır arasında teslim ettiği üzere sonuçta kimse idam edilmez.[13] Dahası verilen "müebbed kalebendlik" cezası iki yıl sonra Abdülaziz tahta geçince tamamen affedilir...

Geçmişi bugünün kalıplarına uydurma, güncel politikalara payanda yaratma hevesine, kurulu iktidara karşı başkaldırı formlarının tamamını darbe etiketi altına alma çabasına ve Kuleli Vakası'nın da bu başlıkta istiflenmesine yönelik itirazımı yeterince temellendirdiğimi sanıyorum. Başta zikrettiğim tarihçilik zanaatı prensiplerinin bu propaganda maksatlı analojilere engel olmaya kifayet etmeyeceğinin farkındayım. Bu yüzden sinikliğe sığınarak bitireceğim bu yazıyı.

Gelecekte, jeopolitik dengelerde ortaya çıkabilecek radikal bir değişiklikle eğer Kürt-Çerkes ittifaklı bir "darbe" girişimiyle karşılaşırsak, onun kökenleri de Kuleli'de mevcuttur. Muahedenin açığa çıkarılmasından bir hafta sonra imparatorluğun yarı resmi gazetesi *Journal de Constantinople*'da yayımlanan haberdeki ifadeyi bu yazının sonuna ileride müracaat edilecek delil olarak usulca not ediyorum: "İsyancıların sayısı yaklaşık kırkı buluyor: Çoğu Çerkes yahut Kürt."[14] İsyancı lafına takılmayınız lütfen, o zaten "darbeci" demek...

DİPNOTLAR

1 Burak Onaran, *Détrôner le sultan. Deux conjurations à l'époque des réformes ottomanes: Kuleli (1859) et Meslek (1867)* (Paris: Pecters, 2013)

2 *Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi*, Correspondace politique, La Turquie, c. 341, n. 68, 28.09.1859, s. 217 recto-verso. Fransa'nın İstanbul sefiri M. Thouvenel'den Dışişleri Bakanı Kont Waleski'ye.

3 Uluç İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma* (Ankara: TTK, 1937), s. 18; krş. *Yeni Tasvir-i Efkâr*, n. 4, 03.06.1909. Öte yandan Ebuzziya Tevfik idaresindeki gazete makalenin iddiasına editoryal bir açıklama ekleyerek, amacın meşrutiyeti getirmek değil Abdülmecid'i devirmek olduğunu belirtir.

4 Akçuraoğlu Yusuf, *Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi* (Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1933), s. 51.

5 Tercümenin bir kopyası İngiliz Ulusal Arşivleri'nde mevcuttur: *Foreign Office*, 78-1437, 256 numaralı rapora ek, 21.11.1859, İstanbul'daki Büyük Britanya sefiri Sir Bulwer'den Dışişleri Sekreteri Lord Russell'a.

6 İğdemir, *age*, s. 37.

7 Burada kastım esas olarak Kuleli'yle ilgili birçok tarihçi işi gazete yazısının da referans verdiği 2007'de yayımlamış olduğum bir makaledir: Burak Onaran, "Kuleli Vakası Hakkında 'Başka' Bir Araştırma", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 5 (Bahar 2007): 9-39. Tabii bu makalenin İğdemir'in analizini ilk defa tartışmaya açtığı iddiasında değilim. Niyazi Berkes 1964'te yayımlanan değerlendirmesinde Kuleli'de meşrutiyetçi damarın temellerini görür, üstelik bu yorumunu Akçura gibi şeriatın icrası taleplerini yok sayarak değil, bunları meşrutiyetçilikle ilişkilendirerek yapar: *The Development of Secularism* (New York: Routledge 1998), s. 203-204. Ne var ki İğdemir'inki hâkim yorum olarak kalmaya devam eder, 2000'lerde bu vakanın yeniden ele alınması bağlamında Florian Riedler'in daha sonra kitaplaştırdığı 2003 tarihli doktora tezini de zikretmek isterim: *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet: Siyasi Kültür ve Komplolar*, A.F. Çakır çev. (İstanbul: Picus Yayıncılık, 2012).

8 Tabii 1826'da ocağın lağvından beri Osmanlı historiyografisinde bu yaklaşıma destek olacak hayli kuvvetli bir ana damar zaten mevcuttur, örneğin bkz. Mehmed Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, yay. haz. M. Arslan (İstanbul: Kitabevi, 2005).

9 2009'dan itibaren yazılı basında yer alan ve Kuleli'yi darbe olarak tanımlayan yazılardan bazıları için bkz. Erhan Afyoncu, "150 Yıl Önceki Tarihi İhbar", *Bugün*, 01.11.2009; Erhan Afyoncu, "153 Yıl Önce Darbeye Teşebbüs Edenler Kuleli'de Yargılanmıştı", *Zaman*, 30.09.2012; Erhan Afyoncu, "Darbeciler 157 Yıl Önce İdama Çarptırıldılar", *Sabah*, 17.07.2016; Mustafa Armağan, "Elli Bir Yıl Önce Askeri Mahkeme Darbecileri Beraat Ettirmişti", *Zaman*, 05.07.2009; Mustafa Armağan, "Darbecileri İlk Yargılatan Abdülhamit Olmuştu", *Zaman*, 02.08.2009; Mustafa Armağan, "150 Yıl Önce Yakalanan Darbeci Paşa Kendini Denize Atmıştı", *Zaman*, 25.01.2009; Mustafa Armağan, "154 Yıl Önce Bir Başka 'Ergenekon' Yargılanmıştı", *Zaman*, 11.08.2013; Murat Bardakçı, "Türkiye'nin İlk Darbe Girişimi", *Haber Türk*, 23.09.2012; Müfit Yüksel, "Darbeler ve İhtilaller Kuşağıyız", *Yeni Şafak*, 23.07.2016; Ekrem Buğra Ekinci, "Modern Darbelerin Provası: Kuleli Vak'ası", *Türkiye*, 25.07.2016; Beşir Ayvazoğlu, "Kuleli Tarihinde Kısa Bir Gezinti", *Kurar*, 04.08.2016; Hakkı Kurban, "Kuleli'nin Darbe'li Geçmişi", *Akşam*, 07.08.2016; Kerem Çalışkan "Osmanlı'da İlk 'F' Tipi Darbe", 13.08.2016 (http://odaiv.com/osmanlidaki-ilk-f-tipi-darbe-kuleli-vakasi-1308161200.html). Tüm yazılar tamamen aynı perspektife sahip değildir, Ana ekseni teşkil eden Afyoncu ve Armağan'ın yazılarından farklılaşan örnekleri bu yazının ilerleyen kısmında ayrıştırmaya çalışacağım.

10 Mustafa Armağan, "154 Yıl Önce Bir Başka 'Ergenekon' Yargılanmıştı", *Zaman*, 11.08.2013

11 http://odaiv.com/osmanlidaki-ilk-f-tipi-darbe-kuleli-vakasi-1308161200.html.

12 "Eskiden Kapatmaz Diri Diri Yakarlardı", *Hürriyet*, 23 Haziran 2001; "Türkiye'nin İlk Darbe Girişimi", *Haber Türk*, 23. #9, 2012.

13 Cevdet Paşa'ya göre idam cezası hukuki dayanaktan yoksundur: *Tezakir*, yay. haz. C. Baysun (Ankara: TTK, 1986), c. 13-20, s. 83. Ceza kanunnamesindeki eksiklik ve diplomatik baskılar nedeniyle idam cezasının uygulanamayacağı muhtemelen başından beri bilinmekteydi. Öte taraftan kamuoyu nezdinde padişaha kasteme niyetinde olanlara daha hafif bir ceza verilmesi uygun düşmeyeceğinden, idam hükmünün açıklanmasını takiben padişah tarafından affı yoluyla bu düğüm çözülür.

14 *Journal de Constantinople*, n. 1046, 21.09.1859. Kürt ve Çerkeslerin muahede içerisinde bir yoğunluğu vardır. Haberde vurgunun hedefi bu kimlikleri stigmatize etmek değildir tabii. Muhtemelen amaç isyana kalkışanların paylaştıkları, hatta imparatorluğun merkezindeki unsurlardan olmadığına işaret etmek, böylece olayın halk arasında yaygın bir memnuniyetsizlikten neşet ettiğine dair yorumları yalanlamaktır.

Adım Adım Anadolu®

22-25 Eylül
Divriği-Kemaliye
Sivas

24-25 Eylül
Pamukkale-Laodikya
Denizli' nin Ahşap Camileri

30 Eylül-2 Ekim
Sagalassos
ve Antalya

30 Eylül-2 Ekim
Strabon'un İzinde
Ordu-Samsun-Amasya-Tokat

5-9 Ekim
Kastamonu
Sinop

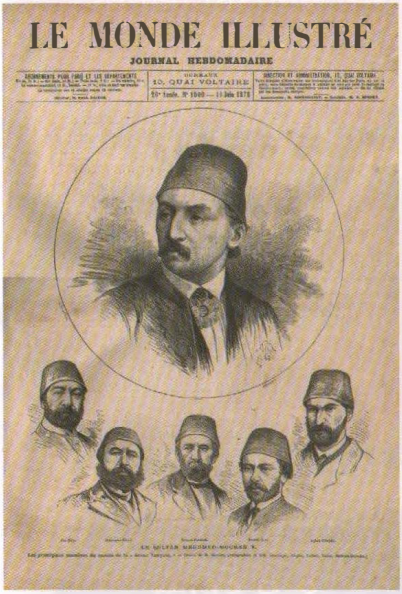
8-9 Ekim
Haftasonu
Eskişehir

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78
www.festtravel.com
/festtravel

RESİMLİ BASINDA 1876 DARBESİ

EDHEM ELDEM

Yaratmış olduğu değişim ve istikrarsızlık dışında 1876 darbesini önemli kılan, herhalde Osmanlı-Türk tarihinde "darbe" tanımlamasını hak eden ilk siyasi hareket olmuş olmasıdır. 1876 darbesi, hem modern devlet yapısı içinde oluşturulmuş, hem başarıya ulaşıp bir tür rejim değişikliğine yol açmış olması bakımından Türkiye'nin sıklıkla maruz kalacağı bir geleneğin başlangıcı sayılabilir.

LE MONDE ILLUSTRÉ

JOURNAL HEBDOMADAIRE

Resim 1
Le Monde illustré,
10 Haziran 1876. Sultan Mehmed Murad V ve "Genç Türkiye" komitesinin başlıca üyeleri: Ziya Bey, Mustafa Fazıl Paşa, Simon Deutsch, [Namık] Kemal Bey, Agâh Efendi. (Bay Bocourt'un çizimi ve Bay Reutlinger, Alophe, Liébert, Nadar ve Mathieu-Déroche'un fotoğrafları).

Resim 2
Le Journal illustré,
11 Haziran 1876. Abdülaziz, tahttan indirilen ve hayatını kaybeden padişah. V. Murad, yeni padişah, Abdülaziz'in halefi.

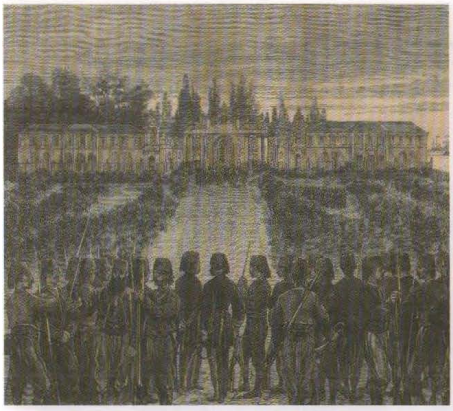
Türkiye'nin –zengin– darbe tarihine ayrılan bu sayımızda bir kereliğine "*L'Illustration*'dan Seçmeler" isimli bölümden feragat ederek, onun yerine Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren 1876 darbesini görsel olarak aktarmış olan resimli dergilerden bir seçkiye yer vereceğiz. Gene alışılagelmişin aksine, kullanacağımız resimler derginin bu bölümüne adını veren *L'Illustration* dergisinden çok dönemin diğer Fransız dergilerinden alınmış olduğu gibi, sadece bu dergilerde yer alan görüntüler ile resim altlarından ibaret olacaktır. Kısacası bu sayıda, kısa bir yorumun eşliğinde 1876 darbesinin bir tür resimli tarihini vermekle yetineceğiz.

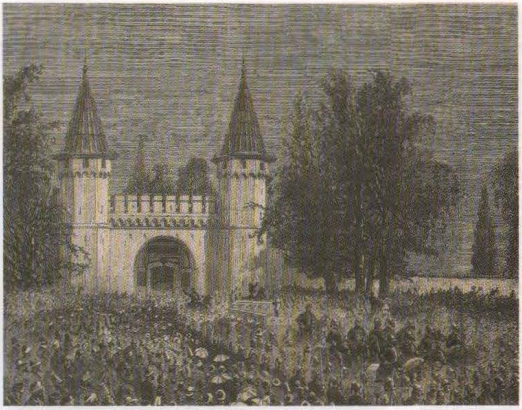
1876 darbesi hakkında söylenecek çok şey varsa da burada basit bazı hatırlatmaların ötesine geçmeyeceğiz. Yaratmış olduğu değişim ve istikrarsızlık dışında bu darbeyi önemli kılan, herhalde Osmanlı-Türk tarihinde "darbe" tanımlamasını hak eden ilk siyasi hareket olmuş olmasıdır. Daha eski dönemlerde padişah veya hükümet deviren yeniçeri isyanları veya başka isyanlarla Abdülmecid döneminde yaşanan darbe veya suikast teşebbüslerinden farklı olarak 1876 darbesi, hem modern devlet yapısı içinde oluşturulmuş, hem başarıya ulaşıp bir tür rejim değişikliğine yol açmış olması bakımından Türkiye'nin sıklıkla maruz kalacağı bir geleneğin başlangıcı sayılabilir.

1876 darbesının başlangıç noktası olarak 1875'ten beri süregelen genel bir memnuniyetsizlik ve Abdülaziz'in bir itibar kaybı dışında 10 Mayıs

Abdul-Aziz

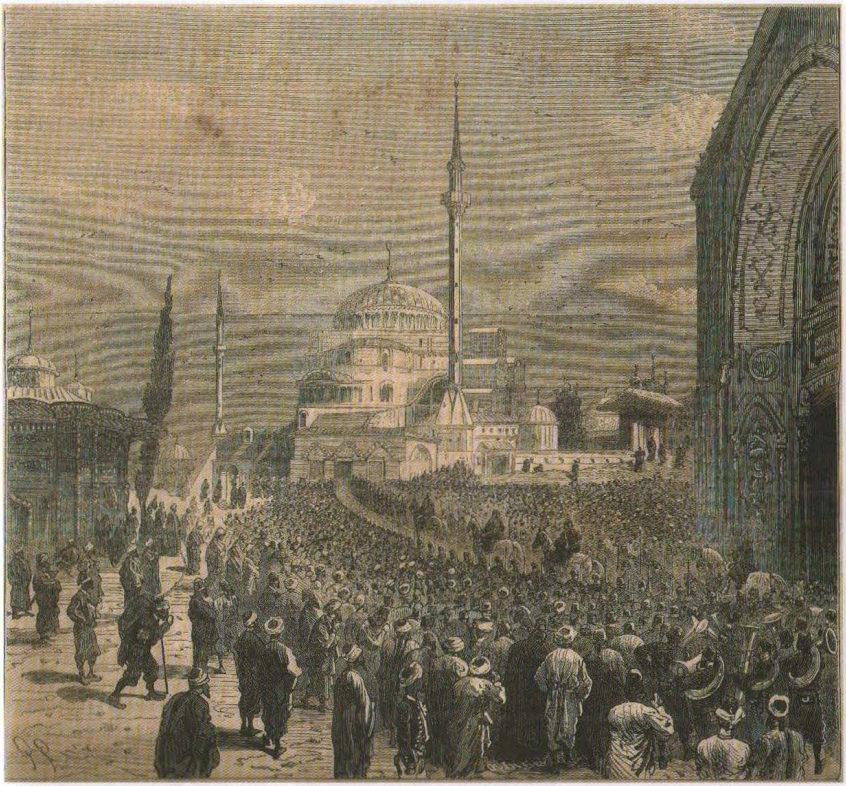
Mourad V

1876'da talebe-i ulumun, yani softa veya medrese talebesinin nümayişleri gösterilmektedir. Bu baskının neticesinde 12 Mayıs günü bir tür kabine değişikliğine gidilmiş, Mahmud Nedim Paşa'nın yerine Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa sadrazamlığa, Abdülkerim Nadir Paşa'nın yerine Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe, Hasan Fehmi Efendi'nin yerine Hasan Hayrullah Efendi şeyhülislamlığa, Midhat Paşa ise Meclis-i Vükela memurluğuna getirilmişti. "Erkân-ı Erbaa" (dört devlet adamı) adıyla bilinen bu dört kişi böylece asıl amaçları olan Abdülaziz'i devirme planlarını gerçekleştirmeye koyulmuşlardı.

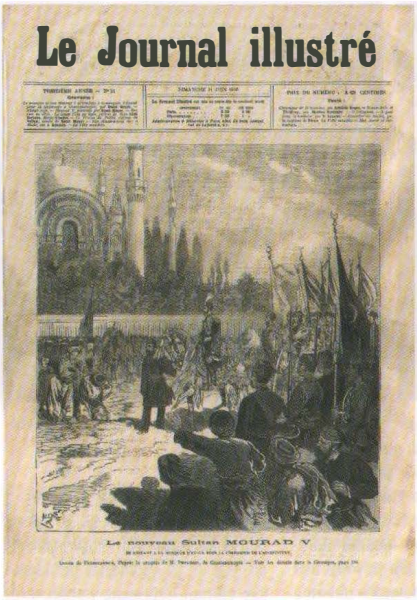
29-30 Mayıs gecesi harekete geçen cunta, Dolmabahçe Sarayı'nı denizden ve karadan askeri kuşatmaya almış (Resim 3), Abdülaziz'i tutuklayarak tahttan indirmişti. Darbecilerin

Resim 3
***Le Monde illustré*,**
17 Haziran 1876.
30 Mayıs sabahı Abdülaziz'in ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı'nın civarı (Bay Ananian'ın krokisinden Bay Ferdinandus'ün çizimi).

Resim 4
***Le Monde illustré*,**
24 Haziran 1876.
Şark olayları. İstanbul. Sabık padişah Abdülaziz'in cenaze alayı. Eski Saray kapısı (Galatasaray Lisesi'nde öğretmen Bay Hayette'in krokisinden Bay Pérat'nın çizimi).

Resim 5
***Le Monde illustré*,**
1 Temmuz 1876.
Sultan Murad ilk defa cuma selamlığına Ayasofya'ya giderken (Bay Ananian'ın krokisi).

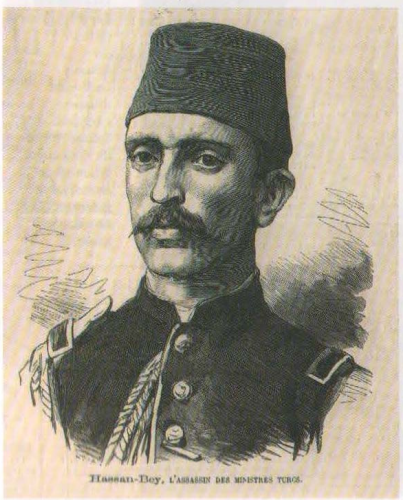
Resim 6
Le Journal illustré,
11 Haziran 1876.
Yeni Padişah
V. Murad.
Kılıç kuşanma
töreni için
Eyüp Camii'ne
giderken
(İstanbul'da Bay
Petrucci'nin
krokisinden Bay
Ferdinandus'ün
çizimi).

Resim 7
Le Journal illustré,
25 Haziran 1876.
İstanbul: Sultan
V. Murad'ın
nazırlarının
öldürülüşü (Bay
Petrucci'nin
krokisinden Bay
Henri Meyer'in
çizimi).

amacı, onun yerine yeğeni Şehzade Mehmed Murad'ı tahta geçirmekti. Murad, yıllardır bu olasılık için düşünülen ve hazırlanan bir isimdi. Zaten meşru veliaht olmasının dışında 1872'de masonluğa kabul edilmiş ve dönemin "Genç Türkiye" hareketinin önemli üyeleriyle temasta bulunmuş olması, onu meşruiyet sınırları içinde kalacak olan liberal ve meşruti bir siyasi değişimin kilit ismi haline getirmişti. Dolayısıyla resimli basının ilk aşamada eski ve yeni padişahların resimleriyle (Resim 2) V. Murad ve taraftarlarının resimlerine yer vermesi gayet anlaşılır bir şeydi (Resim 3).

Resim 8
L'Illustration,
8 Temmuz
1876. Türk
nazırlarının
katili Hasan
Bey.

Fakat olayların gelişimi beklendiği kadar yumuşak ve düzenli olmamıştı. Önce Topkapı Sarayı'na, ardından da Çırağan Sarayı'na hapsedilen Abdülaziz 4 Haziran günü, hâlâ şaibeli sayılan bir şekilde bileklerini keserek intihar etmişti. Basının elinde bunun pek tabii ki görüntüsü yoktu, fakat öldükten sonra olağan bir şekilde düzenlenen bir törenle naaşı Topkapı Sarayı'ndan alınarak Çemberlitaş'taki II. Mahmud Türbesi'ne götürülerek defnedilen Abdülaziz'in cenaze alayı dergilerin sayfalarında yer almıştı (Resim 4).

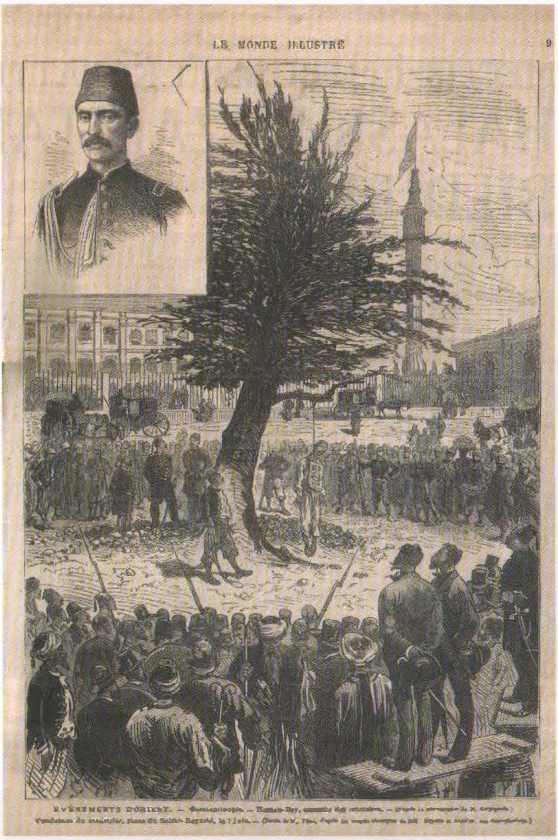
Sabık padişah bu şekilde uğurlanırken yenisinin ilk vazifesi, geleneksel teşrifata uygun şekilde kendi saltanatını meşrulaştırmasıydı. Bu konuda üç önemli törenden bahsetmek mümkündür. Birincisi, devlet erkânının yeni padişaha bağlılığını ifade ettiği biat töreniydi; ikincisi yeni padişahın simgesel kutsanması olarak görülen ve Avrupa'daki taç giyme töreninin bir tür muadili olan Eyüp'teki camide kılıç kuşanmasıydı. Nihayet üçüncüsü de artık her hafta yapılması gereken ve padişahın halka muntazam aralıklarla görünmesini sağlayan cuma selamlığıydı.

Ne var ki Sultan V. Murad'ın ruh sağlığı bu görevlerini ifa etmesinde büyük sorunlar yaratmıştı. Zaten alkolik olan Murad darbenin başından beri büyük güvensizlik ve korkulara maruz kalmış, akıl sağlığı giderek bozulmaya başlamıştı. 30 Mayıs günü bunu sezen cunta, biat merasimini Topkapı yerine Bayezid Meydanı'ndaki Seraskerlik'te düzenlemiş, hatta buradaki töreni de kısa keserek Dolmabahçe Sarayı'nda devam etme yoluna gitmişti. İlk selamlık resmi ise 2 Haziran günü Ayasofya Camii'nde düzenlenmiş idiyse de, bu tören esnasında yakınındakiler padişahın dengesizliğini sezmişti. Muhtemelen bunlardan henüz haberdar olmayan basın ise durumu olağan bir şekilde aktarmıştı (Resim 5). Bir sonraki cuma gerçekleşen ikinci selamlıkta ise yeni padişahın akli bozukluğu iyice ortaya çıkmış olduğundan bu törenin bir daha tekrarlanmamasına

karar verilmişti. Bu yüzden de meşruiyet inşasının üçüncü ayağı olan kılıç kuşanma merasimi de gerçekleşememişti. İşin ilginç tarafı, bazı dergiler gene de gerçekleşmeyen bu törenin görüntülerine yer vermişti (Resim 6). Bu garip durumu izah edebilecek iki ihtimal akla gelmektedir. İhtimallerden biri, nasıl olsa yapılacağı düşünülen bu merasimin önceden okurlara gösterilmesinde bir fırsatçılığa gidilmesi ve bunun için 2 Haziran'da gerçekleşmiş olan selamlık görüntülerinin kullanılmasıdır; bir diğer ihtimal ise samimi bir yanılma neticesinde bu iki törenin, hatta belki de biat merasiminin bir safhasının, birbirine karıştırılmış olmasıdır.

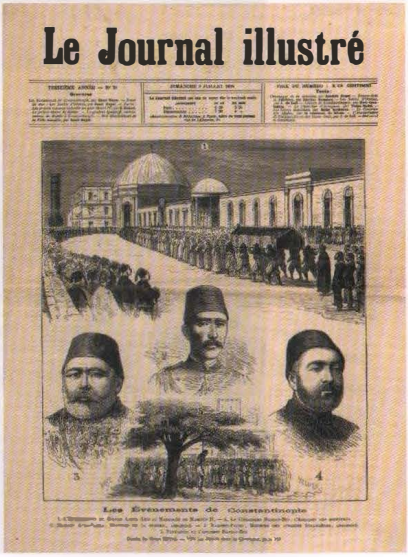
Sabık padişahın ölümüyle dramatik bir boyut almış olan darbe, 15-16 Haziran gecesi yeni bir trajediye vesile olmuştu. Gördüğü kötü muameleden sonra 11 Haziran günü kendi de vefat eden Sultan Aziz'in üçüncü kadını Neşerek Kadınefendi'nin kardeşi Kolağası Çerkes Hasan Bey, hem ablasının hem eniştesinin intikamını almak üzere asıl sorumlu olarak gördüğü Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmeye karar vermiş, kendisini konağında bulamayınca bu kez Midhat Paşa'nın konağında toplanmış olan Meclis-i Vükela'yı basmaya karar vermişti. Orada tabancasıyla Hüseyin Avni Paşa'yı vurmuş, ardından da diğerleri kaçışırken korkudan bayılan Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yla Midhat Paşa'nın kendisine saldıran uşaklarından birini de öldürdükten sonra yetişen zaptiye kuvvetlerine teslim olmuş, ama o arada bir subayla bir eri de vurmuştu. Basında temsili (hatta hayali) görüntüsüne yer verilen bu olaydan (Resim 7) dolayı iki gün sorguya çekilen Çerkes Hasan Bey, 17 Haziran günü sabaha karşı Bayezid Meydanı'nda Seraskerat Kapısı'nın yanındaki dut ağacına asılarak idam edilmişti (Resim 8 ve 9).

30 Mayıs 1876 darbesinin neticeleri yıl boyunca, hatta iki yıllık bir süre içinde daha da çetrefil bir hal alacaktı. Üç ay sonra Sultan Murad'ın tahttan indirilişi, yerine kardeşi Abdülhamid'in tahta getirilişi, yaz boyunca gelişen Balkan krizi ve bunun neticesinde imparatorluğun giderek Avrupa'dan uzaklaşması, Midhat Paşa'nın alelacele bir anayasa dayatması ve bu anayasanın ilk kurbanı haline gelmesi, Avrupa'ya karşı oynadığı kumarın neticesinde Rusya'yla savaşın kaçınılmaz hale gelmesi, takip eden hezimeti fırsat bilen II. Abdülhamid'in meclis ile anayasayı askıya alıp otuz yıl sürecek olan istibdadının temelini atması... Bir bakıma uzun vadede bu girişimden kazançlı çıkan tek kişinin Abdülhamid olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Temmuz ayının başlarında çıkan *Journal illustré*'nin kapağına bakılacak olursa, darbenin bilançosu şimdilik bir şiddet silsilesinden ibaret görünüyordu: Ölüme zorlanan bir padişahın cenazesi, onun intikamını almak isteyen bir subayın iki kurbanı ve o subaya verilan idam cezası...

Resim 9
***Le Monde illustré*, 1 Temmuz 1876. Şark olayları. İstanbul. Nazırların katili Hasan Bey (Bay Kargopulo'nun fotoğrafından). 7 Haziran günü Bayezid Meydanı'nda katilin asılarak idamı (Muhabirleri'miz Bay Hayette ve Ananian'ın birbirinin aynı krokilerinden Bay Férat'nın çizimi).**

Resim 10
***Le Journal illustré*, 9 Temmuz 1876. İstanbul olayları. 1) Sultan Abdülaziz'in II. Mahmud Türbesi'nde defni. 2) Nazırların katili Çerkes Hasan Bey. 3) Katledilen Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa. 4) Katledilen Hariciye Nazırı Raşid Paşa. 5) Katil Hasan Bey'in asılarak idamı. Henri Meyer'in çizimi.**

MECLİS-İ MEBUSAN'I KAPATTIRAN MUHTIRA: HALASKÂR ZABİTAN BİLDİRİSİ

SELİM SEZER

Temmuz 1912'de bir muhtırayla hükümetin değişmesini isteyen Halaskâr Zabitan grubu, dayanak olarak Meşrutiyet ilkelerine riayet etmeyen kabinenin sebep olduğu buhranı işaret ediyordu. Ancak bu girişim, buhranı ortadan kaldırmayacağı gibi, Meşrutiyet rejiminin belkemiği Meclis-i Mebusan'ın da tatil edilmesiyle sonuçlanacaktı.

Türkiye'de darbelerin ve siyasete asker müdahalesinin "köklü bir gelenek" olduğu noktasında hemen herkes hemfikir olacaktır. Bu geleneğin nereden başlatılması gerektiği ise tartışma konusu olabilir. Örneğin 23 Ocak 1913 tarihli Babıâli Baskını pek çok kişi tarafından Modern Türkiye tarihinin ilk darbesi kabul edilir,[1] ancak asker-siyaset ilişkileri bakımından bu tarihi önceleyen başka vakalar da vardır. Nitekim Feroz Ahmad eski çalışmalarından birinde, 1909 yılında 31 Mart isyanını bastıran Hareket Ordusu'nun kendisini "Meşrutiyet rejiminin koruyucusu ve siyasetçiler arasındaki mücadelede hakem" ilan etmesini ülkede ordunun siyasete karışması açısından önemli bir mihenk taşı olarak tanımlar.[2] Kuşkusuz bu süreç asker-siyaset ilişkisinde bir yerleşikliği beraberinde getirmiştir, ancak örneğin 1826 yılında lağvedilecek olan Yeniçeri Ocağı'nın, bu tarihe kadar olan dönemler içinde, 1622 yılında II. (Genç) Osman'ın hal edilip boğdurulması da dâhil olmak üzere bir dizi müdahalesinin olduğu düşünüldüğünde bu "gelenek" çok daha gerilere de götürülebilir.

Öte yandan II. Meşrutiyet döneminde, 31 Mart isyanından ve Hareket

Meşrutiyet meclisinde mebuslar.

Library of Congress koleksiyonu.

Ordusu'nun müdahalesinden üç yıl sonra bir grup asker, siyasete, bir isyanın bastırılması kadar meşruiyet taşımayan başka bir müdahalede bulunmuş ve bu müdahale önce hükümetin değişmesinde belli bir rol oynamış, ardından Meclis-i Mebusan'ın süresiz olarak tatil edilmesine yol açmıştır. Bu yazıda bu olaya, yani 1912 yazında İttihat ve Terakki karşıtı bir grup askerin yayınladığı Halaskâr Zabitân bildirisine ve söz konusu bildirinin sonuçlarına odaklanılacaktır.

1912 MECLİSİ'NİN OLUŞUMU VE NİTELİĞİ

23/24 Temmuz 1908 tarihinde[3] Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesini takiben düzenlenen 1908 seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çoğunlukta olduğu bir Meclis-i Mebusan'ın ortaya çıkmasıyla sonuçlansa da, İttihatçılar dışındaki siyasi güçler de Meclis'te belli bir ağırlığa sahipti ve Meclis oturumları zaman zaman sert ve canlı tartışmalara tanıklık ediyordu. Buna karşın "muhalefet" uzun süre dağınık halde kalmıştı. Bu dağınıklığa son veren şey ise, 21 Kasım 1911 tarihinde, bir nevi "çatı partisi" niteliği taşıyan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması oldu. Adı üzerinde bir "itilaf"ı temsil eden yeni fırka eklektik nitelikler taşıyor olsa da[4] ortaya çıkan yeni dinamik pek çok kişi için heyecan vericiydi.

Yeni fırkanın kurulmasından kısa süre sonra, 11 Aralık 1911 tarihinde düzenlenen İstanbul ara seçimi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın öngörülenden daha büyük bir toplumsal desteğe sahip olabileceğinin önemli bir göstergesi oldu. İstanbul Mebusu Rıfat Paşa'nın diplomatik bir göreve tayin edilmesi üzerine boşalan koltuk için yapılan seçimde yeni fırkanın adayı Tahir Hayrettin, İttihatçıların adayı Memduh Bey'i bir oy farkla (195'e karşı 196) geride bırakarak mebus seçilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baş ideologlarından Hüseyin Cahid (Yalçın) Bey'e göre bu yenilgi yalnızca rehavetin sonucuydu: Ezop'un meşhur masalındaki kaplumbağa ile tavşan misali, kazanacağından emin olan İttihatçılar seçimi yeterince ciddiye almamaları nedeniyle az farkla yenilmişlerdi.[5] Dolayısıyla endişeye mahal yoktu. Ancak bu iyimser anlatı, Cemiyet'in gerçek fikri değildi. Engel olunmaması halinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası hızla örgütlenebilir ve 1912 yılının sonbahar aylarında yapılacak olan seçimden zaferle çıkabilirdi. Bir şey ler yapmak gerekiyordu ve yapılacak şey, alelacele erken seçime gidilmesi olacaktı.

İttihatçılar 1909 yılında, I. Meşrutiyet'ten (1876-1878) kalma anayasada önemli değişiklikler yapmıştı ve bu değişikliklerden biri, Meclis-i Mebusan'la hükümet arasında bir anlaşmazlık yaşanması halinde padişaha Meclis'i feshetme hakkı veren 35. maddenin değiştirilmesiydi. Ne var ki aynı İttihatçılar, 1911 yılının sonuna gelindiğinde, Meclis'in kapanmasını ve yeni bir seçime gidilmesini sağlamak için bu maddenin eski haline benzer bir şekilde yeniden değiştirilmesini gündeme getirdi. Üstelik Sait Paşa kabinesi tarafından Meclis-i Mebusan'a sunulan tezkere, değişikliğin "müstacelen" yapılmasını istiyordu. Bu aciliyetin nedeni belliydi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi, Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey, hükümetin acelesinin yegâne nedeninin "Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tevessüünden telaş etmeleri" olduğunu Meclis çatısı altında açıkça ifade etmişti.[6] Günler boyunca büyük gerginliklerle geçen oturumların sonucunda teklif Meclis-i Mebusan'da gerekli çoğunluğun desteğini alamadı. Ancak bu oturumların orta yerinde Sait Paşa hükümeti formalite icabı "istifa etmiş", arkasından yine onun başkanlığında "yeni" bir kabine kurulmuştu. Kanun-ı Esasi'nin o esnada yürürlükte olan haline göre, hükümetin talebi Meclis tarafından iki kez reddedildiğinde padişah Meclis'i feshedebiliyordu. Bu manevraların sonucunda iş "kitabına uydurulmuş" oldu ve hükümet değişikliğine rağmen Meclis'in hükümetin talebini reddetmesi, Kanun-ı Esasi'nin 7. ve 35. madde hükümlerinin uygulanmasının gerekçesi addedildi. 18 Ocak 1912 tarihinde Sultan V. Mehmed Reşad'ın irade-i seniyyesinin Meclis-i Mebusan'da okunmasıyla, üç ay içinde yeni seçime gidilmek üzere Meclis feshedildi.

1912 seçimleri böyle bir "hileli" zemin üzerine inşa edildiği gibi, seçimin kendisi de yoğun usulsüzlükler arasında gerçekleşti. Bütün devlet olanaklarının İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine kullanıldığı seçim sürecinde zaman zaman fiziksel şiddet olayları da yaşandığından, 1912 seçimleri tarihe "sopalı seçim" adıyla geçecekti. Mart ayı sonlarında nihayete eren seçimin sonuçlarında bu durumun ne ölçüde belirleyici olduğu elbette tartışmaya açıktır, zira İttihatçılar seçim sürecinde güçlü bir propaganda faaliyeti de yürütmüş ve çeşitli biçimlerde

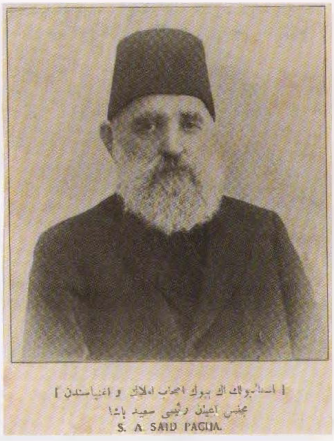
Meclis-i Mebusan'ın resmi küşadı sonrasında Sultan V. Mehmed Çırağan Sarayı'ndan ayrılıyor.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

ikinci seçmenlerin sadakatini temin edebilmişti. Her durumda netice Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimden ağır bir yenilgiyle çıkması oldu: Nisan ayı sonlarında açılan yeni mecliste Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi mebusların sayısı altıyı geçmiyordu. İttihatçılar Meclis'te mutlak bir çoğunluğa sahipti ve bu yeni mecliste, bir önceki gibi hararetli tartışmalar yaşanmayacaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke yönetimini önemli ölçüde kontrolü altına almış gibi görünüyordu. Ne var ki birkaç ay sonra yaşanacak beklenmedik gelişmeler, sürecin seyrini tamamen değiştirecekti.

سينوب ميوتى رضا نور بك
Riza Nour Bey, député de Sinope, qui transporta à Constantinople les restes du grand Patriote Ottoman, Ishak Sukiouti.

S. A. SAID PACHA.

Halaskâr Zabitan'ı destekleyen sivil İtilafçılar arasında ismi zikredilen Rıza Nur Bey (solda).

17 Temmuz 1912'de istifa eden Sadrazam Said Paşa (sağda).

SALT Galata Arşivi.

ANSIZIN GELEN MUHTIRA

1912 yılının yaz ayları birkaç farklı nedenden ötürü sıkıntılı geçiyordu. Her şeyden önce Trablusgarp Savaşı'nda vaziyet iyi değildi. Bunun yanı sıra, bir yandan Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı görevinde olmasından memnun olmayanların sebep olduğu küçük çaplı bir kriz yaşanırken, diğer yandan Arnavutluk bölgesi milliyetçi bir isyanla sarsılıyordu. Öte yandan başkent İstanbul'a, Arnavutluk'ta bazı zabitlerin silahlarıyla birlikte dağa çıktığı haberleri de gelmişti. Ancak bu zabitlerin amacı Arnavut isyanına destek vermek değil, ülke yönetiminin yönünü değiştirmekti. Mayıs-Haziran aylarında teşekkül etmiş olan ve Halaskârân (Kurtarıcılar) veya Halaskâr Zabitan (Kurtarıcı Askerler) adını taşıyan bu oluşumun kurucuları arasında Erkân-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal, Erkân-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi, Süvari Kaymakamı Recep, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşkî ve Yüzbaşı Kudret Beyler gibi, farklı rütbelerden ve farklı kökenlerden askerler vardı.[7] Grubun temel iddiası, mevcut hükümetin gayrimeşru olduğu ve yerini yeni ve tarafsız bir hükümete bırakması gerektiği yönündeydi. İronik bir şekilde Halaskâr Zabitan grubu, Osmanlı devletinde askerlerin siyasete karışmaması gerektiğini de savunuyordu; ancak kendileri de amaçlarına askeri yoldan ulaşacaklarından, esas amaç yerine getirilip tarafsız bir idare kurulduktan sonra kendi kendilerini de yadsıyacaklardı. Grup üyeleri, bu "tarafsızlık" iddiasını gerçekçi göstermek amacıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleriyle gözle görülür bağlar kurmuyordu, ancak aralarında Rıza Nur'un da olduğu bazı İtilafçılar Halaskâr Zabitan'a amaçlarına ulaşmaları için yardımcı olacaktı.[8]

Grubun faaliyetleri İstanbul'da biliniyor olsa da, anlaşıldığı kadarıyla hükümet ilk dönemlerde bu durumu çok da fazla önemsememişti. Hatta Sadrazam Said Paşa, bunalıma girmeye başlayan kabinesi için 2 Temmuz 1328 (15 Temmuz 1912) tarihinde Meclis-i Mebusan'da yapılacak yeni güven oylaması öncesinde devletin iç ve dış meseleleri hakkında uzun bir konuşma yaparken, "birkaç zabitin" dağa çıkmasına ancak konuşmasının sonlarına doğru değinmişti. Said Paşa, meselenin kendisinin ciddiye alınmayı hak etmediğini ancak etkisinin esef verici olduğunu vurguluyordu, zira "devletin halen ve istikbâlen en ziyade güveneceği şey ordu" idi. Bir kısım zabitin askerî nizamın dışına çıkarak böyle bir işe kalkışması teessüfe şayandı. Sadrazam ayrıca, Sultan V. Mehmed Reşad'ın "cedd-i emcedi" Sultan II. Mahmud'un kaldırmış olduğu yeniçeriliğe geri dönüşün olmayacağını söyleyerek, askerin devlet idaresine karışmasının uzak bir geçmişte kaldığına işaret ediyordu.[9]

Ancak Halaskâr grubunun faaliyetleri öngörülemeyen bir hızla ilerliyordu ve kısa süre içinde İstanbul'da da çok sayıda asker gruba katıldı. Said Paşa'nın Meclis'te yaptığı konuşmanın hemen arkasından da, Osmanlı siyasetinin yönünü bir süreliğine bütünüyle değiştirecek olan bildiri yayınlandı. Memleketin derin bir buhrandan geçtiğini ve bunun sorumluluğunun Meşrutiyet ilkelerine layıkıyla riayet etmeyen hükümete ait olduğunu söyleyen uzun bildiri, Halaskâr Zabitan grubunun "büyük felaketin esbabını derin derin düşündükten sonra" atılması gerektiğine kanaat getirdiği adımları şöyle sıralıyordu:

1- Elyevm memleketi idare eden bugünkü kabine yerine hemen Avrupa'nın emniyet ve itimadını kazanabilir, müteşebbis, namuskâr ve muktedir zevattan mürekkep bir kabinenin mevki-i iktidara getirilmesi.

2- Hükümet işine hiç kimsenin, gayrı mes'ul hiçbir kuvvetin müdahale ettirilmemesi.

3- Kabinenin tebeddülünden sonra hemen gayet bitarafane, müşkafane tetkikat icra olunarak bugünkü Millet Meclisi eğer amal-i milliyeye mugayir olarak cebren yapılan intihabat neticesi tahakkuk ederse *Meclis'in feshi* ve intihabatın tekrar ve jandarma ve polisin müdahalesine meydan vermeksizin icrası gibi mevadı talebe mecbur oluyoruz. Vakıa

metalip tamamiyle memleketin siyasetine aittir. Fakat vatan elden giderken, bir kısım evladının –biz zabitiz diye– felaketine yabancı kalması kabil midir? Evvelce söylendiği vechile bu memleketi ölümden kurtarmaya çalışmak biz zabitlere bugün herkesten ziyade bir vazife-i namus, bir vecibe-i hayatiye olmuştur. Ordumuz farzımuhal olarak mükemmel bile olsa memleketin tarz-ı idaresi düzelmezse bu fenalıklarla yarın kendisini de muzmahil edeceği bedihidir.[10]

Halaskâr Zabitan grubu bir taraftan tespitlerini ve muhtıra niteliğini taşıyan taleplerini gazetelere göndermiş, bir taraftan da Şûra-yı Askeri aracılığıyla Sultan V. Mehmed'e de amaç ve niyetlerini bildirmişti. Gelişmelerin de etkisiyle 17 Temmuz günü, daha iki gün önce Meclis-i Mebusan'da güvenoyu almış olan Sait Paşa, Sultan'a istifasını sundu. Yerine 21 Temmuz günü, Sultan'ın talebi üzerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazamlığı altında "Büyük Kabine" ya da (Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırı olması nedeniyle) "Baba-Oğul Kabinesi" diye adlandırılacak olan partisiz bir hükümet kurulacaktı.

Bildirinin kabine değişikliğini ne derece ve ne şekilde etkilediği tartışılabilir olsa da,[11] son tahlilde, ortaya çıkan netice itibariyle Halaskâr Zabitan grubu ilk amacına ulaşmış görünüyordu. Ancak süreç henüz tamamlanmamıştı. Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Bey, 24 Temmuz akşamı evine döndüğünde kapısında "Halaskâr Zabitan Grubu" mührü taşıyan bir mektup bulmuştu. Mektubu kaleme alanlar, İttihat ve Terakki üyesi Halil Bey'in o zamana kadarki davranışları nedeniyle en ağır cezayı –yani öldürülmeyi– hak ettiğini söylüyor, ancak "pis kanlarla lekelenmek" istemedikleri için şimdilik bir ihtarla yetindiklerini belirtiyordu. İstedikleri şey ise Halil Bey'in (Meclis binasının Fındıklı'da olmasına gönderme yaparak) "Fındıklı Kulübü Tiyatrosu" diye adlandırdıkları Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesinin önünde bir engel olmadığını ilan etmesiydi. Muhtıracılar Halil Bey'e bunu yapması için kırk sekiz saat süre vermişti ve mektup, "[a]ksi halde[] üzerimize terettüp eden vazife-i vataniyyeyi tamamen icra edeceğimizi ihbar ediyoruz" sözleriyle son buluyordu.[12]

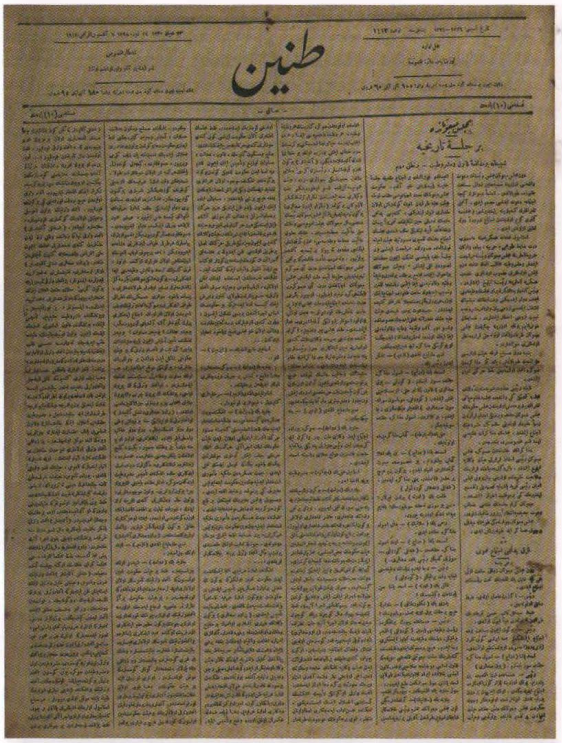
Gerek ilk bildiride Meclis'in kapatılabileceğine işaret edilmesi, gerekse de Halil Bey'e gönderilen mektubun açığa çıkması ülke çapında hararetli tartışmalar ve tepkiler doğurdu. Meclis-i Mebusan'ın 18 Temmuz 1328 (31 Temmuz 1912) tarihli oturumunda da, ülkenin muhtelif bölgelerinden gelen ve Meclis'in feshedileceğine ilişkin kaygıları ifade edip Halaskâr Zabitan grubunun bildirisini kınayan telgraflar okundu. Telgrafların bir kısmı oldukça sert ifadeler içeriyordu. Örneğin Ustrumca'dan gelen ve altında şehrin belediye reisi ile on üç ileri gelenlerinin imzalarının bulunduğu telgrafta, "Halaskârân Grubu, Meclis-i Mebusan'ı küstâhâne tehdit, ahalimizi dehşetli bir surette müteessir etti. Hâkimiyet-i milliye ile idare olunan millet, bu gibi teşebbüsleri Meşrutiyet'e darbe addeder, bu teşebbüs hakkında Hükümetin tedâbîr-i tazime ve acilede bulunması ve Meclis-i Mebusan'ımıza fevkalhad zahir olduğumuzu, mezkûr gruba da nefretler yağdırdığımızı galeyanlı bir surette beyan eyleriz" denmıştı. Ayvacık'tan gelen telgraf "Halaskâr cemiyet-i fesâdiyesinin işbu kanunşikenâne hareketinin şediden ve serian cezasız kalmayacağına eminiz" diye biterken, Persican'dan gelen ve yine bu şehrin belediye reisinin de imzasının bulunduğu telgraf "mebuslara uzanan kirli elleri kesmeye", "itâle olunan müstekreh [çıkarılan iğrenç] dilleri koparmaya" ve "mevki-i bülend-i milli" olarak tanımlanan Meclis-i Mebusan'ı korumak için kan ve can vermeye yemin ediyordu.[13]

Ne var ki bu tepkiler sonuç getirmeyecekti. Göreve geldiği günden itibaren, kendisine atfedilen "tarafsızlık" rolüne rağmen İttihat ve Terakki aleyhine bir dizi adım atan Büyük Kabine, adeta Halaskârân'ın talebini yerine getirmeye niyetliymişçesine Meclis-i Mebusan'ı kapattıracak anayasa değişikliklerine gidileceğinin sinyallerini vermeye başlamıştı. Buhranın giderek ağırlaştığı bu ortamda son noktayı koyan ise İttihatçı

Halaskâr Zabitan grubunun ölümle tehdit ettiği Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Bey (solda).

SALT Galata Arşivi.

طنین

Tanin gazetesinde Meclis'in son oturumu: "Meclis-i Mebusan'da bir celse-i tarihiye", 24 Temmuz 1328 (6 Ağustos 1912).

bir mebus olan Cavit Bey oldu. Selanik Mebusu Cavit Bey, 28 Temmuz 1328 (10 Ağustos 1912) günü yapılan oturumda şifahi bir teklif vererek, hükümetin ilk günden başlayarak "memlekette mevcut olan buhranları teşdid eylemekten ve yeni buhranlar ihdas etmekten başka hiçbir şey yapmadığını", Halaskâr Zabitan'ın tehditleri karşısında gerekli adımları atmadığını, hükümetin hareketlerinin "Kanun-ı Esasi'ye vurulmuş bir darbe" olduğunu ve mevcut koşullarda Meclis-i Mebusan'ın çalışmaya devam etmesinin imkânsız olduğunu söyleyerek, Ahmed Muhtar Paşa kabinesine güvensizlik oyu verilmesi ve yeni bir kabine kuruluncaya kadar Meclis'in tatil edilmesi çağrısında bulundu.[14] Yapılan oylama neticesinde Meclis süresiz olarak kapatıldı. Ne var ki yeni bir kabine ancak Ekim ayı sonunda kurulacak, bu tarihten sonra da istikrarsızlık uzun bir süre devam edecek ve Meclis ancak 1914 yılında yapılan yeni seçim sonrasında açılabilecekti.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis-i Mebusan'da mutlak bir çoğunluk elde etmesiyle sonuçlanan 1912 seçimlerinin pek de adil ve usulüne uygun olmadığı, bugün tarihçilerin üzerinde ittifak ettiği bir hususdur. Ancak 1912 Meclis'i, öyle ya da böyle bir anayasal meşruiyete sahipti ve belki de seçimler "adil ve usulüne uygun" yapılsa, netice aynı değilse bile benzer olacaktı. Bu son iddiamızın geçerliliği elbette tartışılabilir olsa da, 1912 yazında silah göstermek yoluyla önce hükümetin değişmesine, ardından Meclis'in kapanmasına yol açacak bir olaylar dizisini hayata geçirmenin Meşrutiyet rejiminin temel prensipleriyle pek de bağdaşmayacağı konusunda herhalde tartışmaya mahal yoktur. Öte yandan yaygın algıda İttihat ve Terakki Cemiyeti asker üniformaları, silahlar ve şiddet eylemleriyle özdeşleştirilse de (ve bunun içindeki doğruluk payı kayda değer düzeyde olsa da) benzer bir durumun İttihatçıların muarızları için de geçerli olduğu pekâlâ ileri sürülebilir. Halaskâr Zabitan bildirisi bunun somut örneklerinden biridir; bir sonraki somut örnek ise, kendisi de bir darbeyle göreve gelmiş olan Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 tarihinde suikast sonucu öldürülmesi olacaktır.

DİPNOTLAR

1 Örneğin *NTV Tarih* dergisinin Ocak 2013 tarihli 48. sayısı, yüzüncü yıldönümü vesilesiyle Babıâli Baskını hakkında hazırlanan dosyayı, "Darbelerin Miladı" başlığıyla kapağa taşımıştır. Ancak Ahmet Kuyaş aynı sayıda yer alan yazısının giriş kısmında söz konusu baskının "yakınçağ tarihimizdeki" ilk darbe olmadığını, 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesinin de bir darbe olduğunu söyler. Bkz. Ahmet Kuyaş, "Bâb-ı Âli Baskını: 100. Yıl", *NTV Tarih* 48 (Ocak 2013): 26.

2 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktay (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), s. 24.

3 Bu ifadeyi kullanmamızın nedeni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 23 Temmuz günü Meşrutiyet'i ilan etmesi, Sultan II Abdülhamid in ise Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girdiğini ilan eden İrade-i seniyyeyi bir gün sonra yayınlamasıdır.

4 Bu konuda Filibeli Ahmed Hilmi'nin tanıklığı epey izah edicidir; bkz. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Muhaberât-ı Hilmiyye: İhtilal ve Hürriyet Fırkası* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1991), s. 38-39.

5 Hüseyin Cahid, "Tavşan ile Kaplumbağanın Hikâyesi". *Tanin*, 1 Kânunuevvel 1327 [14 Kânunuevvel 1911].

6 *MMZC*, D:1, İS:4, C:2, i:25, s. 210.

7 Tarık Zafer Tunaya. *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952* (İstanbul, 1952), s. 345.

8 Tunaya. *age*, s. 347-348. Aynı kaynağa göre Halaskâr Zabitan'ın destekçileri arasında, kapatılan Ahrar Fırkası'nın liderleri arasında yer alan İttihatçıların meşhur muarızı Prens Sabahaddin de vardı.

9 *MMZC*, D:2, İS:1, C:2, i:33, s. 320

10 "Vaziyet-i esasiye-i memlekete dair bir iki söz ve münevver, hamiyetli Osmanlı zabitânına bugün düşen vazife-i hamiyet" başlıklı bildirinin Latin harfli tam metni için bkz: Tunaya. *age*, s. 351-358 (Vurgu bize ait)

11 Feroz Ahmad olay örüntüsünü kurarken önce 15 Temmuz'daki güven oylamasından söz etmekte, arkasından ise "ve 'Halaskâr Zabitan' harekete geçti" diyerek bildirinin sonuç verdiğini ve Said Paşa'nın 17 Temmuz'da istifa ettiğini söylemektedir. Bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), s. 136. Bununla birlikte istifanın tek nedeninin bildiri olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ahmet Kuyaş'a göre İttihatçılar tarafından desteklenmekle birlikte Cemiyet'le organik bir ilişkisi bulunmayan Said Paşa, "ITC karşıtı bir havada ve olası bir darbe karşısında iktidar partisinin adamı gibi görünmek istemiyordu". Bir başka deyişle bir muhtıraya teslim olmaktan ziyade, böyle bir ortamı zaten epey müşkül durumda olan hükümet görevini bırakmak için vesile kılmıştı. Bkz. Ahmet Kuyaş, agm. s. 31. Diğer yandan mevcut kaynaklardan hareketle, bildirinin tam olarak hangi tarihte yayınlandığı da kesin olarak teyit edilememektedir. Ancak yukarıda sözü edilen olay örüntüsünü izleyecek olursak, tarihin ilginç bir "cilvesi" olarak, Halaskâr Zabitan'ın 15 Temmuz gecesi harekete geçtiği sonucuna varılabilir.

12 *MMZC*, D:2, İS:1, C:2, i:40, s. 444.

13 *MMZC*, D:2, İS:1, C:2, i:44, s. 563-564.

14 *MMZC*, D:2, İS:1, C:2, i:47, s. 647-654

Bertrand Russell
BATI FELSEFESİ TARİHİ
1. CİLT
2. CİLT
3. CİLT
Alejandro Jodorowsky
BİR KUŞUN EN İYİ ÖTTÜĞÜ YER
PSİKO-BÜYÜ
PAUL VEYNE
YUNANLAR KENDİ MİTLERİNE İNANMIŞLAR MIYDI?
JEAN-PIERRE VERNANT
ESKİ YUNAN'DA MİT VE DİN
MİTLERİN ÖZELLİKLERİ
MIRCEA ELIADE
ALFA MİTOLOJİ

KARİKATÜRÜN BAKIŞIYLA DARBELER
"HASTA ADAM" ÖLÜYOR!

TURGUT ÇEVİKER

Karikatürcüler karikatür deneyimlerini geliştirmede en önemli payı olaylardan alır; ancak siyasi önderler karikatürcülere kişisel alfabelerini oluşturmada büyük olanaklar sunar. Önderler ulusların karakterlerinin yansımasıdır. Türkiye binlerce insanın kollarında bir "mevta" olmak istemiyorsa demokratik yollardan mücadeleyi sürdürmek zorunda. Genel olarak mizah, özel olarak karikatür, çağdaş Türkiye kavgasında olduğu gibi huzurlu bir hayat için "neşeyle gülebilmek" adına savaşmak zorunda.

Kırım Savaşı (1853-1856) sürerken, Granddüşes Helena, Petersburg'daki sarayında büyük bir *suvare* verir (1854). Davet Rus saraylarına layık bir debdebe ve ihtişamla sürerken, sarayın bir köşesinde Çar I. Nikolay ile İngiliz Elçisi Sir Hamilton Seymour baş başa konuşmaktadır. İngiliz Elçisi, Çar'dan –savaştan yenik çıkacak olan– Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna ilişkin endişeleri yatıştıracak birkaç şey söylemesini rica eder.

Bunun üzerine Çar, "Türkiye işleri pek karışık, bu memleket kendi kendine parçalanmakta bulunuyor. Düşüş büyük bir felaket olacak. İngiltere ile Rusya'nın bu mesele üzerinde iyi ve tam bir anlaşmaya varmaları ve birinin ötekine haber vermeden katî bir adım atmaması pek ehemmiyetlidir" der.

Seymour daha da aydınlatılmasını istirham edince Çar kesin bir dille şöyle yanıtlar: *"Tenez, nous avons sur les bras un homme malade - gravement malade"* ("Bakınız, kollarımızda hasta, ağır hasta bir adam var").[1]

Petersburg Sarayı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na koyulan teşhis, hızla bütün Avrupa'ya yayılır ve Türkiye "Avrupa'nın hasta adamı" olarak anılmaya başlar. Henüz İstanbul basınına karikatür girmediği için, bu değerlendirmenin karikatürcüler tarafından nasıl karşılandığını bilemiyoruz; ancak "Hasta Adam" imgesi, Avrupa siyasi karikatüründe –neredeyse– yeni bir dönem açar.

Tanzimat karikatüründe birkaç "Hasta Adam" karikatürü yer alır. Araya girecek olan otuz küsur yıllık II. Abdülhamid dönemi, "hasta"yı beter eder ve sonunda 1908'de gerçekleşen ilk askeri darbeyle "Hasta Adam"

"Yaşasın kardeşlik".

Fellah. *Davul*, 21 Kânunuevvel 1908. (solda)

Gericiler topluluğundan bir kişi.

Anonim, *Kalem*, 28 Teşrinisani 1908 (sağda)

"Bir elimizde silah-ı ittihad [birlik silahı], diğerinde meşale-i terakki [ilerleme meşalesi] geliriz."

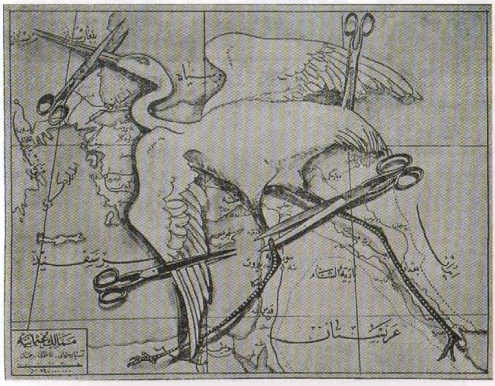
("İttihad" ile "terakki" sözcüklerinin İttihat ve Terakki Fırkası'nı çağrıştırdığı açık.)

Cemil Cem, *Cem*, 2 Nisan 1911. (solda)

"Güzele ne yakışmaz!"

(Mustafa Kemal, "Cumhurreisi" seçiliyor.)

Ramiz Gökçe, *Akbaba*, 1 Ekim 1923. (sağda)

"Şimdi kuşa benzedin."

Münif Fehim, *Kelebek*, 11 Ekim 1923. (solda)

"Meşime-yi şebden [gün doğmadan] neler doğarmış! Karagöz: Hey yarabbim, heyetlerin, meclislerin, mütehassısların yapamadığını işte bir gecede bir top yaptı!"

Anonim, *Karagöz*, 3 Kasım 1923. (sağda)

iyileştirilme sürecine girer!

"Hasta Adam" deyimi siyasal sözlüğümüze yerleşir. Özellikle Avrupalı çizerlerin sürekli el altında bulundurduğu bu metaforun karikatür dünyamızda benimsendiği söylenemez; zaten o bir dış bakıştır.

İnternet ile birlikte günübirlik izleyebildiğimiz dünya karikatüründe de "Hasta Adam" olarak tanımlanan Türkiye karikatürlerine rastlamıyoruz. Bu ilginç bir durum. 12 Eylül 1980 öncesi Norveç'e yerleşen bir arkadaşımın askeri darbe sonrası bana yazdığı mektup zarfından bir de "Hasta Adam"lı karikatür kesiği çıkmıştı. Gördüğüm son "Hasta Adam" karikatürü oydu.

II. Abdülhamid Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek Kanun-ı Esasi'yi yürürlükten kaldırıp karanlığını ilan ettiğinde İstanbul mizah basını bu vehamet karşısında tepkilerini yansıtmaktan uzaktı. Mizahçıların çok az bir bölümü yurtdışına kaçan Jön Türk hareketinin bir parçasıydı artık. Yayımladıkları mizah dergilerinde padişahı paramparça ediyor, onun ölü veya diri tahttan indirilerek imparatorluğun huzura kavuşacağını öngörüyorlardı.

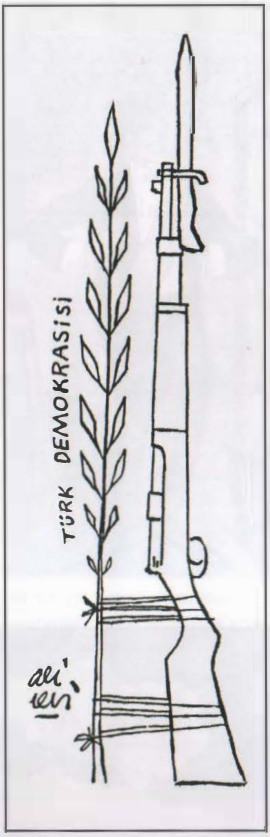
Tanzimat mizah basını hepi topu on küsür yayından oluşuyordu ve güçlü bir muhalefet odağı oluşturabilmişlerdi. Jön Türk yayını olan *Tokmak* (1901), çıkış yazısında "mizah dili"nin özünü şöyle açıklıyordu: "Hüngür hüngür gülmek"! Bu neredeyse bütün Osmanlı mizahı için güçlü bir saptamadır.

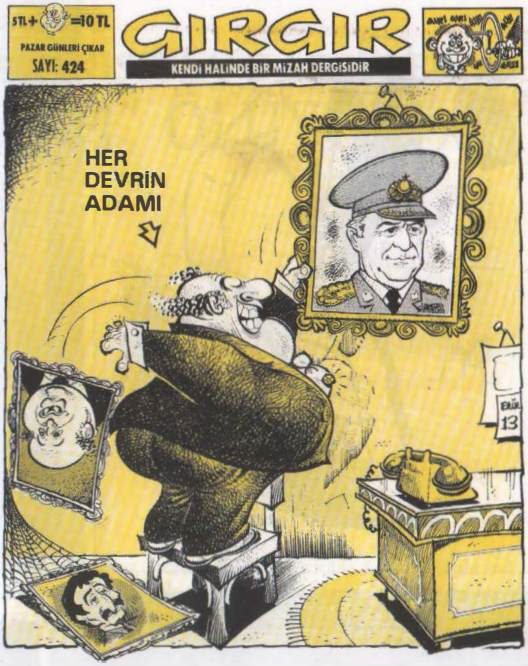
1908'de –biraz da karanlık otuz yılın biriken enerjisiyle– kurulan güçlü mizah basını, istibdat döneminin yıkılması karşısında duyulan büyük sevincin eleştirel destanı olarak da görülebilir. İmamlarla papazların Osmanlı bayraklarıyla kol kola "hürriyet"i

"Büyük Türk Ordusuna ithaf..." Desteğimiz!

Ali Ulvi, Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960. (solda)

Anonim. Gırgır, 21 Eylül 1980. (sağda)

"Tağmaç kumandanlara 'son şans verdim' dedi." "—Size son bir şans tanıyorum."

Bedri Koraman, Milliyet, 12 Mart 1971. (altta solda)

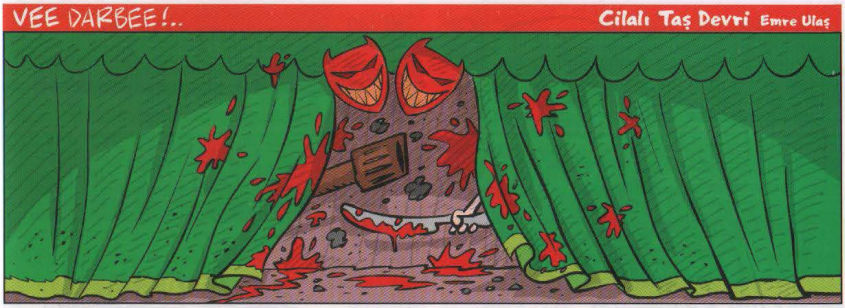
Bedri Koraman, Milliyet, 4 Mart 1997. (altta sağda)

kutladığı sıradışı karikatürler, 1908'in içeriği hakkında iyi bir fikir verebilir. Büyük bir sıçramayla Haziran 2013'te Taksim Meydanı'na konarsak, Gezi isyanında da 1908'i çağrıştıran çarpıcı yakınlaşmalara tanık oluruz.

27 Mayıs 1960 darbesi, Demokrat Parti'nin yarattığı "gerici kaos"a son vermek ve Türkiye'yi huzura kavuşturmak için yapılmıştı! Mizah, Başbakan Adnan Menderes'le karşı karşıyaydı. Menderes, karikatürümüzde – II. Abdülhamid'den sonraki– en gözde figür haline gelmişti. 1908 ile 1960 karikatürü karşılaştırıldığında ortak yönler çoktur. Bir darbe olmasına karşın, sosyalist parti ve sendikaların kurulmasına da izin veren çağdaş bir anayasanın yapılması Türkiye için önemli bir kazanımdı. Genel olarak mizah, özel olarak karikatür de 1960 sonrası yeni bir döneme girdi.

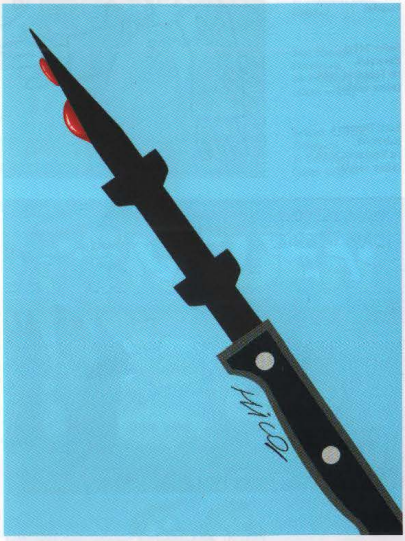

Emre Ulaş, *Yeni Çağ*, 17 Temmuz 2016. (yanda)

Kemal Gökhan Gürses, *Twitter*, 17 Temmuz 2016. (altta solda)

Hicabi Demirci, *Facebook*, 17 Temmuz 2016. (altta sağda)

Tan Oral, *T24*, 17 Temmuz 2016. (solda)

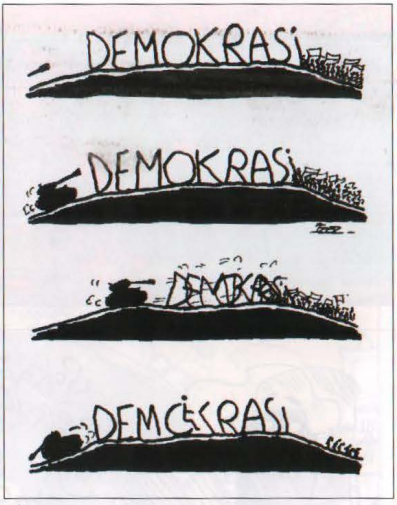
Ergin Asyalı, *Sözcü*, 18 Temmuz 2016. (üstte)

12 Mart 1971, 27 Mayıs 1960'ın getirdiği olumlu adımları öldüren bir darbeydi. Düşünce hayatı, basın, dolayısıyla karikatür zor bir dönem yaşadı. Büyük gazetelerde kalmış birkaç karikatürcü ve haftalık mizah dergisi *Gırgır* (1972), karanlık içinde yanıp sönen ışıklara önemli katkılar yapabiliyordu.

12 Eylül 1980 vahşi bir darbeydi. Mizah basından büyük ölçüde kovuldu. *Gırgır* ve birkaç karikatürcü genel olarak simgesel anlatımlarıyla eleştirel görevi yerine getirmeye çalıştı. Bütün demokratik kurumlar ve dolayısıyla yayın organları kapatılınca, oralarda çalışan ve eleştiri görevini yerine getiren mizah dünyası çöpe atıldı. Mizahçılar basın dışındaki alanlarda ekmek parası derdine düştü. 12 Eylül, mizah dünyamızda II. Abdülhamid'in mizah üzerinde ya-

Haydar Işık, *Facebook*, 18 Temmuz 2016. (solda)

İzel Rozental, *Şalom*, 18 Temmuz 2016. (sağda)

Sefer Selvi, *Evrensel*, 18 Temmuz 2016. (altta solda)

Latif Demirci, *Hürriyet*, 19 Temmuz 2016. (altta sağda)

rattığı bozgundan aşağı değildi. İlkı onları yurtdışına, diğeri yurtiçinde sürgün yaşamaya mahkûm etmişti.

2002'de iktidara gelen AKP, mizahtan nefret ediyordu. Partinin başkanı RTE, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı sırasında mizahla karşılaşmıştı. Bu mizahi dönem RTE için bir açılıştı. O dönemde kendisi için çizilen karikatürler konusunda hiç davacı oldu mu anımsayamıyorum. Ancak, kurduğu parti iktidara geldiğinde bütün mizahi gözler ona çevrilmişti. RTE, karikatürcülerin elinde çok büyük bir hızla biçimlenmeye başladı. 1950 kuşağının son birkaç ustası, onun karikatürsel çizgilerinin belirlenmesinde öncü oldu. Bu ele alış salt biçimsel değildi kuşkusuz; onun görünmeyen taraflarını açığa çıkarmak için büyük bir çaba sarf ettiler.

Gürbüz Doğan Ekşioğlu, *Facebook*, 20 Temmuz 2016.

AKP ile Fethullah Gülen Cemaati'nin kurduğu gizli koalisyon, AKP'yi iktidar kıldı. Onun bir karikatür malzemesi olarak biçimlenmesinde Fethullah Gülen'in gizli ajandası önemli bir rol oynadı. İkisi de Türkiye'yi bir "dini devlet" yapmakistiyordu. Bu iki siyasi figür de amaçlarını basın ve medya yoluyla kamuoyuna açıklıyordu. Atatürk ve laik cumhuriyetin, çoğulculuğun, kültürel ve dini farklılıkların, doğanın, tarihin ve çağdaş düşüncelerin ve hayat biçimlerinin de düşmanıydı. Bu tutum, karikatürcüler için zihin açıcı, çizgilerine etki gücü kazandırıcı bir içerik oluşturuyordu.

AKP ve --daha sonra cumhurbaşkanı olacak olan-- RTE, haklarında çizilen

Anonim, *Leman*, 20 Temmuz 2016. (solda)

Anonim, *Uykusuz*, 21 Temmuz 2016. (sağda)

Sait Munzur, *Facebook*, 20 Temmuz 2016. (altta solda)

Selçuk Erdem, *Penguen*, 21 Temmuz 2016. (altta sağda)

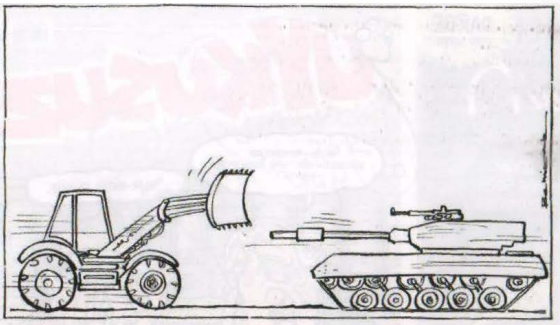
karikatürlere dava açmaya başladı. Çizerler ceza aldı, ancak çizmekten vazgeçmediler. Şu varki, AKP dönemi mizahın neredeyse tümden basından kovulduğu bir dönem olarak tarihe geçiyor. Yandaş basının öncüsü *Sabah* çizeri Salih Memecan artık karikatür çiz(e)miyor. Memecan'ın, AKP dönemi boyunca iktidar yanlısı karikatür nasıl çizilirin alfabesini de oluşturduğu söylenebilir.

Bu noktada dinci gazeteler önceki yıllarla karşılaştırılamayacak ölçüde karikatüre yer açtı. *Zaman*, *Yeni Şafak* ve *Yeni Akit* üç tipik ve önemli örnek olarak gösterilebilir. Bu gazetelerin çizerleri mizahı "gerçek"i değil, "iktidar"ı korumak ve savunmak için kullandı ve kullanıyor. Oysa mizah "iktidar"ların değil "mazlum"ların silahıdır. Ayrıca ve önemli olarak şu da söylenmelidir: Mizahçı dini düşünce ve duygularını bir kenara koyarak çalışmazsa ortaya "eleştiri" değil, "iktidar ululama"sı ile "muhalefet aşağılama"sı çıkar. Buna sırtını dönen mizahçılar tarihin çöp tenekesinde birikiyor, birikecek!

Gezi isyanı dünya karikatürüne altın harflerle yazıldı. O, ancak Paris Komünü'yle karşılaştırılabilecek bir "huzur provası"ydı. Sosyal medyanın katıldığı ilk büyük toplumsal olaydı. Yaklaşık bir ay boyunca her saniye *Facebook* ve *Twitter* üzerinden mizahın çarkları döndü. Çizerler ve hatta sıradan insanlar mizahi duygularını biçimleyerek paylaştı.

Mizahın bu yeni kanalı beni 1908'e götürüyor: İstibdat dönemi indirilince sokaklarda --bugün de olduğu gibi– hareketin önderlerinin posterleri ve bayraklar satılıyordu. Bir de karikatür kartpostallar ve posterler vardı elden ele dolaşan.. Çizerleri belli olmayan, çoğu acemice çizilmiş karikatürlerde istibdat dönemi paşaları linç ediliyordu.[2] Gezi isyanı sırasında --duvarların dili graffiti ve– sosyal medyada yayınlanan karikatürlerin toplumdaki etkisi akraba

Behiç Ak,
Cumhuriyet,
22 Temmuz 2016.

Muhammet Şengöz,
Facebook,
22 Temmuz 2016.

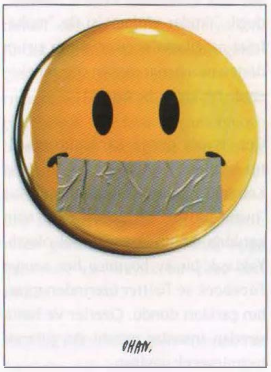
Ercan Akyol,
Milliyet,
24 Temmuz 2016.
(altta solda)

Oharnes Şaşkal,
Agos,
26 Temmuz 2016.
(altta sağda)

olmalıydı; çünkü ikisinin de kaynağı hayat ve içtenlikti.

"15 Temmuz darbe girişimi" önceki askeri müdahalelerden birçok bakımdan ayrılıyor. Ancak öncelikle

şunu söylemek gerekiyor: Bu vahşi girişim, sıradan insanların bile –küfreden eleştiriye varan– tepkilerini "sosyal medya"da anında dile getirebildiği "dijital çağ"da gerçekleşti. Bu ikinci deneyimdi; huzurlu bir hayatı kazanmada sosyal medyanın aşkın biçimlerde kullanacağı artık kesin bir gerçekti.

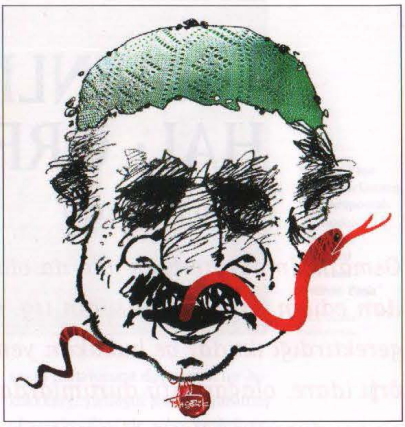
Gezi isyanı "iktidar"a değil, "hayatı", "doğa"yı ve "yaşam tarzları"nı korumaya ve savunmaya yönelik bir hareketti. Graffiti ve mizahi çalışmalar (karikatür, foto-montaj ve grafik tasarımlar) çarpıcı, derinden etkileyici ve neşeyle hayat doluydu, çünkü içtendi. İçeriden fışkırıyordu. Anında yaratılıyor ve paylaşılıyordu. Bu paylaşımların altında kamuoyunun yorumları yer alıyordu; yani eleştirel özne eleştiri oluşturuyor ve dallanıyordu. Bu etki gücünü artırıyor ve bilgiye dönüşebilir bir eleştiri oluşturuyordu.

Gezi isyanını tümüyle her akşam sosyal medyadan izledim, mizahi oluşumlara özellikle ilgi gösterdim, yorumlarda bulundum ve paylaştım. Mizah kültürüyle uğraşan bir insan olarak bu, yaşamımın en değerli tanıklıklarından biriydi. Sosyal medyada genel olarak mizahın, özel olarak karikatürün etkisini gördüm ve bilendim.

15 Temmuz akşamı yine bilgisayarımın başında, sosyal medyadaydım. Vahşi darbe girişiminin bütün aşamalarını sosyal medyadan ve bir süre sonra televizyondan izledim. Mizah yoktu bu hareket karşısında. Üzüntü, korku, tedirginlik ve acı vardı. 16 Temmuz'dan başlayarak gazetelerin karikatürlerine baktığımızda darbe girişiminin –birkaç çizer dışında– ilgi çekmediğine tanık oluyoruz. Ancak mizah dergileri, *Leman*, *Penguen*, *Uykusuz* ve *Gırgır* muhalif tutumlarıyla sayfalarını hazırlıyordu çıkış için. *Leman*'a, basılırken el konuldu. Ancak onları durdurmak kolay değil. Bu dergilerin etkili yayınları hâlâ sürüyor, iyi ki böyle.

Darbe girişimi başarısız oldu, ancak onu izleyen günlerde hüküme-

Haslet Soyöz, *Milliyet*, 31 Temmuz 2016. (solda)

İsa Çelik, *Facebook*, 5 Ağustos 2016. (üstte sağda)

Tan Oral, *T24*, 20 Temmuz 2016. (altta sağda)

tin aldığı OHAL kararlarının "darbe gücü"nde olduğu görülüyor. AKP'nin gizli iktidar ortağı Fethullah Gülen Cemaati, –vahşi darbe girişimcisi– FETÖ terör örgütü olarak karşımıza çıkıyordu bu defa. Askeriye, eğitim ve STK'lar konusundaki tasfiyeler, 100 bine yaklaşan görevdeni almalarla dehşet bir Türkiye manzarası çıkıyor ortaya.

Mizah daha önce Osmanlı Imparatorluğu'nun çöküşüne tanık oldu; ancak madalyonun diğer yüzünde –onun küllerinden doğan– 1923 devrimi vardı. Mizah dünyamız büyük bir "üfül" (batış) ile güçlü bir "tulu"ya (doğuş) tanık oldu. Her ulusun tarihinde böyle kırılma anları vardır. İnsanlık için örnek niteliğindeki iki anıtsal devrim örnek gösterilebilir: Paris Komünü ve Ekim Devrimi.

Talat Aydemir olayında olduğu gibi, 15 Temmuz darbe girişiminin mizah dünyamıza yeterince yansımayışının birkaç nedeni şöyle sıralanabilir:

• Sosyal medyaya paralel olarak televizyondan da canlı olarak izlenen darbe girişiminin kaynağı konusundaki yorumların çeşitliliği, eleştirel güçlerde odaklanma kararsızlığı oluşturdu.

• Türkiye özellikle AKP döneminde şiddetle öylesine iç içe yaşamaya başladı ki, darbe girişimi de onlardan biri olarak algılandı.

15 Temmuz asıl olarak OHAL'le başlayan yeni süreçte mizahtan gerçek karşılığını bulacak.

Karikatürcüler, karikatür deneyimlerini geliştirmede en önemli payı olaylardan alır; ancak siyasi önderler, karikatürcülere kişisel alfabelerini oluşturmada büyük olanaklar sunar. Önderler ulusların karakterlerinin yansımasıdır. Tarih bu cümleyi örnekleyecek önemli figürlere tanıklık etti. Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk ile "Hasta Adam"lıktan kuruldu; Recep Tayyip Erdoğan ile yeniden "Hasta Adam"lığa döndü. Bu içeriğin içeriği olarak, "Hasta Adam"ın ölmekte olduğu da söylenebilir!

Türkiye binlerce insanın kollarında bir "mevta" olmak istemiyorsa demokratik yollardan mücadeleyi sürdürmek zorunda. Genel olarak mizah, özel olarak karikatür çağdaş Türkiye kavgasında olduğu gibi huzurlu hayat için "neşeyle gülebilmek" adına savaşmak zorunda.

DİPNOTLAR

1 "Hasta Adam", *Aylık Ansiklopedi*, c. 2 (İstanbul: İskit Yay., 1946), s. 460.

2 Turgut Çeviker, *1908-Hürriyet Albümü* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Yay., 1992).

OSMANLI'DA OLAĞANÜSTÜ HAL: ÖRFİ İDARE

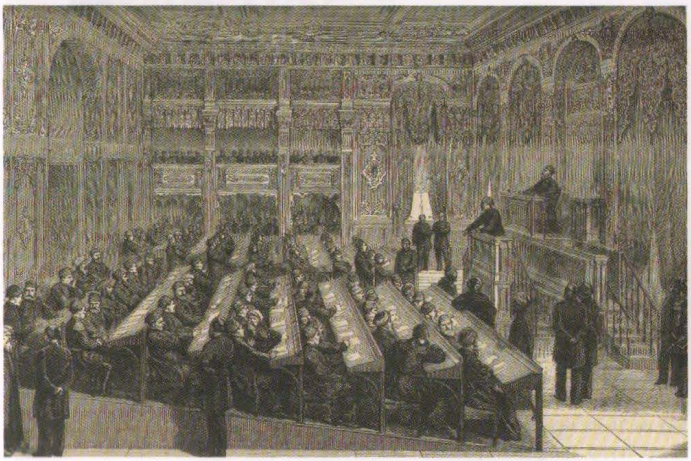
NOÉMI LÉVY-AKSU

Osmanlı İmparatorluğu'nda da olağanüstü halin ilk resmi tanımı 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesinde yer alır. Anayasa çerçevesinin gerektirdiği iktidar ve hukukun yeniden tanımlanmasının önemli bir boyutu olan örfi idare, olağanüstü durumlarda anayasa tarafından garanti edilen hukuki ve siyasi düzenin askıya alınmasına yol açar.

15 Temmuz darbe teşebbüsünden sonra 20 Temmuz 2016'da Anayasa'nın 120. maddesi uyarınca Türkiye'nin tüm illerinde üç ay için ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) Türkiye yakın tarihinde başvurulan olağanüstü yönetim biçimlerini tekrar gündeme getirdi. 12 Eylül darbesinden sonra tüm yurtta ilan edilen sıkıyönetimle beraber 1982 Anayasası'nda tanımlanan ve 1987'den 2002'e kadar Doğu ve Güneydoğu illerinde yoğun bir şekilde uygulanan OHAL en fazla zikredilen örnekler oldu. Cumhurbaşkanı ise, OHAL'in ilan edildiği gün El-Cezire televizyonuna verdiği mülakatta, bu tarihsel örneklere başvurmadan Fransa'da Kasım 2015'te ülkenin tamamında ilan edilen ve o zamandan beri uzatılan *état d'urgence* ile paralellik kurmayı tercih etti. Bu örnekler arasında aslında önemli farklar var olsa da, söz konusu karşılaştırmalar bizi olağanüstü hali hem Türkiye'nin siyasi-hukuki geleneğinde hem de küresel çapta düşünmeye davet etmektedir.

Bu makale, olağanüstü halin geç Osmanlı İmparatorluğu'ndaki köklerini araştırmaktadır.[1] Bir hukukî kavram ve yönetim biçimi olarak "idare-i örfiyye" veya "örfi idare"nin ilk ortaya çıkışı ve uygulanmasına dair birkaç saptama sunmayı hedefleyen çalışmada, anayasal ve hukuki metinlerin yanında Osmanlı arşivleri ve İngiliz diplomatik arşivinden faydalanılmıştır.[2] Kanaatimizce, Osmanlı tarihçileri tarafından göz ardı edilen idare-i örfiyye Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bırakılan mirasın bir parçası olmanın ötesinde, Osmanlı son döneminde değişen hukuki ve siyasi dengelerin önemli bir boyutudur.[3]

İlk defa 1876 Kanun-ı Esasi'de zikredilen örfi idarenin icadını *legal hybridity* kavramıyla bir arada düşünmek mümkündür.[4] Zira adı Osmanlı hukuki geleneğine dayanıyorsa da tanımı 19. yüzyılda Avrupa'dakiler başta olmak üzere birçok devletin geliştirdiği *état de siège* veya *martial law* kavramlarına yakındır. Dolayısıyla, Osmanlı'da örfi idarenin imparatorluğun iç dinamikleri ile hukuki kavramların küresel dolaşımının karşılıklı etkileşimi sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Bu makale, 1876'dan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar örfi idarenin tanımında ve uygulamalarında etkin olan faktörlere kısaca değinecektir. Aynı zamanda, örfi idarenin zamansal ve mekânsal boyutlarını sorunsallaştırmaya çalışacaktır: Olağanüstülükle tanımlanan bir kavram ne kadar tarihselleştirilebilir? Ve bir yere mahsus ilan edilen örfi idareyi coğrafi ve hukuki bir kurgu olarak düşünmek mümkün mü?

Meclis-i Mebusan'da bir oturum.

The Graphic, 7 Nisan 1877.

BİR ANAYASAL GELİŞME OLARAK ÖRFİ İDARENİN İCADI

Hak ve hürriyetlerin kısıtlanmasıyla icra kuvvetinin güçlenmesini gündeme getiren olağanüstü hali anayasal hareketle ilişkilendirmek çelişkili görünebilir.[5] Oysa birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da olağanüstü halin ilk resmi tanımı 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesinde yer alıyordu. Anayasa çerçevesinin gerektirdiği iktidar ve hukukun yeniden tanımlanmasının önemli bir boyutu olan örfi idare, olağanüstü durumlarda anayasa tarafından garanti edilen hukuki ve siyasi düzenin askıya alınmasına yol açıyordu:

> Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükümet-i seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiyye) ilanına hakkı vardır. İdare-i örfiyye kavanin ve nizamat-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup idare-i örfiyye tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır.
> Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabıtanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memalik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran Zat-ı Hazret-i Padişahi'nin yed-i iktidarındadır.[6]

Bu 113. madde daha çok Midhat Paşa'yı uzaklaştırmak için kullanılacak, padişaha tanınan sürgün yetkisi bağlamında bilinmektedir. Kanun-ı Esasi'nin ilk maddelerinin vurguladığı padişahın kutsallığı ve sorumluluktan azadeliğiyle beraber 113. madde Anayasa'nın padişahın otoritesini sınırlandırmaktan çok tanımladığını gösterir.[7] Maddenin ilk kısmında yer alan örfi idarenin tanımına daha yakından bakacak olursak, dört ana unsur karşımıza çıkar: örfi idare ilanının meşru olacağı mevcut veya olağan ihtilal işaretleri; "hükümet-i seniye"ye tanınan ilan etme yetkisi; örfi idarenin mevcut yasal düzenin ("kavanin ve nizamat-ı mülkiye") askıya alınmasıyla tanınması ve son olarak, örfi idarenin zamansal ("muvakkaten") ve mekânsal ("o mahalle mahsus olmak üzere") sınırlandırmaları. 19. yüzyılda çeşitli ülkelerde olağanüstü halleri tanımlayan anayasal ve yasal çerçevelerle çarpıcı benzerlikleri gösteren bu genel tanımla örfi idareyi Osmanlı devletinin tanımladığı ilk olağanüstü hal olarak görmek mümkündür.

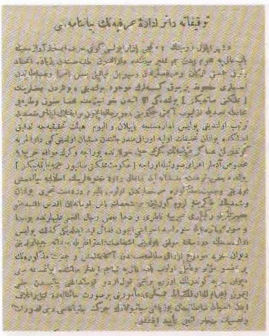
Midhat Paşa için hazırlanmış bir kartpostal: "Kanun-ı Esasi'nin müessisi merhum Midhat Paşa"

SALT Galata koleksiyonu

Olağanüstü halin yasallaştırılması 19. yüzyılda artan ulusötesi siyasi ve hukuki etkileşimlerden bağımsız değildi. Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında tanınan *état de siège* (kuşatma hali) hem savaş döneminde hem de isyanlara karşı uygulanacak bir olağanüstü hali tanımlamaktaydı. 19. yüzyıl boyunca yalnızca Fransa'da değil, birçok ülkede kuşatma hali ve benzer kavramlar gündeme geldi. Avrupa çapında etki gösteren 1848 devrimleri olağanüstü halin yaygınlaşmasında önemli bir dönüm noktasıydı. Fransa'da 1849 kararnamesi kuşatma halini yeniden tanımlarken, o yıllardan itibaren 1851 Prusya'da kabul edilen *Belagerungszustand* kanunu sonrasında da Almanya İmparatorluğu'nun 1870'teki anayasasına dahil edilen bu uygulama siyasi muhaliflere ve isyan teşebbüslerine karşı önemli bir rol oynamaya başladı.

Şahsi özgürlüklere kısıtlama getiren ve askeri kuvvetlerin yetkilerini genişleten 19. yüzyılın olağanüstü halleri birbiriyle önemli benzerlikler gösterir. Bunlardan biri, kullanılan kavram ve geliştirilen tanımların savaş metaforuna dayanarak bir hukuki kurguyu (*legal fiction*) yaratmış olmasıdır: *État de siège* ve *Belagerungszustand* siyasi tehlikenin bir tür savaşa denk geldiğini varsayarak, kuşatma altında olma gibi tehlikede görünen bir bölgede sınırlı bir süre için olağanüstü bir yönetim ve hukuk düzeni uygulamaktadır. Bu kurguda mekânsal boyut ön plandadır. Ulus devletlerin ve imparatorlukların hukuki sistemlerini standartlaştırmaya çabaladıkları 19. yüzyılda, kuşatma hali devlet tarafından tanımlanan yeni bir tür *anomalous zone* yaratmaktaydı.[8]

Osmanlı örfi idaresinde yukarıda bahsedilen Avrupa örneklerinde olduğu gibi bu mekânsal boyut esastır, ancak bu örneklerden farklı olarak savaş kurgusunun kullanılmaması dikkat çekicidir. Olağanüstü halin kuşatma hali değil "örfi idare" olarak adlandırılması ve sadece gerçek veya olağan ihtilallere bağlanması, yabancı örnekler kadar Osmanlı siyasi aktörlerinin de bunu şekillendirmekte ne kadar etkin olduğunu gösterir. 1870'li yıllarda Avrupa tecrübeleri ve özellikle Komün sırasında uygulanan *état de siège*'i kastetmek için Osmanlıcada kullanılan "muhasara hali" tabirinin yerine örfi idare kavramının icat edilmesi Osmanlı hukuki ve siyasi geleneğine yapılan güçlü bir göndermedir.[9] Buna göre, olağanüstü hal bir savaş kurgusu sonucu değil, Osmanlı hukukunda esaslı bir yer tutan ve bu şekilde anayasal çerçeveye de taşınan padişahın siyasi ve hukuki otoritesini simgeleyen "örf"ün ifadesi olarak gündeme gelmişti. Anayasal

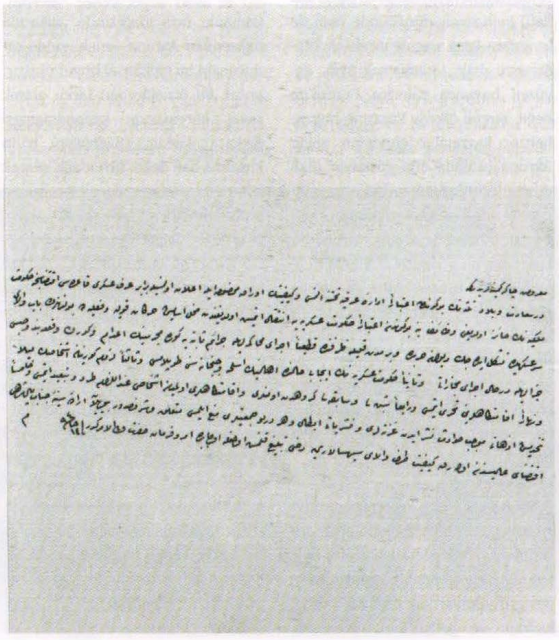
Sebîlürreşad dergisinin "Vesaik-i Tarihiyye" bölümünde "Tevkifata dair idare-i örfiyyenin beyannamesi" başlıklı yazı.

Sebîlürreşad, c. 9, sayı 220. Teşrinisani 1328 (Kasım 1912), s. 228.

düzeni Osmanlı-İslam geleneğine bağlayan bu kavramı olağanüstü halin Osmanlı'daki karşılığı ve sadece bir karşılaştırılmalı hukuk nesnesi olarak ele almanın yetersiz olduğu açıktır: Örfi idare yüzyıllara dayanan hukuk anlayışı ve yönetim biçimlerine eklemlenerek padişahın otoritesini yeniden tanımlama sürecinin bir boyutuydu.

Uluslararası etkileşim ve Osmanlı hukuki-siyasi geleneği yanında üçüncü bir unsur daha örfi idareyi şekillendirmekte etkili oldu: Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra başlayan ve örfi idarenin ilk uygulamalarına tanıklık eden Osmanlı-Rus Savaşı. Nisan 1877'de ilan edilen savaşın ilk haftalarında Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Rus ordularının ilerlemesi toplumsal huzursuzluğa yol açtı. Ardahan'ın kaybına tepki gösteren öğrencilerin protestosunun ardından, 24 Mayıs 1877 tarihli gazetelerde yayımlanan resmi bir bildiriyle İstanbul'da örfi idare ilan edildi.[10] Bu ilanın yanında Dahiliye Nezareti'nin yayınladığı irade, örfi idare uygulamasının ne anlama geldiğine dair önemli ipuçları içeriyor, anayasa maddesinden farklı olarak, örfi idarenin askeri boyutunu vurguluyordu. "Hükümet-i askeri" ve "örf-i askeri" ifadeleri kullanılarak, bu irade orduya geniş adli ve idari vazifeler teslim ediyordu:

> Mâruz-ı çaker-i kemineleridir ki Dersaadet ve Bilad-i Selase'nin bugünden itibaren idare-i örfiye tahtına alınması ve keyfiyetin evrak-ı mahsusa ile ilan olunmasıyla beraber örf-i askeri kaidesi iktizasınca hükümet-i mülkiyenin haiz olduğu vezaif yine bugünden itibaren hükümet-i askeriyeye intikal etmiş olduğundan muhill-i asayiş harekât-ı kavliye ve fi'iliyede bulunanların bâb-ı vala-ı seraskeride teşekkül edecek divan-ı harbde ve bir müddet-i kalile zarfında katiyen icra-i muhakemeleriyle ceraim-i sabiteye göre mücriminin i'dam ve kürek ve kalebend ve haps cezalarıyla derhal icra-i mucazatı ve saniyen hükümet-i askerinin icabı halinde ahalinin esliha ve cephanesini toplaması ve salisen lüzum görünen eşhasın leyl-en ve nehâren ikametgâhlarını taharri etmesi ve rabien şüpheli ve sabıkalı güruhtan olanları ve ikametgâhları olmayan eşhası indel-lüzum tard ve teb'id etmesi ve hamisen tahdiş-i ezhanı mucib havadis neşr eden gazeteleri ve neşriyatı iptal ve her türlü cemiyetleri men eylemesi müteallik ve şerefsudur buyurulan irade-i seniye-i cenâb-ı Padişahi iktiza-yı âlisinden olarak keyfiyet-i taraf vala-ı sipahsalarıya dahi tebliğ kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehu'l-emrindir. Fi 14 Cemaziyülevvel 93.

Dahiliye Nezareti'nin örfi idare konusunda yayınladığı irade.

BOA., İ. DH., 748/61133.

Takip eden aylarda örfi idare kademeli olarak tüm Rumeli vilayetlerinde uygulanmaya başladı, aynı yıl Girit ve Erzurum vilayetleri de örfi idareyle tanıştı. 30 Eylül 1877'de "idare-i örfiyye kararnamesi" ilan edilinceye kadar bu uygulamalar örfi idarenin ayrıntılı bir hukuki tanımı olmadan yer aldı.[11] On üç maddeden oluşan kararname, örfi idarenin adli boyutlarına odaklanıyor, dokuz madde divan-ı harp yetkilerini açıklıyordu. Ancak, bu kararnamede önemli eksiklikler mevcuttu. Örneğin örfi idarenin hangi durumlarda ilan edileceği belirtilmemişti. Ayrıca, İstanbul ve Rumeli uygulamalarında Avrupa devletlerinin soru ve tepkilerine yol açan yabancıların statüsü hakkında bilgi bulunmuyordu.[12] Bu açıdan, örfi idarenin ilk uygulamalarına dair hukuki tanımın açıklığa kavuşturulmaktan çok muğlaklığını koruduğunu söylemek mümkündür. Bu muğlaklık uygulamalarda belli bir esneklik tanısa da, keyfi uygulamalara da açık kapı bırakıyordu.

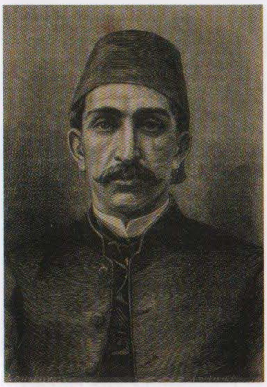
"SÜKÛNET-İ ZAHİRESİ BER-DEVAM İSE DE...": II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ÖRFİ İDARENİN OLAĞANLAŞMASI

14 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Umumi irade-i seniyye ile tatile girdi. Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesine göre padişah yetkileri içinde olan bu tatilin Kasım başına kadar sürmesi gerekirken Meclis-i Umumi bir daha toplantıya çağrılmadı. Otuz yıl sürecek tatil II. Abdülhamid'in otoriter rejiminin kurucu unsuruydu. Aynı zamanda, anayasanın askıya alınması örfi idare kavramını kullanmadan yeni bir tür olağanüstü halin çerçevesini çiziyordu. Hem 43. hem de 113. maddede kullanılan "tatil" ifadesi geçici bir dönemi tanımlıyordu. Ancak, 1878'den sonra gerek meclis tatilinin gerekse örfi idare uygulamalarının öngörülen zamansal sınırları aştığı görülmektedir. Ortada olağanüstü bir durum olmadan Meclis'in bir daha toplanmaması ve belli bir coğrafyada örfi idarenin uzatılması, bu geçiciliği de yukarıda bahsettiğimiz kurgunun bir parçası haline getirdi.

1878'den sonra anayasal çerçevenin geçerliliğini kaybetmesine rağmen örfi idarenin yürürlükte kalması, yukarıda bahsettiğimiz anayasayla olağanüstü haller arasındaki ilişkinin sorgulanması gerektiğinin bir göstergesidir. Aynı dönemde Rus İmparatorluğu'nda olduğu gibi, olağanüstü hallerin tanımının anayasadan bağımsız da olabilmesi, bunun anlamını sadece icra ve yasama yetkileri arasındaki denge açısından değerlendirmenin yetersiz olduğunu gösterir.[13] 93 Harbi bittikten sonra özellikle Rumeli vilayetlerinde örfi idarenin yaygın bir biçimde uzatıldığı, bazı yerlerde de yine ilan edildiği görülmektedir. Konuya ilişkin kapsamlı incelemeler mevcut değilse de, bu uygulamalar Osmanlı Arşivleri'nde ve yabancı arşivlerde belgelenmektedir.

En ilginç örneklerden biri, Arnavutluk'un ıslahı ve asayişini sağlamak için İşkodra'ya gönderilen Ahmed Muhtar Paşa'yla ilgilidir. Temmuz 1877'de Arnavutluk'a "fevkalade komiser" tayin edilen Ahmet Paşa'ya "on bir kazada idare-i örfiyye ilan ve icrası için" mezuniyet verildi.[14] 1879'da yazdığı uzun bir raporda Paşa örfi idarenin ilanını neden gerekli gördüğünü anlatıyordu. Bu rapor öncelikle bölgenin demografik ve toplumsal özelliklerine dikkat çekiyordu. Paşa'ya göre, Manastır sancağında "nüfus-ı umumisinin yüz dört bin İslam ve yüz yetmiş bir bin Bulgar ve Rum bulunduğundan" fesat ve vukuatın ortaya çıkma ihtimali yüksekti. Ayrıca, eşkıyalığın aldığı boyutlara karşı devletin olağan önlemleri yetersiz kalmaktaydı. Tanzimat döneminde geliştirilen idari ve adli sistemin sınırlarına dikkat çeken Ahmed Muhtar Paşa örfi idareyi bunlara karşı etkin bir çare olarak sunuyordu. Özellikle nizamiye mahkemelerinin yavaşlığından ve uygulanan ceza sistemin caydırıcı olmamasından yakınan fevkalade komiser, nüfusa örnek teşkil edebilecek divan-ı harbin hızlı ve katı cezalandırma sistemini övmekteydi.[15] Bu yaklaşım, örfi idareyi bir olağanüstü halden çok belli bölgelerin siyasal ve toplumsal özelliklerinin gerekli kıldığı bir yönetim biçimi olarak tanımlıyordu. Böylece, 1880'lerden itibaren örfi idarenin çoğu uygulamasının eşkıyalık ve ortaya çıkabilecek fesada bağlandığı görünmektedir. Mart 1881'de Üsküp'teki Mirliva İbrahim Paşa'nın Seraskerliğe yazdığı gibi, "sükûnet-i zahiresi ber-devam ise de", örfi idarenin önleyici boyutu ilanını meşrulaştırmayı yetiyordu.[16]

Örfi idarelerin ilan edilmesine ve kaldırılmasına ilişkin sistematik bir kayıt tutulmamasından dolayı bu uygulamaların haritasını çizmek güçtür. Ancak, 93 Harbi'nde olduğu gibi uygulamaların büyük bölümünün Rumeli vilayetlerinde söz konusu olduğu aşikârdır. Arap vilayetlerinde neredeyse izine rastlanmayan örfi idareye Anadolu vilayetlerinde de seyrek olarak başvurulmuştu. Bu farklara nihai bir açıklama getirmek zorsa da Rumeli'de örfi idarenin ilan edilmesi ve uzatılmasında bölgenin askeri hiyerarşisinin etkin bir rol oynadığını görüyoruz. Bu özelliği, örfi idarenin siyasi etkilerinin sadece merkezden değil yerelden de değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Rumeli kumandanlarının örfi idare ilan ve uygulamasında hükümet tarafından yetkilendirilmesiyle (ve bazen de kendilerini yetkilendirmesi) o bölgede merkezi otoriteyi güçlendirmek hedeflendiyse de bu askeri güçlerin özerklik alanı genişletilerek merkezi otoriteyle rekabet etme imkânı tanınmıştı.

II. Abdülhamid.

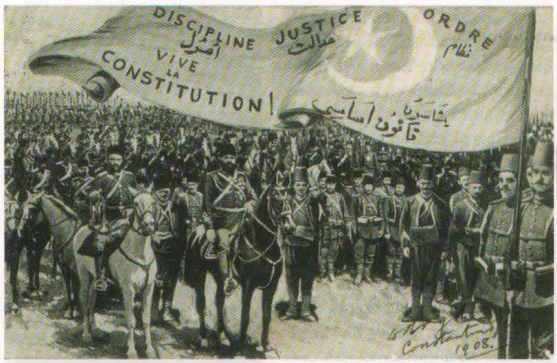
SALT Galata koleksiyonu

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber eski rejimin baskıcı yönlerini eleştiren, hürriyet ve adaletin değerini vurgulayan siyasi söyleme rağmen örfi idarenin kaldırılması gündeme gelmedi. Aksine, 31 Mart vakasından itibaren payitaht başta olmak üzere çeşitli gerekçelerle birçok bölgede uzun süreclerle bu uygulamaya başvuruldu. Divan-ı harplerin yetkilerinin genişlediği Meşrutiyet'in ilk yıllarında, örfi idare üzerindeki askeri etki kesinleşti.[17] Bu bağlamda, 25 Nisan 1909'da Mahmud Şevket Paşa tarafından İstanbul ve civarında ilan edilen örfi idare bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Ayastefanos'ta toplanan Meclis-i Umumi'ye ulaşan bu ilanla, Hareket Ordusu kumandanı olan Mahmud Şevket Paşa kendisini "hükümet-i seniyye" konumuna taşıdı. Bu emrivakiyle karşılaşan Meclis, meşrutiyetin varlığını tehdit eden olağanüstü duruma dayanarak büyük bir çoğunlukla Mahmud Şevket Paşa'nın inisiyatifini meşrulaştırmayı seçti.[18] Bunun ötesinde, "hâkimiyet-i milliye" ve "suverenete

"Nizam, Adalet, Usul. Yaşasın Kanun-ı Esasi!"

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

du pöpl" [*souveraineté du peuple*] tabirlerini kullanarak söz alan çoğu mebus, Hareket Ordusu'nun siyasi meşruiyetini tanıyarak, meclisin örfi idare ilan ve uygulamasında yetkili olmadığını savunuyordu.

Bu görüş, örfi idareyi icrai ve askeri kuvvetlere tamamen teslim ederek, parlamentonun oluşturduğu siyasi alandan çekmekteydi; bu açıdan II. Meşrutiyet örfi idarenin olağanlaşma sürecinde yeni bir aşama teşkil ediyordu. 1909'dan itibaren örfi idare Kanun-ı Esasi'nin belirttiği mekânsal ve zamansal sınırları zorlayarak yoğun bir biçimde uygulandığı halde, bu genişletilmiş olağanüstü halin siyasal ve toplumsal etkilerini tartışmakta mahal olmadığına karar veren Meclis, II. Abdülhamid döneminden itibaren örfi idareyi bir olağan yönetim biçimine dönüştüren sürece yeni bir meşruiyet kazandırdı.[19] 1877 Örfi İdare Kararnamesi'nin 1940 yılına kadar yürürlükte kalması, örfi idarenin siyasi kopuşlara dayanma gücünün başka bir örneğiydi.

Bu devamlılık bizi örfi idareyi Osmanlı-Türk siyasi ve hukuki geleneği ve uluslararası gelişmeler içinde tarihselleştirmeye davet eder. Örfi idarenin icadında Osmanlı'da siyasi otorite ve yönetim biçimlerinin dünya çapında gelişen olağanüstü hallerine eklemlendiği gibi, Cumhuriyet dönemindeki uygulamaları Osmanlı'nın bıraktığı siyasi ve hukuki mirasın bir parçası olarak düşünebiliriz. Ancak bu süreklilik ve olağanlaşma sürecinin her örfi idarenin uygulamasına özgü olan keyfi pratikler, yazılı olan ve olmayan hak sınırlandırmaları ve toplumsal etkilerini unutturmaması gerekir. Bu açıdan, örfi idareyi uygulandığı zaman ve coğrafyalardan okumak, bizi Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet tarihinde zamansal ve mekânsal farklılıkları da yeniden düşünmeye çağırır.

DİPNOTLAR

1 Bu makalenin dayandığı araştırma, 2014-2016 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi tarafından desteklenmiştir (BAP, proje 9102: "Unexceptional Exceptions: The idare-i örfiyye in the Late Ottoman Empire").

2 Osmanlı kaynaklarının çoğunda "idare-i örfiyye" deyimi kullanılsa da bu makalede modern Türkçede daha yaygın olan "örfi idare" tabiri tercih edilmiştir.

3 Osmanlı'da örfi idareye değinen az sayıda çalışmanın çoğu, hukuki bir yaklaşımla yazılmıştır. Örneğin Bülent Daver, *Fevkalâde Hal Rejimleri (Türkiye'de-Yabancı Memleketlerde)* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1961); Ragıp Sarıca, *Fransa'da ve Türkiye'de Örfi İdare Rejimi* (İstanbul, 1941); Naci Şensoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sıkı Yönetime Müteallik Mevzuatı Üzerinde Sentetik Bir Deneme," İÜHFM 13/1 (1947): 95-114. Genelkurmay arşiv belgelerine de dayanan Osman Köksal'ın çalışmaları örfi idarenin ilk uygulanmasıyla ilgili en orijinal katkıdır: Osman Köksal, "Osmanlı Devletinde Sıkı Yönetim ile İlgili Mevzuat Üzerine bir Deneme," *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 12 (2001): 157-171; "Osmanlı Devleti'nde Sıkıyönetimin Doğuşu ve İlk Uygulamaları," *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2003).

4 *Legal Hybridity* hukuki normların oluşum süreciyle ilgilenen hukukçu ve tarihçiler tarafından kullanılan kavramlardan biridir. Bkz. Lauren Benton, *Law and Colonial Cultures. Legal Regimes in World History, 1400–1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

5 Olağanüstü hal modern devletlere özgü bir kavram değildir. Antik çağdan itibaren, Roma'da başta olmak üzere kriz dönemlerine mahsus yönetim biçimleri geliştirilmiştir. Bununla beraber, Fransız Devrimi'nden itibaren birçok devlette olağanüstü hallere bir hukuki tanım kazandırılması bu devletlerin anayasa edinmelerine denk gelmiştir. Georgio Agamben'in olağanüstü hali kavramsallaştırma çabası onun antik versiyonlarını da dikkate almasına vesile olmuştur: Giorgio Agamben, *State of Exception* (Chicago: University of Chicago Press, 2005). 41-51

6 Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985). 31-45.

7 Bu konuda Kanun-ı Esasi'yi hazırlama sürecinde Midhat Paşa'nın başında olduğu komisyonda çeşitli görüşlerin mevcut olduğu bilinmiyor. Örneğin, Kanun-ı Esası taslağında yazılığı derkenarlarda birkaç yerde Namık Kemal, Padişah'ın otoritesinin güçlendirilmesine yönelik öneri ve eleştirilerde bulunmaktadır. Selda Kılıç, "1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı," *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)* 4 (1992): 557- 635.

8 Lauren Benton, iktidar ve hukukun tarihsel dönüşümünde coğrafya ve "anomalous zones"un önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Lauren Benton, *A Search for Sovereignty. Law and Geography in European Empires, 1400-1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

9 "Muhasara hali" tabiri Sait Paşa tarafından kaleme alınan Kanun-ı Esasi taslağında kullanılmaktadır, ancak yazarı aynı olan taslağın matbu versiyonunda "örfi idare" olarak değiştirilmiştir. Mevcut diğer taslaklarda "örfi idare" ibaresi geçmektedir. Bkz. Aylin Koçunyan, "Negotiating the Ottoman Constitution, 1856-1876" (yayımlanmamışdoktora tezi, European University Institute, Florence, 2013): 365.

10 BOA, Y.PRK. BŞK, 1/141 ii Cemâziyelevvel 1294 [24 Mayıs 1877].

11 Bu kararnameden önce 2 Haziran 1877'de "idare-i örfiyye kanun layihası" Parlamento tarafından kabul edilmiştir ancak yürürlüğe girmemiştir. Bu kanunda da askeri vurgu dikkat çekicidir. "İhtilal", "muharebe" ve "isyan" durumlarında ilan edilebilecek örfi idare kararı hükümet teklifi üzerine padişaha arz olmakla beraber, yerel sivil ve askeri yetkililere danışmayı da öngörüyordu. Kanunun 22 maddesinin çoğu divan-ı harp yetkilerini içeriyordu.

12 Avrupa devletlerine göre örfi idare uygulamaları kapitülasyonları tehlikeye atabilecek nitelikteydi. Yabancıların divan-ı harpten muaf tutulmalarını ısrarla talep etmelerine karşı, Osmanlı devleti elçiliklere yolladığı bir memorandumda yabancıların örfi idare bölgesini terk etme imkânından veya tercümanla divan-ı harbe tabi tutulmalarından vazgeçmemişti. BOA. HR.TO 475/47, 1 Eylül 1877.

13 Peter Waldron, "States of Emergency: Autocracy and Extraordinary Legislation, 1881-1917," *Revolutionary Russia* 8, no. 1 (1995).

14 BOA, Y.A.RES., 3/28, 29 Haziran 1293 iii Temmuz 1877].

15 BOA, Y.A.RES., 3/28, 19 Nisan 1895 [1 Mayıs 1879]. 1882'de Mısır'a "fevkalade komiser" olarak tayin olununcaya kadar Arnavutluk'ta görevini sürdüren Ahmet Muhtar Paşa'nın örfi idare uygulamarı, Manastır İngiliz konsolosu tarafında keyfi ve etkisiz olarak sert bir biçimde eleştirilmektedir. FO, 78/3132, Konsolos St John'un raporları, 13 Nisan, 19 Nisan.

16 ATASE, İ.DH B25/66506, 26 Şubat 1296 [10 Mart 1881] ve 12 Mart 1297 [24 Mart 1881].

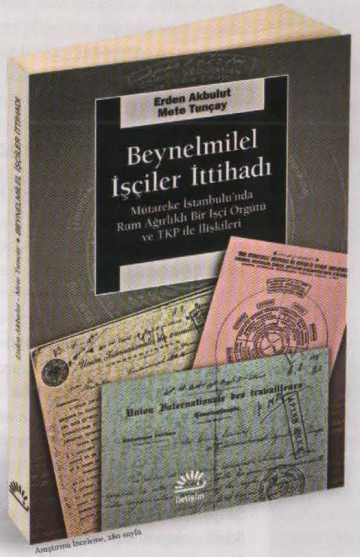
17 Divan-ı Harb-i Örfiler dönüşümü için bkz. Köksal, Osman. *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harbi Örfiler. (1877-1922)*, yayımlanmamış doktora tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

18 Meclis-i Umumî Zabıt Cerideleri, 12 Nisan 1325 [25 Nisan 1909], s. 27-33. Bu ilanı eleştiren nadir seslerden biri olan Serfice Mebusu Yorgo Boşo siyasî anlamını bu şekilde değerlendirmiştir: "Askerî kumandanı Kuvve-i İcraiye değil [...] Hürriyet Ordusu bizim emnimiz altında değil, biz onun emri altına girmişiz".

19 Bu süreçte örfi idare büyük bir ölçüde siyasi ve hukuki denetim mekanizmalardan muaf tutulmuştur. Zafer Üskül, 1908 sonrası Türkiye üzerine yazılarında, OHAL uygulamalarının meclis ve yargı denetimi yetkilerini kısıtladığını vurgular. Bu kısıtlama, hak ihlallerine ve keyfi pratiklere geniş bir alan açmaktadır. Zafer Üskül, *Olağanüstü Hal Üzerine Yazılar* (İstanbul: Büke Yayıncılık, 2003).

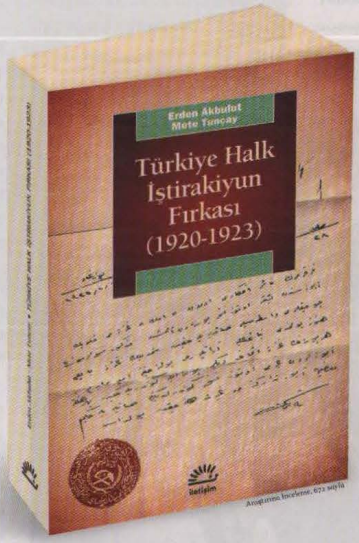
iletişim

Eski sol üzerine yeni bilgiler...

Araştırma İncelemesi, 280 sayfa

Beynelmilel İşçiler İttihadı (Bİİ), Mütareke İstanbulu'nda faaliyet göstermiş, ağırlıklı olarak Rum işçilerin oluşturduğu bir işçi örgütüdür. Kuruluş tarihi 18 Mayıs 1920'dir. İstanbul'un Milli Kurtuluşçuların eline geçmesinin ardından 1923 sonlarında kapatılmıştır. Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bu yeni baskı erişilen kimi bilgilerle zenginleştirilirken metinde aynı zamanda Komintern arşivinden ulaşılan yeni belgelere de yer veriliyor.

Araştırma İncelemesi, 672 sayfa

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923), "TBMM'nin açılışından Cumhuriyet'in ilânına kadar geçen üç buçuk yıl boyunca Milli Mücadele Anadolusu'nda yaşanan bir deneyimin öyküsünü belgelerle anlatmayı amaçlıyor." Kitapta 1920-1923 arasında, toplam yasal faaliyeti bir yılı bulamamış bir sol partinin hikâyesi, yöneticileri, "fırka"nın program ve çalışmaları ile Sovyetler ve Komintern'le ilişkileri-gerilimleri çerçevesinde ele alınıyor.

MODERN TÜRKİYE'NİN TARİHİ: KALKIŞMALAR, DARBELER, SIKIYÖNETİMLER, OHAL'LER

M. ZAFER ÜSKÜL

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, sıkıyönetim ya da olağanüstü hal uygulamalarına yol açan çok sayıda olağanüstü durum yaşandı. Ayaklanmalar, darbe girişimleri, darbeler Türkiye tarihine damgasını vurdu. İçinde bulunduğumuz OHAL yönetiminde, TBMM'nin yapılan uygulamalara ne kadar müdahil olabileceğini, OHAL ilanı nedeni dışında yapılan işlem ve eylemlerin ne ölçüde yargı denetimine tabi olacağını ve elbette OHAL'in ne kadar süreceğini hep birlikte göreceğiz.

29 Ekim 1923'ten son sıkıyönetimin sona erdiği 19 Temmuz 1987 tarihine kadar geçen 63 yıl 8 ay 20 günün 25 yıl 9 ay 18 günü, ülkenin çeşitli bölgelerinde sıkıyönetim altında yaşandı.

12 Eylül döneminde ise ilk kez, belirlenmiş alanlarda değil ülkenin tamamında sıkıyönetim ilan edildi. 12 Eylül darbesinin ardından, sıkıyönetimin sona erdiği illerden bazılarında olağanüstü hal (OHAL) ilan edildi. OHAL ilk olarak 19 Mart 1984 tarihinde Çanakkale, Kırşehir, Gümüşhane, Sinop, Isparta, Kastamonu, Çankırı ve Bitlis illerinde uygulandı; 30 Kasım 2002'ye gelindiğinde, devam ettirildiği son iller olan Diyarbakır ve Şırnak'ta kaldırıldı. Böylece ülkede OHAL 18 yıl 8 ay 11 gün uygulanmış oldu.

İçinde bulunduğumuz günlerde, 20 Temmuz 2016 tarihinde, bir kez daha OHAL ilan edildi. Buna göre tüm ülke OHAL yönetimi altında, OHAL kanun hükmünde kararnameleriyle (KHK) yönetilecek. Özetle, Cumhuriyet tarihinin neredeyse yarısına denk düşen bir süre boyunca Türkiye'de halk, olağanüstü yönetim biçimlerinin uygulamaları altında yaşadı.

1925 yılında Sıkıyönetim ilanına neden olan ayaklanmanın aktörleri; Şeyh Said ve beraberindekiler.

https://en.wikipedia.org

CUMHURİYET DÖNEMİNDE OLAĞANÜSTÜ DURUMLAR VE SIKIYÖNETİMLER

Sıkıyönetim ilanına neden olan ilk ayaklanma, 13 Şubat 1341'de (1925), Şeyh Sait ve adamlarının Diyarbakır Ergani'ye bağlı Eğil bucağının Piran köyünde jandarmaya silahla karşı koymasıyla yaşandı. Bu olay üzerine hükümet 23 Şubat'ta, "devletin silahlı güçlerine karşı silahlı isyan başlatılması" gerekçesiyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 14 ilde ve Erzurum ilinin iki ilçesinde, ertesi gün de Malatya ilinde sıkıyönetim ilan etti. İsyan 62 günde bastırıldı ve sıkıyönetim 2 yıl 9 ay sürdü.

Sıkıyönetim ilanına neden olan ikinci olağanüstü durum, Derviş Mehmet'in bir grup arkadaşıyla şeriat ilan edilmesi talebiyle ayaklanarak Menemen'e gelmesi ve kendisini engellemeye çalışan Yedek Subay Asteğmen Kubilay ile Hasan ve Şevki adlarında iki mahalle bekçisini öldürmesiyle ortaya çıktı. Ayaklanmaya katılanların bazılarının öldürülmesi, diğerlerinin yakalanması ve adli soruşturmanın başlamasının ardından, 1 Ocak 1931 günü sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim, Divan-ı Harb-i Örfi'nin yargılamaları sonlandırarak kararlarını vermesi üzerine 8 Mart 1931 tarihinde sona erdi.

Üçüncü olağanüstü durum, II. Dünya Savaşı döneminde yaşandı. Türkiye savaşa girmemiş olsa da, savaş tehdidi nedeniyle 20 Kasım 1940'ta sıkıyönetim ilan edildi. Savaşın 2 Eylül 1945'te sona ermesine rağmen, sıkıyönetim uygulaması 7 yıl 1 ay sürerek, 22 Aralık 1947 tarihinde kaldırıldı.

Tek parti yönetimi dönemindeki bu üç sıkıyönetimden sonra, Demokrat Parti (DP) döneminde iki kez sıkıyönetim ilan edildi. Bunlardan birinin gerekçesi 6-7 Eylül 1955 günlerinde yaşanan olayların, diğerininki ise 28 Nisan 1960'ta DP iktidarına yöneltilen protesto gösterilerinin bastırılmasıydı. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sıkıyönetimi sürdürdü. Darbenin ardından sivil yönetime geçilmesi, askerin yönetime müdahalesini engellemedi; cumhurbaşkanının seçilmesi ve hükümetin kurulmasında askerin etkisi belirleyici oldu. Buna rağmen, gelişmelerden mutlu olmayan Talat Aydemir ve arkadaşları 22 Şubat 1962'de bir darbe girişiminde bulundularsa da başarılı olamadılar. 20/21 Mayıs 1963 gecesi bir kez daha darbe yapmayı denediler. Bu kez de hükümetin 21 Mayıs günü sıkıyönetim ilan etmesiyle darbe girişimi bastırıldı. Sıkıyönetim Ankara ve İstanbul'da 15 ay, İzmir'de 5 ay sürdü.

Bir sonraki sıkıyönetim, işçi örgütlerinin hükümetin işçi haklarıyla ilgili yasalarda yapmayı tasarladığı değişiklikleri engellemek üzere gerçekleştirdiği eylemler üzerine, 16 Haziran 1970 günü ilan edildi ve üç ay devam etti. Bir yıl sonra, 12 Mart 1971 tarihinde, "anarşinin önlenmesi ve ekonomik ve sosyal anayasal reformların yapılması" talebiyle Silahlı Kuvvetler'in hükümete verdiği muhtırayla 26 Nisan 1971'de, 2 yıl 5 ay sürecek bir sıkıyönetim ilan edildi. Bu kez söz konusu olan, Silahlı Kuvvetler'in yönetimi doğrudan ele almadığı bir darbeydi.

"Rum çetelerinin katliamlarına karşı Türk toplumunu korumak" amacıyla Silahlı Kuvvetler'in Kıbrıs adasına çıkarma yapması üzerine, 20 Temmuz 1974 tarihinde, 1 yıl 15 gün sürecek bir sıkıyönetim ilan edildi. Bu arada, TBMM tarafından reddedilen bir sıkıyönetim de vardı: 27 Mart 1975 günü, Irak'ta yaşanan iç savaş nedeniyle sınırlarımızın korunması amacıyla ilan edilen sıkıyönetim.

12 Eylül darbesine yaklaşılan dönemde, Kahramanmaraş'ta Alevi yurttaşlara yönelik katliamlar üzerine 26 Aralık 1978 günü sıkıyönetim ilan edildi. 12 Eylül 1980 günü ise, Türk Silahlı Kuvvetleri, yönetimi doğrudan ele aldığı bir darbe daha gerçekleştirerek tüm ülkede sıkıyönetim ilan etti. Bu dönemdeki sıkıyönetim uygulamaları da 1984'ten itibaren kademeli olarak kaldırıldı ve 19 Temmuz 1987'de sona erdi. Öte yandan, sıkıyönetimin ardından ilan edilen OHAL 30 Kasım 2002'ye kadar Türkiye'nin yönetim biçimi oldu.

28 Şubat 1997 tarihinde olağanüstü toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nun aldığı kararlar sonrasında yaşanan süreçte, Necmettin Erbakan hükümetinin düşürülmesi ve yerine Tansu Çiller'in başbakanlığında Doğru Yol Partisi-Refah Partisi (DYP-RP) hükümetinin kurulmasının önlenmesi "postmodern darbe" olarak adlandırıldı. 2000'li yıllara gelindiğinde, 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nca internette yapılan, Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesini engellemeye yönelik laikle ilgili açıklama ise "e-muhtıra" olarak anıldı.

İrtica hadisesi tahkikatı mühim bir safhaya girdi

İçtimaî mevki sahibi bazı kimselerin hadisede alâkaları olduğu anlaşılıyor

Menemen hadisesi münasebetile başlıyan tahkikat büyük bir faaliyetle devam ediyor. Şimdiye kadar elde edilen neticelere göre mürteciler mühim bir şebeke vücude getirmişlerdir.

İstanbulda tevkif edilen şeyh Esat efendi bu şebekenin başında bulunuyordu.

Esat efendi bir irtica hareketi vücuda getirmek için bir çok yerlerle muhabere etmiş, muhtelif mahallere müfrezeler göndermiştir. Bu müfrezeler de safdil bazı kimseleri kandırmışlardır. Bunlar geceleri sık sık toplanarak gizlice ayin yapıyorlardı.

Tahkikat ilerledikçe yeni yeni tevkifler yapılmaktadır. Dün belediye avukatlarından Hasan Fehmi bey Menemen müddeiumumiliğinin müzekkeresi üzerine tutulmuş ve Menemene gönderilmiştir. Şehrimizde şimdiye kadar 12 kişi tevkif edilmiştir. Bunlar henüz sevkedilmemişlerdir. Kendileri istiicvap edilmekte ve lâzım gelen muvacehe yapılmaktadır.

Şimdiye kadar tevkif edilenler şeyh Esat, sefadiye hükûmdarının inhisar eden eshi bazı kimselerdi. Avukat Hasan Fehmi beyin tevkifi bunların haricinde ve mevki içtimaî sahibi bazı kimselerin de irtica hadisesinde alâkadar olduklarını göstermiştir.

Salâhiyettar bir zatın beyanatı

Müddeiumumî ve Vali B. İzzet dün gece geç vakte kadar tahkikata devam etmişlerdir. Salâhiyettar bir zat son tevkifatın mahiyeti hakkında demiştir ki:

— Tahkikat ve takibat yalnız din perdesi altında siyaset yapan ve memleketin halihazırdaki rejimini yani cumhuriyeti yıkmağa teşebbüs eden hainler hakkında icra edilmektedir. Yoksa hiç bir kimsenin şahsî hükmüne taallük eden hareketlerine müdahale mevzuu bahsolamaz.

Ancak bu hareketler, başkalarını tahrik için yapılır ve tecemmü kanununa muhalif bir vaziyetin hudusunu mucip olursa takibat yapılacağı tabiidir. İstanbul adliyesinin irtica meselesine mütaallik faaliyeti hazırlık tahkikatı yapmaktan ibarettir.,,

Vatan ve Cumhuriyet müdafii kahraman ordumuzun genç zabiti, İnkılâp şehidi Fehmi Kubilay bey

Ortada Menemen hadisesinde yaralanan mürteci Zeki Mehmet diğerleri kaçıp sonra yakalanan Hasan ve Hüseyin

Hainleri hükümete haber vermiyen Bozalan köyü müezzini ve iki seyyar satıcı

Akşam, 2 Ocak 1931.

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ

Türkiye'de askeri darbe döneminin sona erdiği düşünülürken, 15 Temmuz günü bir kez daha darbe girişimiyle karşılaştık: Resmi ifadelerle "Fetul-

Hayat dergisinin 6-7 Eylül olaylarıyla ilgili hazırladığı özel bölümden, 28 Ekim 1960.

lah Gülen Cemaati'ne bağlı bir kısım rütbeli askerin içinde bulunduğu, emir-komuta zinciri dışında bir darbe girişimi". Bu girişim başarısız oldu. Ardından hükümet bu kez tüm ülkede, OHAL ilan etti Bakanlar Kurulu kararında Anayasa'nın 120. maddesine dayanılarak, gerekçe belirtilmese de "Fethullahçı Terör Örgütü'nün darbe girişiminin ardından darbeye karışanların takibi, yakalanması ve darbe ihtimalinin tümüyle ortadan kaldırılması" amacıyla, üç ay süreyle OHAL ilan edildi. Bakalım ne zaman kaldırılacak..

CUMHURİYET TARİHİNDEN ÖRNEKLERLE OLAĞANÜSTÜ DURUMLARDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANMASI

Türkiye'de ortaya çıkan bir olağanüstü durumun ardından ilan edilen sıkıyönetim ya da OHAL, çoğu durumda, olağanüstü durumun ortadan kaldırılıp olağan duruma dönüldükten sonra da sürdürüldü. Olağanüstü şartlar ortadan kaldırıldıktan sonra, siyasi iktidarlar olağanüstü yönetim biçimini, bu yönetim biçiminin verdiği yetkileri kullanmak için sürdürmeyi tercih etti, çünkü temel hak ve özgürlükler bu dönemlerde önemli ölçüde sınırlanır ya da askıya alınır; en başta da basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı, dernek özgürlüğü.

Bu ağır baskı uygulamaları, Şeyh Sait isyanı üzerine ilan edilen sıkıyönetim döneminden başlayarak bütün sıkıyönetim ve olağanüstü hal dönemlerinde görüldü. Şeyh Sait isyanında sıkıyönetim mevzuatında yer

Hükümet karşıtı gösterilerin ardından sıkıyönetimle beraber sokağa çıkma yasağı da ilan edilmişti. Eminönü, 2 Mayıs 1960.

SALT Galata Arşivi.

alan sınırlama ve kısıtlamalar yetmemiş, Takrir-i Sükûn Kanunu'yla ek önlemler getirilmişti.

Menemen olayları üzerine ilan edilen sıkıyönetim döneminde de sokağa çıkma yasağı, eğlence yerlerinin akşam saatlerde kapatılması, Manisa ve Menemen'e gelenlerin denetlenmesi, seyahat özgürlüğünün sınırlanması, sünnet ve düğün toplantıları dahil her türlü toplantının yasaklanması ve haberleşme özgürlüğünün sınırlanması gibi önlemler alındı. Bu tür önlemlere daha sonraki sıkıyönetim dönemlerinde daha kapsamlı olarak rastlandı.

Olağanüstü yönetim yetkilileri her zaman basın üzerinde etkili bir denetim uyguladı. Mart 1941-Eylül 1945 tarihleri arasında yani II. Dünya Savaşı'nın büyük bir bölümünde, Sıkıyönetim Komutanlığı'nca 6 dergi 10 kez, 16 gazete 37 kez kapatıldı. Gazete ve dergi kapatma uygulaması savaş sona erdikten sonra da sürdü. Örneğin *Akşam* gazetesinin 26 Temmuz 1946 tarihli sayısında yer alan habere göre, "Seçim sonuçları üzerinde yazı yazılmaması hakkında Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emrine aykırı hareketten dolayı, *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazeteleri dün [25 Temmuz günü] müddetsiz olarak kapatılmış"tı.

6-7 Eylül 1955 sıkıyönetimi sırasında, halkı kışkırtıcı her faaliyet –pankart ve bayrak asma, bildiri dağıtma, yayın yapma, haber yayma– yasaklandı. Açık ve kapalı mekânlarda toplantı düzenlemek, sokağa çıkmak yine aynı şekilde yasaktı. Gazeteler ağırbaşlı yayınlar yapacak ve ikinci, üçüncü baskı yapamayacaktı. Futbol maçları durduruldu.

27 Mayıs 1960 sıkıyönetimi öncesi ilk hedef yükseköğrenim öğrencileri ve basındı, çünkü muhalefetin sokağa inmesi ve basının eleştirileri önlenmek isteniyordu. Gençlerin her türlü toplantısı yasaklandı; olmadı, üniversiteler, yüksekokullar, öğrenci yurtları kapatıldı. Elbette sokağa çıkmak da yasaklandı. Basına sansür uygulamakla yetinilmedi, sayfa düzeni de Sıkıyönetim Komutanlığı'nca belirlendi: Başlıklarda 72 puntodan büyük harf kullanılmayacak, sürmanşet atılmayacak, dişi klişe ve espaslı manşet kullanılmayacak, resimler dört sütundan büyük basılamayacaktı.

ESKİŞEHİR
Örfi idare kumandanlığı
TEBLİĞ

Ankara'da bütün hükümet erkânı ve Demokrat parti başkanları yabancı memleketlere kaçarken yakalanmışlardır.

Bezbaşlerinde 12 Uçak dolusu Altın mücevherat ve paraya kaçarmağa iken yakalandılar.

Sabık Başbakan Adnan Menderes ve sabık Adalet Bakanı Celâl Bayar Askeri kumandanlık tarafından tevkif edilmişlerdir.

Eskişehir'de mukimi olan herkes bu havadisi basıp yayınlamalıdır.

Dikkat Dikkat Dikkat

Vatanseverliğinize itimat ediyoruz. D. P. İl ilçe ve Bucak Başkanlarının kaçmalarına mahal vermeden tevkif edilmelerini ve askeri kuvvetlerin gelinceye kadar sakinlerini rica ederim.

Eskişehir İdare Komutanı
Tuğ Cemal Sadi Alpoğan

27 Mayıs sonrasında Eskişehir Örfi İdare Komutanlığı tarafından yayınlanan bir tebliğ.

Mehmet Ö. Alkan arşivi.

27 Mayıs darbesinin ardından uygulanan sıkıyönetim döneminde ise gençlik ve yükseköğretim kurumları üzerindeki baskılar kaldırıldı, önceki dönemde baskı altında bulunan basın rahatladı, ancak bu kez de Silahlı Kuvvetler'in uygulamalarını eleştiren basın yayın organları baskı altına alındı.

12 Mart darbesinin ardından, toplumun bir kesiminin üzerine "balyoz" indirildi. Silahlı Kuvvetler yönetimi doğrudan ele almadıysa da sıkıyönetim komutanları tüm yasakları ve sınırlamaları uyguladı.

12 Eylül darbesinin uygulamaları halen toplumun önemli bir kesimi için canlılığını korumaktadır. Hukukun tamamen askıya alındığı, hak arama özgürlüğünün yok edildiği, yüz binlerce insanın gözaltına alınıp tutuklandığı, on binlerce insana işkencenin uygulandığı bir dönem oldu 12 Eylül dönemi. Sıkıyönetiminin kaldırıldığı birçok ilde ilan edilen OHAL de hukukun yok sayıldığı bir dönem olarak yaşanır. Anayasa'ya aykırı olarak, OHAL KHK'larıyla getirilen düzenlemeler OHAL'in hukukunu oluşturdu. TBMM devreden çıkarıldı,

Hürriyet
SIKIYÖNETİM
İstanbul ve Kocaeli'de bir ay için ilân edildi
Çıkar yol: Erken seçim
Direnişin 2 nci gününde işçiler İstanbul'a dört koldan yürüdü
Biri polis, ikisi işçi olmak üzere
3 ÖLÜ VAR
KURULTAY AREFESİNDE CHP
20 yıldır ilk defa CHP ciddi bir alternatif olarak görünmüyor
METİN TOKER
DİSİKİN DİRENİŞ SEBEBİ

***Hürriyet*, 17 Haziran 1970.**

***Yeniden Millî Mücadele* dergisi, 4 Mayıs 1971.**

OHAL KHK'ları TBMM'de bir iki istisna dışında görüşülmedi.

Bütün bu dönemlerde sıkıyönetim ve OHAL ilan edilmesinin nedenini ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar genel olarak ölçüsüz, orantısızdı. Sıkıyönetim komutanlıkları ve sıkıyönetim askeri mahkemeleri, sıkıyönetim ilanına neden olan kişilerin yakalanıp yargılanmasını sağlarken adı suçlularla da ilgilenmeyi ihmal etmedi. Bu kapsamda fuhuş ve uyuşturucuyla mücadeleye II. Dünya Savaşı sıkıyönetiminden iki örnek: Birincisi esrar satmaktan sanık A.K. ile C.S.'nin Örfi İdare Mahkemesi'nce dörder yıl hapis cezasına çarptırılması, ikincisi telefon tellerini kesmekten sanık H.A.'nın iki ay yirmi gün hapis cezasına mahkûm edilmesiydi.[1] Varlık vergisi uygulamasıyla ilgili olarak "asılsız şayia" çıkarmak da asayiş sorunu sayılmıştı.

SIKIYÖNETİM BİLDİRİLERİ: OLAĞANÜSTÜ DURUMLA BİRLİKTE TOPLUM DA DÖNÜŞTÜRÜLÜYOR

Bütün bu önlemler, olağanüstü durumu olağana dönüştürmek için alınıyordu ve bu hedefe varıldığında sıkıyönetim ya da olağanüstü halin kaldırılması gerekirdi. Oysa hiç böyle olmadı. Uygulamada, yönetimin eline geçmesi halinde asker olağanüstü durumu olağana dönüştürmeye çaba harcarken, toplumu "dönüştürme" çabalarını da eksik etmedi. Bunu da çoğu kez siyasal iktidarla uyum içinde yaptı. Siyasal iktidarlar askerin uygulamalarını denetleme yoluna nadiren gitti.

Bunun tek örneği, Bülent Ecevit hükümetinin 1978'nin Aralık ayında ilan ettiği sıkıyönetim uygulamalarına karşısında takındığı tutumdu. Bu dönemde hükümet askerin yalnızca sıkıyönetim ilanı nedeni olan olağanüstü halle ilgilenmesine özen gösterdi. Aynı Bülent Ecevit önceki dönemde Kıbrıs çıkarması üzerine 1974'te ilan edilen sıkıyönetim uygulamaları sırasında, İzmir'de belediye işçilerinin grevinin Sıkıyönetim Komutanlığı'nca ertelenmesi uygulamasına sesini çıkarmamış, hatta belki de bundan derinden memnun olmuştu.

Asteğmen Kubilay'ın 23 Aralık 1930'da şeriat talebiyle ayaklanan isyancılarca öldürülmesi üzerine polis, jandarma ve adliye devreye girmiş, isyancılar yakalanmış ya da öldürülmüş, çok sayıda kişi tutuklanmıştı. Ancak hükümetçe, irticanın devrim için hâlâ büyük bir tehdit oluşturduğu, Serbest Cumhuriyet Fırkası muhalefetinin irticaya destek verdiği, bu nedenlerle Menemen'de sınırlı bir soruşturma ve yargılamanın bu tehditleri ortadan kaldırmaya yetmeyeceği değerlendirmesinin yapıldığı görülmektedir. Nitekim operasyonun daha geniş bir alanda ve daha sert, daha uyarıcı bir biçimde yapılması gerektiğine, bunun ise ancak sıkıyönetim uygulamasıyla mümkün olabileceğine inanılıyordu.

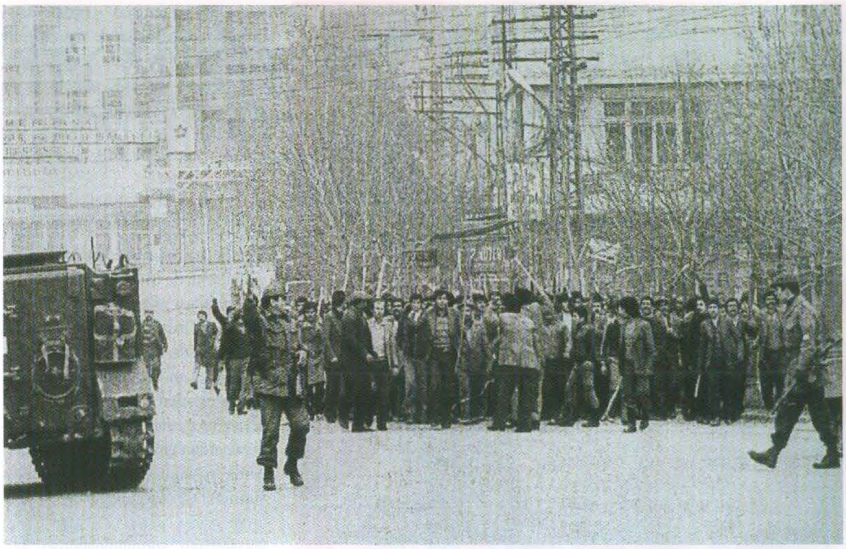
II. Dünya Savaşı döneminde, savaş bittikten sonra da sıkıyönetim uygulaması sürdürüldü. Çokpartili düzene geçiliyor ve siyasi iktidar kendini çeşitli açılardan sıkıntı içinde hissediyordu. Savaş tehdidi bitmiş ama iktidarın gözünde ırkçılık ve komünizm tehdidi ortaya çıkmıştı. Sıkıyönetim bunlarla uğraşacaktı. Hatta 1946 seçim sonuçlarının hararetle tartışılması, hile yapıldığının ileri sürülmesi üzerine, seçim sonuçları hakkında olumsuz görüş belirtmek de uygun bulunmadı.

12 Mart sonrası gerçekleştirilen sıkıyönetim operasyonlarından biri.

Cumhuriyet'in 75. Yılı, c. 2, 1954-1978 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s. 639.

6-7 Eylül olayları, anlaşılan o ki tertipleyenlerce yapılan hesapların yanlış çıkması, halkın ülkede yaşayan gayrimüslimlere karşı kışkırtılması sonucu yaşanan olayların denetlenemez hale gelmesi üzerine yaşandı. Sıkıyönetim komutanı, olağanüstü duruma neden olanları bulmakta gecikmedi: Solcular! Bunların "salkım salkım asılması" gerekiyordu. Yine 6-7 Eylül sıkıyönetimi döneminde, İzmir Sıkıyönetim Komutanı halkı orman yangınları konusunda da uyarıyor, orman yangınlarının "fail ve suçluları"nın aynı zamanda sıkıyönetim suçu işlemiş olacakla-

Sıkıyönetim ilanıyla sonuçlanan Maraş olaylarından bir kare.

Cumhuriyet'in 75. Yılı, c. 2, 1954-1978 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s. 752.

rını ve sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanacaklarını duyuruyordu. Aynı komutan, otobüs duraklarındaki düzensiz topluluklardan rahatsız olarak, duraklarda nasıl sıra oluşturulacağı, otobüslere nasıl "düzenli" binileceği konusunu düzenlemekte, aksine hareket edenlerin Emniyet'e teslim edileceğini belirtmekteydi. O dönemde korgeneral olan Cemal Gürsel son tebliğinde naif bir dilekte bulunmaktaydı: "Örfi idarenin kalkması ile şimdiye kadar kumandanlıkça alınmış olan karar ve tedbirler hükümsüz kalacaktır. Yalnız ben, bunlardan bir tanesinin devamlı olarak tatbik mevkiinde kalmasını aziz hemşehrilerimden rica ederim. Bu, otobüs ve diğer bekleme yerlerinde tatbike konulan sıra usûlüdür. Bu usûl, bize haklarımıza razı olmayı, başkalarının haklarına riayet etmeyi ve intizam fikrine sahip olmayı telkin eder. Örfi idarenin bir hatırası olarak bu usûlün muhafaza edilmesini, tekrar arz ve rica ederim."[2]

Halkın tüketim mallarının fiyat istikrarının sağlanması da sıkıyönetim komutanlarının özel ilgi alanı içindeydi. Et fiyatları sıkıyönetim bildirileriyle saptanıyor, sebze-meyve fiyatlarını haksız yere yüksek tutanlar sıkıyönetim suçu işlemiş sayılıyordu. Örneğin, 12 Mart dönemi Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı, et fiyatlarını 26 numaralı bildirisinde şöyle belirlemişti:

a. Koyun eti (kemikli) bir kilosu 14 liradan
b. Sığır eti (kemiksiz) bir kilosu 12 liradan
c. Keçi eti (kemikli) bir kilosu 12 liradan
d. Böbrek bir kilosu 12 liradan
e. Koç yumurta bir kilosu 7 liradan
f. Kelle bir adedi 5 liradan
g. Paça (kelle, ayak, işkembe) takımı 9 liradan
h. Ciğer (kara, ak, yürek) 10 liradan

Gıda maddelerinin denetimine de özel önem veriliyordu. Bu konuda örnek çoktur ama 12 Mart dönemindeki bir sıkıyönetim bildirisinden alınan aşağıdaki bölüm son derece açıklayıcıdır:[3]

Ekmekler 80 ve daha aşağı randımanlı unlardan imal edilecektir.

Ekmekler iyi pişmiş, kabarmış, normal bir manzarada, iyi koku ve lezzette olacak, kesildiği zaman görülen mesamat orta büyüklükte ve mütecanis olacaktır. Tıkız, yanık, hamur ve yapışkan olmayacaktır. İçinde hamur haline gelmiş un topakları, iplikleşme, büyük yarık ve boşluklar bulunmıyacaktır.

Su miktarı; francalada % 36'dan, simitte % 24'ten, buğday ekmeğinde ve pidede % 37'den fazla olmıyacaktır.

Bütün fabrika ve fırınların hamurhaneleri ile ekmek dinlendirme yer-

Günaydın, 24 Şubat 1979.

AP'nin karşı çıkmasına rağmen

Sıkıyönetim uzatılacak

Milli Güvenlik Kurulu dünkü toplantısında 13 ilde sıkıyönetimin uzatılması için tavsiye kararı aldı

AP ERKEN SEÇİM İÇİN ÇAĞRIYA HAZIRLANIYOR

ANKARA (Özel) - AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in önümüzdeki ay içerisinde Doğu gezisine çıkacağı ve gezi sırasında edindiği izlenimler ve nabız yoklamalarından sonra erken seçim formülünü ortaya atacağı belirtildi.

AP üst kademe yetkililerinden alınan bilgiye göre, Demirel, erken seçime gidilirse seçim sisteminin değiştirilmesi için girişimler de bulunacak ve bir partinin tek başına iktidara gelmesine imkan sağlayacak bir sistemin getirilmesi için CHP'ye çağrıda bulunacak.

- Milli Güvenlik Kurulu'nun bu dirlisinde, sıkıyönetimin geçen 2 ay içinde Anayasa ya tam bir uygunluk için istediği ve amaca ulaşması yönünden önemli adımlar atıldığı belirtildi.
- Bu pazartesi günü ilk iki aylık sürnsi sona erecek olan Sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması için Parlamonte Ortak Toplantısında yapılacak oylamada bunlu oyların ağır basacağına muhakkak gözüyle bakılıyor. Öte yandan Hükümet Sıkıyönetimin iki ay daha uzatılmasına karar verdi.
- MHP'nin konuyla ilgili kararı henüz belli değil. Bu arada Milli Güvenlik Kurulu'nun sıkıyönetimin uzatılması yönünde tavsiye kararı vermesi üzerine AP'nin de tutum değiştirebileceği kaydediliyor.

(Yazısı 10.Sayfada)

12 Eylül sonrasında hazırlanmış propaganda afişlerinden biri.

Mehmet Ö. Alkan arşivi.

lerinde sağlık kaidelerine harfiyen riayet edilecek, bütün fırın personeli ve özellikle hamurkarlar tek tip beyaz elbise ve önlük giyecek, el, yüz temizliklerine azami dikkat edecek ve traşsız bulunmıyacaklardır.

Ekmek nakli vasıtalarının temizliğine azami hassasiyet gösterilecek, çekçek ve diğer malzemelerin taşındığı arabalarla ve üzeri açık olarak ekmek ve pide taşınmayacaktır.

Aynı dönemde Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığı, halka yüklediği başka birçok yükümlülüğün yanında şunları da belirtiyordu:

Herkes kendi evinin ve dükkânının önünü temiz bulundurarak şehrin temizliğine katkıda bulunacaktır.

Şehrin ana caddelerine ve sokaklarına tükürülmeyecek ve kirli sular dökülmeyecektir.

Atlı araba ve fayton sahipleri, hayvanlarının cadde ve sokaklara bıraktıkları gübreleri temizlemek mecburiyetindedirler.

Ayrıca ormanların ve turistik, kültürel, arkeolojik değerlerin korunmasına vurgu yapılıyordu. Korunacaklar arasında, yaz aylarında güney illerinde sulama kanallarına giren çocuklar da vardı: Çocukların kanallara girip boğulmasını önlemek için, sulama kanallarına girmek yasaklanmıştı.

Bu konuda çok sayıda örnek bulunmakla beraber, burada ilginç birkaç yasaktan daha söz etmekle yetinelim: Gürültü yapmak yasaktır, laklak (birbirine çarparak ses çıkaran bir ipe bağlı iki tahta top) satmak ve oynamak yasaktır, stadyumlarda kötü tezahürat yasaktır, grev yapmak yasaktır...

SİYASETÇİNİN VE YURTTAŞLARIN SORUMLULUĞU

Siyasal iktidarlar çok kolaylıkla sıkıyönetim ya da OHAL ilan etmiş, siyasal sorunları asker eliyle çözme yoluna sıkça başvurulmuştur. Kaçınılmaz olsa bile bir kez sıkıyönetim ya da OHAL ilan edilmişse, olağanüstü durum ortadan kalksa da olağanüstü yönetim sürdürülmüştür. Bu yolla, muhalefetin baskı altına alınacağı ve iktidarın politikalarının daha kolay yürütüleceği düşünülmüştür.

Siyasetçinin sorumluluğundan söz ederken yurttaşların sorumluluğundan söz etmemek eksik kalır. Yurttaşlar, sıkıyönetim ve OHAL uygulamalarına karşı hak arama haklarını yeterince kullanmamıştır. Öte yandan, olağan yönetim tarafından çözülmesi gereken sorunlarının çözümünü olağanüstü yönetimden istemişler, ayrıca kendilerine çıkar sağlamak için her olağanüstü yönetim döneminde sayısız ihbarda bulunmuşlardır. Arşivlerin açılıp bu ihbar mektuplarının incelenmesi toplumumuzu tanımak bakımından çok öğretici olurdu.

İçinde bulunduğumuz OHAL yönetiminde, yönetimin ne kadar KHK'larla yapılacağını, TBMM'nin bunlara ne kadar müdahil olabileceğini, OHAL ilanı nedeni dışında yapılan işlem ve eylemlerin ne ölçüde yargı denetimine tabi olacağını, yurttaşların ne kadar ve hangi konularda ihbarda bulunacaklarını, OHAL'in ne kadar süreceğini hep birlikte göreceğiz.

DİPNOTLAR

1 Bkz. Zafer Üskül, "Bildirileriyle İkinci Dünya Savaşı Sıkıyönetimi", *Legal Hukuk Dergisi* 14 (158) (Şubat 2016): 673-726.

2 *Yeni Asır*, 21 Aralık 1955.

3 Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 19 numaralı bildirisi, Siirt Sesi, 16 Haziran 1971.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DARBELER

EVREN BALTA

Türkiye 15 Temmuz'da tarihinin en büyük, en şiddetli müdahalelerinden birini yaşadı. Aktörler değişse de darbeye giden yolu döşeyen temel mekanizmalar hemen bütün ülkelerde benzer bir biçimde çalışıyor ve bu mekanizmalar kurumsal faktörlerden uluslararası aktörlerle kurulan ilişkiye kadar uzanan geniş bir hatta yer alıyor. Tam da bu nedenle askerlerin siyasete müdahalesinin panzehiri sadece kurumsal düzenlemelerden değil, söz konusu geniş hat gözetilerek gerçekleştirilecek reformlar ve buna eşlik eden demokratik istikrardan geçiyor.

Türk Dil Kurumu (TDK) 2013 Gezi olayları sonrasında darbe tanımını değiştirmiş ve darbeyi "bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya *demokratik yollardan yararlanarak* hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi" olarak tanımlamıştı. Hiç kuşkusuz TDK'nın "demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirmeye zorlama" tanımı her tür hükümet muhalifini "darbe" tanımı altına sokabilecek kadar geniş. Oysa 15 Temmuz günü başımızın üstünden uçan savaş uçakları ve sivillerin üzerine yürüyen tankların şiddeti, bu olayı demokratik yolları kullanan muhalefetten kesin çizgilerle ayıran bir tanıma ihtiyaç duyuyor.

Powell ve Thyne darbeyi "ordunun ya da devlet içindeki siyasi elitlerin örtük ve yasadışı yöntemlerle mevcut hükümeti değiştirmesi" olarak tanımlıyor.[1] Bu tanımı kullanarak da 1950-2010 yılları arasında bütün dünyada toplam 457 darbe girişiminin söz konusu olduğunu ifade ediyorlar. Powell ve Thyne'a göre darbe bütün ülkelerin deneyimlediği bir müdahale biçimi değil. Bugüne kadar 94 ülkede (başarılı ya da başarısız) darbe girişimi gerçekleşmiş. Bölgesel dağılıma baktığımızda ise darbelerin Afrika (%36,5) ve Latin Amerika (%31,9) kıtasında yoğunlaştığını görüyoruz. Bu iki kıtayı Ortadoğu (%15,8) ve Asya (%13,1) izliyor. Avrupa %2,6 ile sonuncu sırada.

Bu veri seti bize aynı zamanda darbelerin küresel dalgalar halinde geldiğini gösteriyor. Darbelerin en sık olduğu dönemler 1960'lar ortası ve 1970'ler ortası. 1980'lerin başlarından itibaren darbe girişimi sayısında küresel çapta ciddi bir azalma var. Darbe üzerine olan siyaset bilimi literatürü bu azalma eğilimini darbenin bir müdahale formu olarak uluslararası alanda kabul edilirliğinin azalmasına;[2] küresel olarak demokratik normları kabul eden ülke sayısındaki artışa;[3] orduların seçilmişler tarafından denetlemesine[4] ve ülkelerin refah oranındaki yükselişe bağlıyor.[5]

Arjantin Devlet Başkanı Hipólito Yrigoyen'i deviren darbeciler Arjantin Milli Meclisi'nin önünde görülüyor, 6 Eylül 1930.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Golpe_de_Estado_en_Argentina_en_1930.jpg

Ağustos 1953'te İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ın devrilmesinin ardından başa gelen yeni yönetimin emriyle Tahran sokaklarındaki Amerikan karşıtı duvar yazıları siliniyor.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1953_Iran_coup_de_ta_-_writing_motto_against_shah_on_wall.jpg

Powell ve Thyne'ın küresel veri seti darbe girişimlerinin başarı oranının da yüksek olmadığını gösteriyor.[6] 457 darbe girişiminin sadece %49,7'sinde darbeyi planlayanlar kendi arzularına göre bir hükümet değişikliği yapmayı başarıyor. %50,3'ünde ise darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanıyor. Darbelerin başarı oranı 1970 ve 1980 arasında yükseliyor, bu yükselişi 1980'li yıllardaki düşüş izliyor. 2000'li yılların ortasından itibaren darbe girişimlerinin sayısındaki azalma eğilimi devam etse de, darbe girişimlerinin başarı oranı %49,7'den %67'ye yükseliyor.

Peki, bu küresel resim çerçevesinde belirli ülkeleri darbeye daha açık hale getiren nedenler neler? Darbeler neden belirli bölgelerde ve belirli dönemlerde daha sık görülüyor? Bu soruların cevapları konusunda literatürde bir uzlaşmadan daha ziyade farklı açıklamalar mevcut. Bu farklı açıklamalar araştırmacıların dünyaya baktığı kuramsal gözlüklerle olduğu kadar, darbenin gerçekleşmesinin çokkatmanlı bir nedenselliğe sahip olmasıyla da ilgili. Ben bu yazıda bu nedensel faktörleri dörde ayıracağım: asker-sivil ilişkilerinin kurumsal yapısı; tehditlerin yapısı; uluslararası alanın yapısının dönüşümü ve son olarak meşruiyet krizi.

ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİNİN KURUMSAL YAPISI

Asker-sivil ilişkilerinin kurumsal yapısına odaklanan açıklama biçimi 1960'lı yılların modernleşmeci kuramıyla yakın ilişki halinde gelişti. 1960'lar devrimlerin, bağımsızlık hareketlerinin, iç savaşların ve darbelerin "Üçüncü Dünya" adı verilen coğrafyayı yıkıp yeniden şekillendirdiği bir dönemdi. Bu dönemde yazan araştırmacılar ordunun içinde bulunduğu topluma kıyasla görece istikrarlı ve yerleşik bir kurum olmasını pozitif bir durum olarak değerlendirmekteydi. Geç kalkınan ülkelerde, ordu dışındaki diğer kurumların "geri kalmış" olduğu ve bu toplumlarda orduların kalkınmacı, ulusal toplum ve devlet inşası yönündeki pratiklerinin önem taşıdığı düşünülmekteydi.[7]

Modernleşme kuramı/ideolojisi etkisi altındaki bu literatürün erken dönemlerinde, modernleşme süreci ilerledikçe ordu-sivil ilişkilerinin de *kendiliğinden* liberal bir düzenleme çerçevesine çekileceği ve sivil denetime tabi olacağı düşüncesi hâkimdi. Ordular reformist, ilerlemeci, düzen sağlayıcı görevlerini yerine getirecek ve bir kez yönetimi alıp istikrarı sağladıktan sonra rekabetçi bir siyasal düzenin (seçimler ve siyasi partiler gibi demokratik kurumların) inşasında aktif bir rol oynayacaktı. Örneğin Huntington toplumsal kesimlerin "aşırı siyasallaşmasını" ve daha önce siyaseten dışlanan kesimlerin artan katılım taleplerini, bu siyasallaşma taleplerini soğuracak "kurumsallaşma düzeylerinin" olmaması sebebiyle ortaya çıkan toplumsal hareketliliği "siyasal çürüme" ve "düzen bozucu" bir gelişme olarak nitelendiriyor ve askerlerin "mevcut düzenin muhafızları" sıfatıyla oynadığı rolü yüceltiyordu.[8] Fakat 1960 sonrası kalıcılaşan "askeri diktatörlükler" orduların bir kez iktidarı ele geçirdikten

Takip eden 12 sene boyunca sıkıyönetim ile yönetilecek olan Burma'da 4 Mart 1962 Darbesi'nden iki gün sonra çekilmiş fotoğrafta askeri birlikler başkent Rangoon'da yürüyor.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1962_Burmese_coup_d%27%C3%A9tat.jpg

sonra bu iktidardan çok kolay vazgeçmediğini, iktidarı fiilen bıraktıklarında bile kendi kurumsal yapılarına demokratik kurumların tam olarak inşa edilmesini engelleyecek "özerk alanlar" inşa ettiğini göstermekteydi. Bu özerk alanlar ordunun kendini devletin ve rejimin bekçisi olarak gördüğü *pretoryen siyasal yapıları* olarak kalıcılaşıyor ve demokrasinin gelişimine zarar veriyordu.[9]

Bu tarihsel gelişmeler karşısında modernleşme kuramı da kendini yenilemek durumunda kaldı. Asker-sivil ilişkileri literatürüne bu dönemde egemen olan ve bugün farklı biçimlerde devam eden sivilleşme tartışması tam da bu kalıcılaşma eğiliminin bir panzehiri olarak ortaya atıldı. Sivilleşme tartışması orduların siyasete darbeler ya da özerk alanlar yoluyla müdahalesinin ve bu müdahalenin kalıcılaşmasının ancak asker-sivil ilişkilerinin düzenlenmesi ve ordunun kurumsal yapısının ciddi bir reformla elden geçmesiyle mümkün olacağını iddia etmekteydi.

Nitekim ordunun düzen kurucu rolüne vurgu yapan Samuel P. Huntington sivilleşmenin ancak ordu-siyaset ilişkilerinin "objektif sivil denetim" üzerinden yürümesiyle mümkün olduğunu ifade eder.[10] Objektif sivil denetim, sivillerin ulusal güvenlik politikasının ana hatlarını belirlemesini ama bu politikanın gerçekleştirilmesine dair somut taktiklerin neler olduğunun saptanmasını (yani sübjektif denetimi) konularında uzman profesyonel askerlere bırakması anlamına geliyordu. Ayrıca siviller ordunun iç ilişkilerine (atamalar, eğitim vd.) fazla müdahil olmamalıydı. Huntington bu iki alanın birbirinden tamamen ayrılmasının siyasallaşmamış (ve siyasal olmadığı için siyasete müdahil olmayan) bir ordu için kurucu önemde olduğunu iddia eder.

Bu dönemin sivilleşme tartışmalarında objektif sivil denetim, asker-sivil alanlarının keskin bir biçimde ayrılması ve orduların *profesyonelleşmesi* hem Batı'nın kendisi için hem de Üçüncü Dünya'nın demokratikleşmesi için kilit kavramlar haline geldi. ABD ordusunda Vietnam savaşı sonrası gerçekleşen kurumsal reformlar da bu çerçeveden etkilenilerek hayata geçirildi. Bu kurumsal reform tartışmalarındaki temel soru şöyle özetlenebilirdi: Sivillerin kendilerine yapmasını söylediği şeyi yapabilecek kadar güçlü ama sadece sivillerin kendilerini yetkilendirdiği şeyleri yapacak kadar da tâbi bir ordu nasıl mümkün olur?[11]

Ordunun kurumsal yapısına odaklanan tartışmalar 1990'lardan sonra bir evrim daha geçirdi. Bu dönemin çalışmalarının temel itiraz noktası tam da ordu ve sivil siyaset arasında kurulan keskin ayrım/ayrışmaya yönelikti. Özellikle 2000'li yıllarda asker-sivil ilişkilerine yönelik tartışmalar askerin siyasete müdahalesinin asker-sivil ilişkilerinin keskin bir biçimde ayrılmasıyla değil, demokratik gözetimin kurumsallaşmasıyla mümkün olduğunu iddia ediyordu. Bu çalışmalara göre, sorun ordunun siyasileşmesi değil, savunma ve güvenlik sektörünün sivil toplumun da katıldığı demokratik yönetimi ve etkin yasama denetimiydi.[12]

Aynı dönemde ordunun kurumsal özelliklerini ön plana çıkaran çalışmalarda da artış yaşanmaktaydı. Bu çalışmalar ordunun siyasete müdahalesini subayların toplumsal kökenlerine, temel ideoloji ve zihniyetlerine,[13] ordu içinde güçlenen siyasi gruplaşmalara, orduların etnik kompozisyonuna,[14] ulusal bütçenin dağılımına[15] ve orduların tarihsel rollerine bakarak algılama eğilimindeydi. Bir tür "ordu sosyolojisi" olarak ifade edebileceğimiz bu çalışma alanı, orduyu içinde bulunduğu toplumla sürekli etkileşim halinde bulunan ve homojen olmaktan ziyade, çok parçalı/çok kimlikli kurumsal bir aktör olarak değerlendirmekteydi.

Asker-sivil ilişkilerinin keskin bir biçimde ayrılmasına yönelik bir eleştiri de "uyum kuramı" tarafından dillendirildi. Rebecca Schiff askerler, siyasal elitler ve yurttaşlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen kurumsal yapıların farklı ülkelerde farklı biçimlerde olduğunu ve asker-sivil arasındaki mutlak ayrımın askerin sivil siyaset müdahalesini engelleyecek gerekli bir koşul olmadığını iddia ediyordu.[16] Schiff'e göre, ordunun siyasete müdahalesi askerler, yurttaşlar ve siyasiler arasındaki toplumsal uyum ve uzlaşmayla belirleniyordu. Ordunun askeri yapılanması, askeri personelin seçilmesi ve karar alma süreçlerinde bir uyum olduğu durumlarda askerler siyaseten dilsizleşecek ve yönetimi kendileri aynı fikirde olduklarına inandıkları sivillere bırakacaklardı.

Şili'nin sosyalist devlet başkanı Salvador Allende'nin devrildiği Eylül 1973'teki ABD destekli darbe sırasında çekilmiş resimde meydandaki askerlerin Marksist eserleri yaktığı görülüyor.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chile_quema_libros_1973.JPG

İÇ TEHDİT VE ORDUNUN GÜÇLENMESİ

Hiç kuşkusuz asker-sivil ilişkilerinin kurumsal doğasına odaklanan analizler askeri müdahale olasılığını anlamakta önemli ama yeterli değil. Kimi çalışmalar bu olasılığı ancak ordunun kurumsal yapısı ya da sosyolojik özelliklerinden daha geniş bir perspektifle analiz edilebileceğini iddia etti. Bu geniş perspektife dair en önemli tartışmalardan biri, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin yapısıdır. Tehdit ve askeri müdahale arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar ordunun çatışma riski ve bu riski karşılama biçimleri üzerinden siyasete dahil olma biçimlerinin değişeceğini savundu.[17]

Bu noktada bu tartışmadaki en önemli noktanın uluslararası savaş

Reformist politikaları tepkiyle karşılanan Sovyet Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov'u devirmeye teşebbüs eden 1991 darbesi yalnızca 3 gün sürebildi. Resimde Rus ordusu tankları Kızıl Meydan'ın yakınlarında görülüyor.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1991_coup_attempt4.jpg

ve iç çatışma arasındaki ayrım olduğunu hemen belirtmek gerekir. Bu çalışmalar ulusal güvenlik tehditlerinin (ya da savaşın biçiminin) temelde uluslararası aktörlerle bağlantılı olduğu durumlar ile bu tehditlerin (ya da çatışmanın) iç aktörler/düşmanlar olduğu durumların askerin sivil siyasete müdahalesinde ciddi farklılıklar yaratacağını iddia etmekteydi.

Örneğin Micheal Desch askerin sivil siyasetteki ağırlığının temelde bir iç düşmanın varlığı ve savaş/çatışma durumuyla doğru orantılı olduğunu yazmaktaydı.[18] Siyasal sorunların güvenlikleştirildiği toplumsal bağlamlarda asker-sivil ilişkilerinde hatırı sayılır bir sivilleşme gerçekleşse bile, asker kaybettiği gücünü büyük bir hızla yeniden kazanmaktaydı. İç çatışma durumları siyasal sorunların çözümünü sivillerin elinden alarak askere kurumsal otonomisini ve gücünü yeniden kazandırıyordu. Askerin siyasete müdahale için sokağa çıkması ordunun özgüvenini artırıyor, ülke için kendilerinin önemli olduğu algısını pekiştiriyor, siyasetin sorunları çözemediği fikrini kurumsal hafızaya yerleştiriyordu.

ULUSLARARASI ALANIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

Hiç kuşkusuz, burada andığım bu ilk yaklaşım askerin siyasete müdahalesini temelde bir "ulusal" sorun olarak görmekte. Oysa bütün dünyada hatırı sayılır sayıda darbenin (Iran 1953, Guatemala 1954, Dominik Cumhuriyeti 1961, Güney Vietnam 1963, Brezilya 1964 ve Şili 1973 gibi) bizzat CIA'in doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle gerçekleştiğini son derece ciddi ve güvenilir arşiv çalışmalarından biliyoruz.[19] Tam da bu örneklerden yola çıkan, büyük ölçüde Marksist yazından etkilenen ve o geleneği sürdüren kuramlar orduların siyasete müdahalesini eşitsiz ve bağımlı kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak görür. Özellikle ulusal elitlerin kapitalist merkezlerin elitleriyle kurduğu ilişkinin darbe süreçlerinden nemli bir rol oynadığını ileri sürerler.

Bu çalışmalarda darbe lehindeki uluslararası konjonktür, askeri darbelerin sebebini anlamak için en önemli faktör olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşımlara göre ordular toplum üstü/dışı kurumlar, aktörler değildir; küresel ve yerel sosyopolitik iktidar ilişkilerince hem belirlenir, hem de bunlar üzerine etkide bulunurlar. Bu anlamda ordu hem bağımlı hem de bağımsız bir değişkendir.[20] Dolayısıyla orduların içindeki siyasallaşma eğilimi sadece ordunun kurumsal özelliklerine bağlı olarak açıklanamaz; uluslararası alanın (iktsadi/siyasi) yapısal dönüşümü ordunun içindeki ittifakların/bölünmelerin ve ordunun ulusal/uluslararası desteğinin önemli bir açıklayıcısı olarak görülmelidir.

Nitekim devletler sadece ulusal varlıklar olmayıp, aynı zamanda bir uluslararası ittifakın parçasıdırlar. Kimi dönemlerde (çeşitli nedenlerle) ulusal siyasi/iktisadi hat ile uluslararası "düzen" arasındaki makas açılabilir. Bu makasın açılması sivil siyasetin etrafındaki ulusal siyasi, iktisadi ve bürokratik ittifakları dağıtır. Darbe tam da bu ittifaklar siyasetinin yeniden düzenlenmesi ve ulusal siyasal hattın uluslararası siyasi/iktisadi konjonktürle uyumlu hale getirilmesi işlevini taşır. Darbe uluslararası destek alsa da (hatta kimi zaman doğrudan uluslararası güçler tarafından organize edilse de) temelde iktisadi/siyasi çıkarları artık mevcut hükümetle uzlaşmayan yerel gruplar/sınıflar tarafından desteklenir. Ordu bu grupların ittifakında bir katalizördür.

Bu yaklaşımın önemli kuramcısı Guillermo O'Donnell askeri darbelerin ekonomik kriz ve dönüşüm üzerinden anlaşılması gerektiğini işaret eder ve *bürokratik otoriteryanizm* adını verdiği modelde, askeri darbelerin ekonomik/siyasi kriz dönemlerini aşmak için önemli bir araç olduğunu ifade eder.[21] Bu modele göre, askeri darbelerden önce iş başında olan sivil siyasetler yeniden seçilebilmek için geniş halk kitlelerini iktisadi ve siyasi olarak hareketlendiren popülist stratejiler uygular. Bu stratejiler uluslararası alan ile ulusal alan arasındaki siyasi/iktisadi makası açar. Egemen sınıflar halk kitlelerini hareketlendiren ve güçlü halk desteğine sahip bu popülist siyasi

Geçici hükümetin başındaki Thaksin Shinawatra'nın BM zirvesi için New York'ta olduğu 19 Eylül 2006 gecesi Tayland ordusu yönetime el koyarak anayasayı ve parlamentoyu feshetti, yaklaşan seçimleri iptal etti.

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Coup-d%27etat-a-web-crint.jpg

hatlardan ancak askeri darbelerin ve askeri rejimlerin inşa ettiği bürokratik otoriter devlet formlarıyla kurtulabileceklerini düşünür. O'Donnell, Huntington'ın aksine, orduların siyaset müdahalesinin hiç de profesyonelleşme eksikliğinden değil, tam da profesyonelleşmenin tamamlanmasından ileri geldiğini iddia eder.

MEŞRUİYET KRİZİ

Askerin siyasete müdahalesini mümkün kılan faktörlerin, sivil siyasetin içine girdiği "meşruiyet" krizini anlamadan tamamlanamayacağını düşünüyorum. Nitekim askerin siyasete müdahalesini hemen her durumda yapılabilir kılan, askeri müdahale öncesi sivil siyasetin, özellikle popülist siyasetlerin kutuplaştırıcı/dışlayıcı söylem ve pratikleriyle güçlenen meşruiyet krizi ya da hükümete yönelik meşruiyet algısıdır.[22]

Dünyadaki darbelerin tarihsel olarak hangi siyasal gelişmelerin ardından yapıldığını analiz eden tarihsel sosyolojik çalışmalar da, darbelerin hukukun üstünlüğünün bizzat sivil otoriteler tarafından ihlal edildiği, sivil otoritenin gücü merkezileştirme adımları attığı ve siyasal iktidarın seçimler yoluyla dönüşümünün önünün kesildiği dönemlere denk geldiğini ve böyle dönemlerde hukuku (kendi kurumsal geleneklerine, kapasitesine bağlı olarak) askıya alan pek çok merkezkaç güç belirdiğini göstermektedir.[23] Özellikle mülkiyet haklarını tehdit edecek uygulamalar yaptığı düşünülen hükümetler, üst sınıfların desteğini hızla yitirdikleri bir meşruiyet krizine gireceklerdir.[24]

Yakın tarihli bir çalışmada Wintrobe darbelerin neden olduğu sorusuna devletin yaşadığı meşruiyet krizi yüzünden zayıflaması yanıtını verir.[25] Wintrobe devletin zayıflığını ülkeyi yönetenlerin hegemonik ve dahil edici yöntemleri bırakarak, yönetilenler üzerinde aşırı kontrol uygulaması olarak açıklar. Gücün kendi meşruiyet kanallarını tahkim ederek merkezileşmesi ve toplumun aşırı kontrolü bu perspektifte yönetimsel bir krizin işaretidir. Bu aşırı merkezileşme ve kontrol arzusu ordunun merkezkaç bir kuvvet haline gelmesini sağlar. Wintrobe'a göre, tam da bu "yönetimsel kriz" darbe girişimlerine neden olacak ve bu girişimleri başarısız olduğunda dahi ordu devlet içinde devlet olarak davranmayı sürdürecek ve devletin güvenlik politikasını açık ya da gizli operasyonlarla ele geçirecektir.

2008 Gine darbesi, 1984'ten beri ülkeyi yöneten Lansana Conté'nin ölümünün kamuoyuna açıklanmasından yaklaşık 6 saat sonra meydana geldi. Cunta, yeni başkanın seçildiği 2010 Haziran'ına kadar ülkeyi idare etti.

https://en.wikipedia.org/wiki/File:David_Haba_Guinean_army_2005-1993.jpg

BİTİRİRKEN

Türkiye 15 Temmuz'da tarihinin en büyük, en şiddetli müdahalelerinden birini yaşadı. Bu yazı aktörler değişse de darbeye giden yolu döşeyen temel mekanizmaların hemen bütün ülkelerde benzer bir biçimde çalıştığını gösteriyor. Bu mekanizmalar ise kurumsal faktörlerden, uluslararası aktörlerle kurulan ilişkiye kadar uzanan geniş bir hatta yer alıyor. Tam da bu nedenle askerlerin siyasete müdahalesinin panzehiri sadece kurumsal düzenlemelerden değil, bu geniş hat gözetilerek gerçekleştirilecek reformlar ve buna eşlik eden demokratik istikrardan geçiyor.

DİPNOTLAR

1 C.L. Thyne, "Supporter of stability or agent of agitation? The effect of US foreign policy on coups in Latin America, 1960-99", *Journal of Peace Research* 47 (4) (Haziran 2010): 252.
2 T.F. Legler, "The Shifting Sands of Regional Governance: The Case of Inter-American Democracy Promotion", *Politics & Policy* 40 (5), (Ekim 2012): 848-870. N. Marinov ve H. Goemans, "Coups and democracy", *British Journal of Political Science* 44 (4), (Ekim 2014):799-825.
3 L. Diamond ve Marc F. Plattener, *Civil Military Relations and Democracy* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996); U. Pilster ve T. Böhmelt, "Do Democracies Engage Less in Coup-Proofing? On the Relationship between Regime Type and Civil–Military Relations", *Foreign Policy Analysis* 8 (4) (Ekim 2012), s. 355-372.
4 P. Feaver, *Armed servants: Agency, oversight, and civil-military relations* (Cambridge: Harvard University Press, 2009).
5 A. Belkin ve E. Schofer, "Toward a structural understanding of coup risk", *Journal of Conflict Resolution* 47 (5), (Ekim 2003): 594-620.
6 Thyne, agm.
7 Janowitz, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait* (Glencoe, Illinois: Free Press, 1960); S.P. Huntington, *The Soldier and the State: the Theory and Politics of Civil-Military Relations* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Pres, 1957); L. Pye, "Armies in the process of political modernization", *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*, ed. J.J. Johnson (Princeton, NJ: Princeton University, 1968).
8 S.P. Huntington, *Political order in changing societies* (New Haven: Yale University Press, 1968/2006).
9 A. Perlmutter, "The praetorian state and the praetorian army: Toward a taxonomy of civil-military relations in developing polities", *Comparative Politics* 1 (3) (Nisan 1969): 382-404.
10 Huntington, *The Soldier and the State*....
11 P.D. Feaver, "The civil-military problematique: Huntington, Janowitz, and the question of civilian control", *Armed Forces & Society* 23 (2) (Kış 1996): 149-178.
12 A. Cottey, T. Edmunds ve A. Forster, "The second generation problematic: rethinking democracy and civil-military relations", *Armed Forces & Society* 29 (1), (Sonbahar 2002): 31-56.
13 D.E. Davis ve Anthony W. Pereira, *Irregular Armed Forces and their Role in Politics and State Formation* (Cambridge: Cambridge University, 2003).
14 J.C. Jenkins ve A.J. Kposowa, "The political origins of African military coups: Ethnic competition, military centrality, and the struggle over the postcolonial state", *International Studies Quarterly* 36 (3) (Eylül 1992), 271-291.
15 P. Collier ve A. Hoeffler, "Military spending and the risks of coups d'etat", Centre for the Study of African Economies, Department of Economics, Oxford University, 2007.
16 Rebecca L. Schiff, *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations* (New York: Routledge, 2008).
17 V. Piplani ve C. Talmadge, "When War Helps Civil–Military Relations: Prolonged Interstate Conflict and the Reduced Risk of Coups", *Journal of Conflict Resolution* (Şubat 2015).
18 M.C. Desch, *Civilian control of the military: The changing security environment* (Baltimore: JHU Press, 2001).
19 D. Stuster, "Mapped: The 7 Governments the US has Overthrown", *Foreign Policy* (2013) http://foreignpolicy.com/2013/08/20/mapped-the-7-governments-the-u-s-has-overthrown/ (erişim tarihi 10 Ağustos 2016). W. Blum, *Killing hope: US military and CIA interventions since World War II* (Londra: Zed Books, 2003); S. Kinzer, *All the Shah's men: An American coup and the roots of Middle East terror* (NJ: John Wiley & Sons, 2003); Thyne, agm.
20 G. O'Donnell, *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics* (Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 1973); E. Nordlinger, *Soldiers In Politics: Military Coups and Governments* (Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall, 1977).
21 O'Donnel, *age*.
22 Collier ve Hoeffler, agm.
23 Diamond ve Plattener, *age*.
24 R.F. Tusalem, "Determinants of Coup d'État Events 1970-90: The Role of Property Rights Protection", *International Political Science Review* 31 (3), (Haziran 2010): 346-365.
25 R. Wintrobe, "Autocracy and coups d'etat. *Public Choice* 152 (1-2) (Temmuz 2012): 115-130.

DEMOKRASİ KAYBI: KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFTEN TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELER

GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'ü müdahale pratiği, söylemsel repertuarı ve asker-sivil ilişkilerindeki değişim açısından birbiriyle karşılaştırmayı hedefleyen bu kısa yazı, asker-sivil ilişkilerinin dinamik bir hegemonya mücadelesine tâbi olduğunu savunuyor. Mezkûr mücadele, her biri kendi içinde çeşitlilik arz eden taraflar arasında işbirliği, ittifak, üstün gelme, mutlak nüfuz arayışı gibi farklı süreçleri barındırır.

12 Eylül darbesinin önde gelen ismi Kenan Evren.

Fotoğraf: Ergin Konuksever

Türkiye'nin demokratikleş(eme)me serüveni yazılırken ilk bakılacak konulardan biri şüphesiz asker-sivil ilişkileri ile bu zeminin üzerinde Demokles'in kılıcı misali sallanan askeri darbeler ve darbe tehditleridir. Her darbe ya da kısmi askeri müdahale ülke genelinde uzun müddet etkili olacak yapısal değişimlere yol açtığından, sonuçları yalnızca müdahale sürecine indirgenemez. Türkiye'de 1960'tan bu yana hem sosyal bilim alanında hem de popüler mecrada askeri müdahalelerin kendine özgü dinamiklerini araştıran ve analiz eden geniş bir literatür oluşmuştur. Tanıklıklar, anılar, sonradan ifşa olan planlar ve elbette sıkıyönetim dönemlerine ait belgeler, 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e hatta 28 Şubat'a kadar farklı tarihlerdeki müdahalelerin anatomisini çıkarmakta işlevsel kılınmıştır. Bu alanda yapılan araştırmaların önemli bir kısmı askeri müdahale öncesi siyasi gelişmeleri merkeze almayı tercih etmiştir. Özellikle parlamenter siyasetin krizi, liderler arasındaki çatışma, ekonomik buhranlar ve toplumsal kutuplaşmanın hız kazandığı dönemlerde askeri müdahale riskinin arttığına dikkat

çeken bu çalışmalar görece istikrarlı ve iyi işleyen Batı demokrasilerini baz almıştır. Kapitalizmin darboğazlarının, biçimsel demokrasinin zaaflarının, siyasi kültürün katılımcılıktan uzak yapısının altı çizilirken ekonomik yapı ile sosyopolitik yapı arasındaki karmaşık ilişkiler genellikle göz ardı edilmiştir.

Askeri müdahaleleri inceleyen eserlerin çoğunlukla orduyu yekpare bir birim olarak kabul etmesi bir başka eksikliğe yol açmıştır. Orduyu cumhuriyet tarihi boyunca ideolojik çatısını muhafaza eden bir kurum olarak tarif etme eğilimi, salt süreklilikleri odaklanarak dönemsel farklılıkların değerlendirme dışı bırakılmasına neden olmuştur. Türkiye'deki askeri müdahalelerin her birinin psikolojik hazırlığının ordunun kolektif bellekte sahip olduğu konumla ilişkili olduğu açıktır. Ancak kolektif bellekteki ordu imajının tek bir formda olmadığını, tıpkı siyasi kültürün başka öğeleri gibi değişime tabi olduğunu da hatırlamak gerekir. Bir başka ifadeyle "ordu-millet miti"nin militarizmi yeniden üretmedeki payı azımsanmamak kaydıyla, askeri müdahaleler yalnızca sözü edilen ulusal mitle açıklanmayacak kadar karmaşıktır. Müdahaleleri birbirleriyle karşılaştıran çalışmaların bir diğer bölümü ise sadece ordu içindeki aktörlere merceğini doğrultarak kurum içi ilişkiler bağlamında konuyu ele almayı yeğlemiştir. Tek tek isimler ya da gruplar üzerindeki detaylı değerlendirmeler, yeni veriler sağlayarak müdahalelerin askeri kısmını netleştirse de yapısal süreklilikleri ve farklılıkların görülmesini zorlaştırmıştır. Saydığım bu ve benzeri sorunları aşmanın yolu ordu içindeki değişimler ile politik ve sosyoekonomik yaşamdaki kırılmaları birlikte analiz eden bir çerçeve inşa etmektir.

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'ü birbirleriyle müdahale pratiği, söylemsel repertuarı ve asker-sivil ilişkilerindeki değişim açısından karşılaştırmayı hedefleyen bu kısa yazı, asker-sivil ilişkilerinin dinamik bir hegemonya mücadelesine tabi olduğunu savunuyor. Mezkûr mücadele, her biri kendi içinde çeşitlilik arz eden taraflar arasında işbirliği, ittifak, üstün gelme, mutlak nüfuz arayışı gibi farklı süreçleri barındırır. Sivil siyaset, orduyu doğrudan karşısına almadan aktör temelli değişiklikler ve bazı yasal düzenlemelerle kendini güvence altına almak isterken, ordunun üst komuta kademesi kurum içi hiyerarşi ve disiplin mekanizmalarının işleyişini muhafaza ederek siyaset yapma alanını denetleme yetkisini genişletmek istemiştir. Her müdahale öncesinde ordu ve "müttefikleri" müdahalenin meşruiyetini sağlayacak bir zeminin oluşmasında rol oynamıştır. Müdahale sonrasında da harekâtı gerekli ve kaçınılmazmış gibi gösteren bir propaganda süreci yaşanmıştır. Yine her bir müdahale, ordunun kendi içinde, anayasal-yasal düzlemde ve asker-sivil ilişkileri bağlamında köklü değişiklikler yaratmıştır. Ordu kendini "arındırmış" ve ayrıcalıklarını artıran bir siyasi-hukuki düzenin kurulmasını dayatmıştır.

Genel Kurmay Başkanı Mareşal FEVZİ ÇAKMAK

Mrl. Fevzi Çakmak

Yaş haddi sebebile tekaüd olarak dün muvazzaf ordudan ayrıldı

Millî Şefin Mareşala mektubu

Roosevelt'in mesajı

Orgeneral Kâzım Orbay Genelkurmay Başkanı oldu

Mareşal, Millî Şefi ziyaretle kendilerine veda etti ve tazimlerini bildirdi

1921 yılından 1944'e kadar Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Mareşal Fevzi Çakmak.

SALT Galata Arşivi

***Cumhuriyet*, 13 Ocak 1944.**

HUZURSUZLUKLARIN EMARELERİ

Osmanlı ordu modernleşmesinin mirası ve erken cumhuriyet yıllarında resmi ideolojinin kurumsallaşması esnasında referans verilen unsurlar, askerler ve siviller arasındaki hegemonya mücadelesinin parametrelerinin oluşmasında etkilidir. Bu bağlamda altı çizilmesi gereken nokta, savaş mecrası ile devlet kurma/yeni rejim inşa etme pratiğinin çakıştığı Türkiye örneğinde ordunun modernleşme/Batılılaşma ekseninde toplum ve siyaset üzerinde uzun müddet psikolojik üstünlük sahibi olma çabasıdır. Özellikle eğitim-subay yetiştirme bağlamında somutlaşan bu üstünlük iddiası, fırsat bulduğunda askerler tarafından siyasi avantaja çevrilmiştir.[1]

Parti-devlet özdeşliğinin gerçekleştiği 1930'lu yıllarda ordunun hem askerler hem de sivil bürokratlar açısından "ulusun mektebi" olarak özellikle taşralı erkeklerin endoktrinasyonunda kilit önemde görüldüğünü biliyoruz. Ordu hem rejimin ilkelerini öğreten kurum hem de iktisadi verimliliğin artırılmasında bir rehber olarak tahayyül edilmiştir. Zorunlu askerlikle kışlaya gelen erkeklerin, rejimin arzu ettiği ölçüde dönüştü-

NATO Konseyi dün İstanbul Belediye Sarayında açıldı

Hürriyet, 3 Mayıs 1960.

rüldüğünü söylemek kolay değildir ancak kurum içi propagandanın subaylar arasında devraldıkları mirasa uygun olarak netice doğurduğu ileri sürülebilir.[2]

Kurtuluş Savaşı'nın komuta kademesi içinde yer alıp sonradan muhalif oldukları için sistem dışına itilenleri hatırlarsak Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında ordu içinde net bir hizipleşmenin neden gerçekleşmediğini de anlarız, Silahlı Kuvvetler yekpare olmasa da, orduda Atatürk'ün siyasi rolünü tartışacak etkin bir grup mevcut değildir. Asıl tartışmalar İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde başlayacak ve ordu içinde gizli faaliyet gösteren odakların sayısı zamanla artacaktır. "Devrimlerin bekçisi" sıfatı tek parti döneminde ordunun mümeyyiz vasfı haline gelmeye başlamıştır ancak ordunun tümüne nüfuz eden ve politik sonuçlar doğuran bir ideolojik müktesebattan söz etmek için hâlâ erkendir.

II. Dünya Savaşı yılları Türkiye'de ordunun gerçek kapasitesinin bizzat mensupları tarafından idrak edildiği dönemdir. Bu da beraberinde siyasetçilerin ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın eleştirilmesini getirmiştir. O döneme kadar cılız itirazlar dışında genellikle denge unsuru olarak görülen Çakmak birdenbire orduyu kasıtlı olarak atıl bırakmakla itham edilmiştir. Savaşa girmese de her an savaşa dahil olacakmış gibi hazırda tutulan ordunun fiziki imkânları çok kısıtlıdır. Ortaya çıkan manzara, II. Dünya Savaşı'nın ilk iki yılındaki Alman ordusuyla kıyaslama yapan genç subayları hayal kırıklığına sürüklemiştir. 1940'ların

Kasım 1952 ile Temmuz 1953 arasında Savunma Bakanlığı yapan Seyfi Kurtbek.

Cumhuriyet, 3 Kasım 1952.

Savunma Bakanlığına tayin edilecek olan Seyfi Kurtbek

başlarında İnönü'ye ve komuta heyetine, bilhassa da Çakmak'a cephe alan genç subay sayısı artar. Hatta savaşın henüz kaderinin belli olmadığı dönemde İnönü yönetimine karşı çeşitli darbe hazırlıkları yapılmış ancak darbeci subaylar, üst komuta kademesinin planlarına katılmaması nedeniyle eyleme geçmemiştir.[3] Alman ekolüne göre yapılandırılmış Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir-komuta hiyerarşisi böylece ilk darbe girişimlerini baştan geçersiz kılmıştır. Bununla birlikte, ordu içindeki gizli örgütler savaş sonrası dönemde de etkinliğini sürdürmüştür. Silahlı Kuvvetler'deki saflaşmaya önce "askeri ekol" tartışmaları, sonrasında kapitalist ilişkilerin müesses nizamın parçası haline gelmesiyle "ideolojik yönelimler" damgasını vuracaktır.

İnönü ve siyasi kadronun, askerlerin sosyopsikolojik imtiyazına zarar vermeden güç dengesinde sivil bürokrasinden yana hamleler yaptığını düşündürtecek sebeplerimiz var. Mayıs 1940 tarihli Örfi İdare Kanunu bunlardan biridir. Bu kanun örfi idare komutanlıklarının yetkilerinin belirlenmesinde Bakanlar Kurulu'nun iradesini öne çıkararak yüksek komuta kademesinin hareket alanını sınırlamıştır. En uzun Genelkurmay Başkanlığı tecrübesini yaşayan ve hiçbir bakanlığa ve kuruma bağlı olmadan çalışan Çakmak, 12 Ocak 1944'te emekliye sevk edilir. Akabinde Haziran 1944'te 4580 sayılı Genelkurmay Başkanlığı'nın vazife ve salahiyetleri hakkında kanun yürürlüğe girer. Yasayla Genelkurmay, Başbakanlığa bağlanır ve Genelkurmay işlerinden ve hazar ve seferde harp kuvvetlerinin emir ve komutasından Meclis'e karşı başbakan sorumlu kılınır.[4] 30 Mayıs 1949'da yeni bir hamle gelir ve Genelkurmay Başkanlığı bu sefer Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanır. Genelkurmay Başkanı, bakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanacaktır.[5] Söz konusu gelişmeler bir bütün olarak ele alındığında siyasi kadronun orduyu denetleme gücünü arttırdığını ileri sürebiliriz. Bu durum ordu içinde ciddi rahatsızlık yaratmıştır.[6]

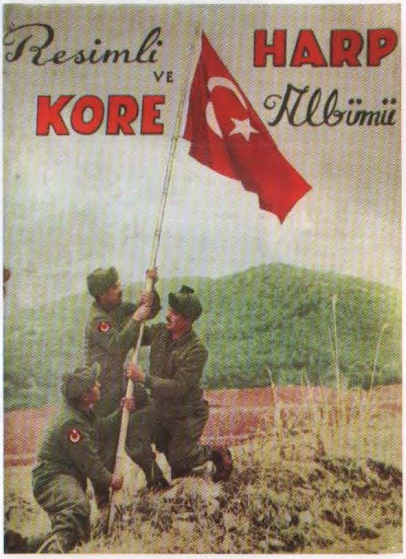
İLK DARBENİN POSTAL SESLERİ

Siyasi rekabet Demokrat Parti'nin (DP) politika sahnesine çıkmasıyla hareketlenince ordu içinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yanlıları ve DP taraftarları belirmeye başlamıştır. Ordunun o günkü durumundan CHP'yi sorumlu gören askerlerin bir kısmı DP'ye teveccüh gösterse de, komuta kademesi büyük ölçüde İsmet İnönü'ye bağlıdır. DP'nin 1950'de iktidara gelir gelmez ilk icraatlarından birinin ordunun komuta kademesinde tasfiye olması bu nedenle sürpriz değildir. Menderes ve DP'liler askerin CHP lehine müdahale riskini görmüş ve erken davranmıştır. Ancak bu ilk müdahalenin "sınırlı" ölçülerde gerçekleştiğinin altını çizmeliyiz. Aynı dönemde Türkiye'nin Batı ittifakının ve kapitalist dünyanın bir parçası olmasının etkileri doğrudan orduya yansır. Zaten II. Dünya Savaşı'ndan sonra ordularda "Alman ekolünü" galebe çalan "Amerikan ekolü" Türkiye'deki genç subayları da etkilemiştir. Türkiye'nin NATO ittifakının resmi bir parçası olması neticesinde ordu içindeki yeniden yapılanma Alman ekolüne göre yetişmiş askerleri deyim yerindeyse "eski moda" haline getirir. Orta rütbeli subaylarla üst komuta kademesi arasındaki makas açılır. Amerikan odaklı ordu reformu çerçevesinde NATO'ya uyum bağlamında yapısal değişiklikler kademeli olarak gerçekleşse de ordu içindeki tartışmalar sönümlenmemiştir.[7]

27 Mayıs 1960 askeri darbesini inceleyen çalışmalar ordu ile hükümet arasında süreklilik arz eden bir çatışma olduğunu ileri sürer. Ancak on yıllık DP iktidarı boyunca bu boyutta bir ihtilafın somut emarelerini görmek pek mümkün değildir. Menderes, iktidarının önemli bir bölümünde orduyu övmekten geri durmamıştır. Ayrıca DP hükümeti ordudaki dengeleri tümden yerinden oynatacak hamlelere girişmemiştir. Kasım 1952-Temmuz 1953 arasında Savunma Bakanlığı yapan Seyfi Kurtbek, Aralık 1952'de emir eri uygulaması Meclis'te tartışılırken bu uygulamanın kaldırılmasına taraftar olmadığını belirterek[8] orduda belli bir sempati kazanmıştır. Aynı tespiti DP'nin kurmayları için yapmak ise zor görünmektedir. Kurtbek orduya yönelik kapsamlı bir reform programı tasarladığında DP yönetimi onun arkasında durmamıştır. Görevde kalan üst komutayı tasfiye etmeyi düşünen Kurtbek, bakanlık koltuğuna oturur oturmaz yeni terfi yasasından söz etmiş, bunun ordu için faydalı olacağını açıklamıştır.[9] Ancak zihnindeki kapsamlı sayılabilecek projeleri gerçekleştirememiştir. 1953 Ağustos'unda yüksek komutada radikal bir değişiklik yapmayı hedeflemiş, Temmuz'da görevinden ayrılmak zorunda bırakılınca heyet büyük ölçüde yerini korumuştur. Kurtbek'in Menderes ve Bayar tarafından neden durdurulduğuna dair rivayet muhteliftir. Menderes'in yüksek rütbeli komutanları karşısına almak istememesi ve Kurtbek'in Enver Paşa örneğindeki gibi orduyu kontrol altına aldıktan sonra siyasi iktidara da göz dikeceği korkusu bu süreçte etkili olmuş gibidir. Kurtbek'in reform önerisinin rafa kalkmasının orta vadedeki sonucu yüksek komutandan şikâyetçi alt rütbeli subayların politik faaliyetlerine hız vermesidir.[10]

DP hükümetleri ordunun NATO ordusu haline gelme sürecini desteklemiştir. Batı ittifakının propagandasının yapılmasıyla ordunun kendi propaganda faaliyetlerini sürdürmesi çakışmıştır. Kore Savaşı sırasında özellikle bu bağlamda işlevsel kılınan radyo ve gazeteler sözünü ettiğimiz propaganda sürecinin asli unsurlarıdır.[11] DP'nin orduyu mali anlamda ihmal ettiği de söylenemez. Hem ABD destekli teknolojik dönüşüm hem de genel bütçeden savunmaya ayrılan pay düşünüldüğünde ordu kurum olarak dezavantajlı değildir. Fakat NATO ordularındaki maaş ve yaşam koşulları ile Türkiye'deki askerlerin şartları arasında ciddi fark vardır. Eğitim için yurtdışına giden askerler bu gerçeği yerinde görmüştür. DP'nin ekonomi karnesinin kötüleştiği günlerde askerler tıpkı diğer sabit ücretliler gibi enflasyonist politikalardan etkilenecektir. Ancak subayları tetikleyen maaşlarının düşüklüğünden ziyade toplumda ve devlet kademesinde prestij kaybı yaşadıklarını düşünmeleridir. 27 Mayıs öncesinde gidişattan rahatsız subaylar farklı kişiler etrafında kümelenmiştir. Ordu artık hiziplerin açık ve bilinir olduğu bir kuruma dönüşmüştür.

1959 kışı ve 1960'ın ilk ayları DP'nin seçimle gitmeyeceğini düşünen kesimleri teyakkuza geçirecek gelişmelerle doludur. Entelektüellerin ve üniversite öğrencilerinin otoriterleşmeden duydukları rahatsızlığı dışavurduğu günlerdir. Darbeci kadro müdahaleye uygun bir zeminin oluştuğuna inandıktan sonra harekete geçmiştir. 27 Mayıs darbesi gerçekleştiğinde vatandaşlara seslenmek için yazılan metin müdahalenin meşruiyet arayışına dair ipuçları sunar bizlere. Darbeciler "dengeli" sayılabilecek bir metinde uzlaşmıştır. "Demokrasinin içine düştüğü buhran" bildiride ilk vurgulanan konudur. En kısa zamanda seçim yapılacağı ve sandık iradesine saygı duyulacağı da bu demokrasi vurgusunu güçlendirmek için eklenmiş gibidir. Batı ittifakını bağlılık taahhüdü ise darbeyi gerçekleştirenlerin "hür dünyanın dostu" olduğunu kanıtlamak içindir adeta. Darbeciler uluslararası konjonktürün böylesine bir müdahaleye uygun olduğunu düşünmüştür. Son-

1951 yılında yayımlanan ve Kore Savaşı'nı anlatan bir kitap: *Resimli Harp ve Kore Albümü*.

Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960.

Cumhuriyet

Türkiyenin kahraman Silâhlı Kuvvetleriniz tarafından idaresinin ikinci günündeyiz

Meclis feshedildi, yeni Anayasa ve demokratik müesseselerin kurulma hazırlığına başlandı

Siyasi hayatta çok önemli değişikliklere gidiyoruz

Milli Birlik Komitesi Başkanı Org. C. Gürsel'in milletimize hitabesi

Milli Birlik Komitesinin yaptığı basın toplantısında sualler ve cevaplar

Menderes, Kütahya 27 mayıshareketi yolunda yakalandı nasıl hazırlandı?

İnönü sağ ve sıhhatte

İstanbul Askeri Vali ve Belediye Reisi'nin dün basın toplantısı yaptı

Dönüm Noktası

YAŞASIN ORDUMUZ

Bir hukukçular heyeti yeni Anayasayı hazırlıyor

Yeni Anayasa yürürlüğe girinceye kadar siyasi partilerin faaliyeti yasak

Gençliğin Silâhlı Kuvvetlere teşekkürü

Mevkuf gazeteciler serbest

Milli Birlik Komitesi üyeleri toplantı halinde.

Cumhuriyet'in 75 Yıl, c. 2, 1954-1978 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s.464

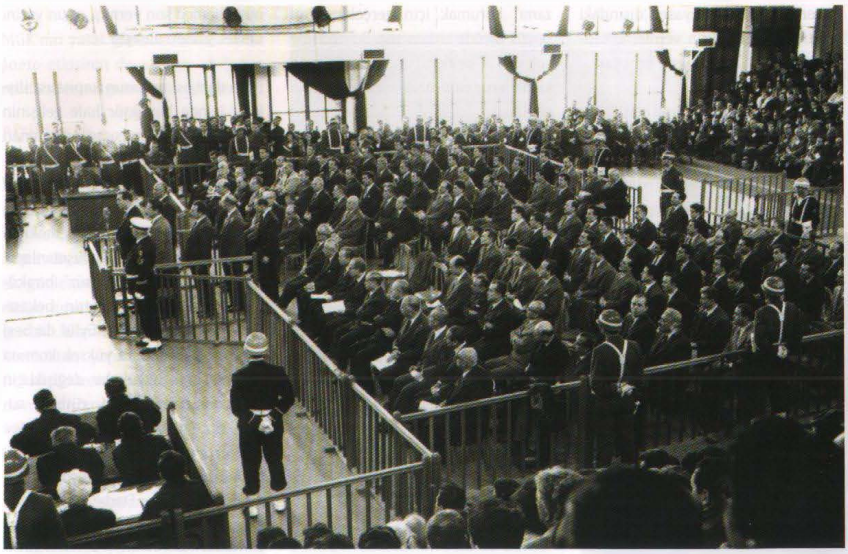
rasına bakıldığında bu "öngörülerinde" isabetsiz olmadıkları anlaşılır. Zira Türkiye'de 27 Mayıs ile yeni bir sayfa açıldığına dair Batı medyasında birçok yorum ve analiz çıkmıştır. Milli Birlik Komitesi (MBK) görevi devraldığını açıkladığında ordunun köhneleşmesinden sorumlu tutulan üst komuta kademesi büyük ölçüde tasfiye edilir. Yeni bir anayasa yapılır ve ordu, sistem içindeki yasal çerçeveye oturtulmuş bir vesayet rejimi yaratır. Askeri yargı ve Askeri Yargıtay anayasal kurum haline getirilir.[12] Yürütme "üçlüsü"nün parçası yapılan MGK bu sürecin kilit organıdır. 1961 Anayasası görüşmelerinde asker-sivil ilişkilerine dair hegemonya mücadelesi bir kez daha açığa çıkar, mücadeleyi Genelkurmay'ın Başbakanlığa bağlanmasını sağlayan askerler kazanır.[13] MBK emekli askerleri maddi anlamda garanti altına almak maksadıyla OYAK'ın kurulmasını sağlar. OYAK zaman içinde ordunun kapitalist sisteme göbekten bağlanmasının aracısı ve askeri-sınai kompleksin inşasının ilk adımı olacaktır.

Darbenin hemen ertesinde asker-sivil ilişkileri bağlamında darbecilerin ihtilal bildirisinde söz verdikleri partilere "eşit mesafe" ilkesinden tamamen uzaklaştığı görülmüştür. Yassıada mahkemeleri sabık ve sakıt DP'lileri halkın nazarında mahkûm etmek için kurgulansa da Menderes taraftarlarının askeri müdahaleden hoşnutsuz olmaya devam ettiğini not düşmeliyiz. Başbakanın ve iki eski bakanın asılması Türkiye'nin sağ geleneğinde bir travma yaratacaktır ve bu cenahtan orduya yönelen eleştirilerin başlıca sebebini teşkil edecektir. 1966'da eski DP'lilerin affı tartışmalarına baktığımızda ordunun içinde bir kanadın eski DP'lilerin özgür bırakılmasına muhalefet ettikleri görülür. Ancak Meclis genel itibarıyle kararının arkasında durur.

"YUMUŞAMA"DAN DARBE TEHDİDİNE

Talat Aydemir'in iki darbe girişiminin de sonuçsuz kalması, 27 Mayıs sonrasında ordunun hiyerarşi dışı darbeleri önlemek için aldığı tedbirlerin başarılı olduğunu gösterir. Aydemir'in ikinci teşebbüsünü ve idamını takip eden dönemde ordu ile siviller arasındaki ilişkilerin görece yumuşadığını iddia edebiliriz. Sözünü ettiğimiz "yumuşama" sürecinde Kıbrıs sorununun orduyu dış politikaya odaklaması, 1966'ta cumhurbaşkanlığı seçiminde Gürsel'in yerine Sunay'ın seçilmesine siyasilerin muhalefet

Yassıada sanıkları duruşma salonunda.

Tarih Vakfı Arşivi

etmeyişi ve Demirel'in AP'sinin orduyla pragmatik ilişkiler kurması etkilidir. Ancak 1960'ların sonlarında hâlâ darbe söylentilerinin dolaşımda olduğunu ve Demirel'in bu söylentilerden rahatsız olduğunu her fırsatta söylediğini de hatırlatmak gerekir.[14] Bir başka ifadeyle, 27 Mayıs sonrasında yeni bir müdahale olasılığı, askerlerin elinde bir koz işlevi görmektedir ve ordu artık ideolojisi olan bir "rejim bekçisi" olarak kendini konumlandırmaktadır. Darbe tehdidinin diri tutulması 1970 yazında Genelkurmay başkanının ve Milli Savunma Bakanlığı'nın görev ve yetkilerini düzenleyen yasaların meclis ve senatodan geçmesini sağlamıştır. Yasalar Askeri Şura tarafından sivillere sorulmadan hazırlanıp meclise gönderilmiştir.[15] Bu süreçte Genelkurmay Başkanı savunma politikasının belirlenmesinden istihbarat ve terfilere kadar birçok konuda otonomi sahibi olmuştur. Milli Savunma Bakanlığı'nın görevi ise askere alma ve Silahlı Kuvvetler'in ihtiyaç duyduğu lojistik maddelerin temini için kaynak bulmakla sınırlandırılmıştır.[16]

İdeolojik billurlaşmanın yaşandığı 1960'larda, ordu içinde "ekol" tartışmaları geride kalmış ve Amerikan ordu modeli bazı istisnalar dışında orduya hâkim olmuştur. Yine bu dönemde ordunun kendine ideolojik bir yol haritası çizme süreci hız kazanmıştır. Atatürkçülüğün 1960'larda yeniden formüle edilmesinde ve sosyalizme karşı konumlandırılmasında ordunun payı yadsınamaz. Zaman içinde sağ Kemalizm ve sol Kemalizm olarak tanımlayabileceğimiz iki politik hat ordudaki rekabetin içine işlemiştir ve 12 Mart'a giden taşların döşenmesinde etkili olmuştur. Cemal Tural'ın Genelkurmay başkanlığı döneminde ordunun antikomünizmdeki rolü daha belirgin hale gelmiş, sağ Kemalist denebilecek çizgi orduda taraftar toplamıştır.[17]

1971 muhtırasına giden süreçte sivil siyaset ile askerler arasındaki "yumuşama" devresinin sona erdiği görülmektedir. Muhtıranın öncesindeki on beş ay kritik önemdedir. Haziran 1970'te Demirel'in ordunun "milli egemenlik" fikrine sahip çıktığını söylemesi aslında yakınlaşan müdahalenin önünü alma çabasının bir örneğidir.[18] Bir yanda üniversitelerde ve sokaklardaki hareketlilik, diğer yandan 15-16 Haziran 1970 başta olmak üzere işçi eylemleri, ordunun sivil siyasete tanıdığı "krediyi" tüketmiş gibidir. Demirel hükümeti askerlerin taleplerini gerçekleştirmek konusunda "yetersiz" görülmüştür. O dönemde AP'nin mevcut sorunları askeri karıştırmadan, özgürlükleri sınırlayarak çözme taktiği başarısız olmuştur. Öte yandan sol Kemalist bir cunta hazırlığının deşifre olması 12 Mart'ın arkasındaki nedenlerden biridir, fakat çokça iddia edildiği gibi temel neden değildir. Zira 9 Martçıların bir askeri darbeyi gerçekleştirecek örgütlenme ve eylem planı olmadığı üst komuta kademesi tarafından önceden fark edilmiştir.

12 Mart'ta askerler yönetimi tümden devralmak yerine partiler üstü bir hükümetin kendi taleplerini yerine getirmesini tercih etmiştir. MGK'da kuvvet komutanlarının üyeliği tespit edilir ve kurulun yetkileri genişler. Muhtıranın içeriği 27 Mayıs bildirisinden epey farklıdır. Askerler demokrasiye değil "anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklara" işaret etmiş, bunların sorumlusu olarak da parlamento ve hükümeti göstermiştir. Sağ Kemalist perspektif "Atatürkçülük" adı altında dile getirilirken, ordu net biçimde "cumhuriyeti koruma ve kollama görevine" referans yapmıştır. Metin sol cunta tehlikesinin bertaraf edildiğinin kanıtı gibidir ve sonrasında yapılacakların da işaretidir. Muhtıra ve Demirel'in istifasını izleyen günlerde, sıkıyönetim idaresi özellikle sola karşı acımasız bir politika izler.

Askerlerin "merkez siyaset" dışındaki politik eğilimlere izin vermeme saplantısı siyasal alanı tümüyle boğar.

Ordu muhtıra sonrasında geniş bir propaganda faaliyetine başlamıştır. Hedeflenen, sıkıyönetim idaresi altında yaşanan hukuksuzlukları perdeleyecek ölçüde yakın bir tehdide

Cevdet Sunay, 1961.

Fotoğraf: Ergin Konuksever

işaret etmektir. Açık bir biçimde antikomünizm üzerine kurulan bu propaganda hem kamuoyuna hem de kurum içine yönelir.[19] Böylece 12 Mart sonrasında bir yandan ordudaki tasfiyeler "gerekli" bir operasyon olarak sunulurken bir yandan da ordu nizamı korunmaya çalışılır. Sol eğilimli alt rütbeli subayların tasfiyesi, aşırı sağ eğilimlere ise dokunulmaması,[20] 12 Eylül'e giden süreçte dikkate alınması gereken bir unsurdur.

12 Mart sonrasındaki dönemde askerlerin siviller üzerinde hegemonik bir üstünlüğe sahip olduğu netleşmiştir. Ordunun kapitalist sistem içindeki bir aktör olma yolundaki refleksleri arttığından ittifak ilişkileri de buna göre belirlenmiştir. 27 Mayıs sürecinde orduyu destekleyen entelektüeller ve öğrenciler, 12 Mart'tan sonra askeri müdahalelerin "müesses nizamı" korumak için gerçekleştiğini büyük ölçüde anlamıştır. Bu nedenle sol cunta beklentisinden 1970'lerin kalan kısmında uzaklaşıldığını iddia edebiliriz.

Siyasi kadrolar 12 Mart sonrasında bir yenilmişlik hissine kapılmıştır. Kıbrıs Harekâtı ile 12 Mart döneminin kısmi itibar kaybını tamir eden orduda ise Amerikan silah ambargosunun etkileri görülmektedir. Yerli savaş sanayiinin güçlendirilmesi talepleri ve bu doğrultuda atılan adımlar siyasetçiler tarafından sorgusuz sualsiz desteklenmiştir.[21] Askerin üretimde karşılaştığı mevzuata ilişkin engeller yine komutanların telkiniyle kaldırılmış, buna karşılık gerekli denetim mekanizmaları oluşturulmamıştır.

"EN PLANLI" DARBEYE GİDERKEN

Özellikle 1976-1980 arasındaki dönemde yaşanan sorunları aşmak için demokrasi çıtasını yükseltmeyi değil asayişi önceleyen Milliyetçi Cephe hükümetleri ve yakıcı sorunları çözmekte başarısız olan Ecevit hükümetleri askerlerin müdahale için beklediği ortamın yaratılmasında pay sahibidir. Ordunun müdahale için hazırlık yaptığı dönemde başta Demirel ve Ecevit olmak üzere siyasi liderler Silahlı Kuvvetler'i övmeyi sürdürmüştür. Türk Silahlı Kuvvetler Günü vesilesiyle Ağustos 1979'da Kenan Evren'in yayınladığı mesaj[22] satır aralarını okuyanlar için darbe habercisidir. 27 Aralıkta Evren'in dönemin cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e siyasilerin dikkatini çekmesi için verdiği mektup ise darbenin postal sesleri olarak betimlenebilir.

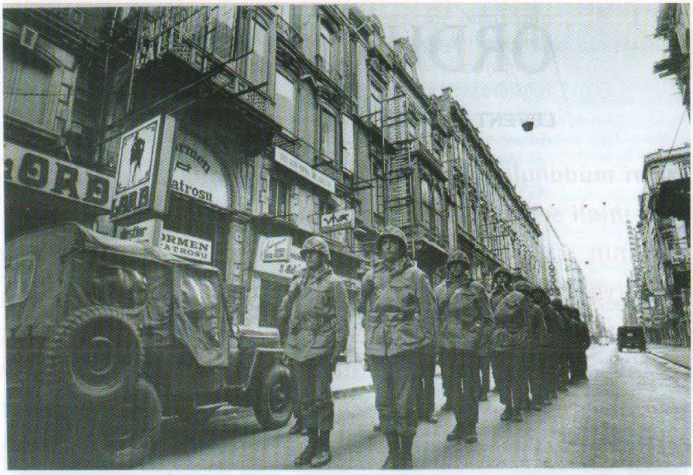
12 Eylül 1980'de askerler harekete geçtiğinde uluslararası güvenceler verilmiş, içeride yaşanan krizlerden bunalan kesimlerin tahammül eşiği çoktan geçilmiştir. Semih Vaner'in yerinde tespitiyle darbe hem halkın bir kısmında hem de ordu içinde uzun bir süre mayalanmıştır. Sivil toplum üzerindeki bu etki ordunun içindeki muhtemel çatlakların örtülmesini sağlamıştır.[23] Darbeciler kendi meşruiyetlerini tesis etmek için 12 Eylül sonrasında siyasi şiddet ortamına hemen son vermiş, onun yerini devlet şiddeti almıştır.

1980 darbesi ordunun kapitalist ilişkiler içinde bir aktör hale gelişinin belirgin bir yansımasıdır. Amaçlanan devletin restorasyonunu emek-sermaye çelişkisinde sermayeden taraf olarak gerçekleştirmektir. Darbe bildirisinde 27 Mayıs'taki demokrasi vurgusu yerini "iç ve dış düşmanlara" bırakmış, devletin "güçsüz" bırakıldığı söylenmiştir. Devletin bekasının öne çıkarılması, 12 Eylül darbesi sonrasında ordunun yüksek komuta kademesinde büyük bir değişikliğin gerçeklememesi, orta rütbeli subayların emir-komuta zincirine göre rolünü oynaması, cuntanın otoritesine karşı çıkacak bir kliğin olmaması dikkat çekicidir. Darbe sonrasında gerçekleştirilenlere bakıldığında kapsamlı bir planın çok daha önce hazır edildiği anlaşılabilir. 1980-1983 arasında yaşananlar devletin askerler tarafından kendi imtiyazlarını artırarak yeniden yapılandırılmasının öyküsüdür. Yeni birikim rejimine uygun olarak hem politik alan hem de tüm yasal politik üst yapı değiştirilmiştir.[24] Ülkeyi "bölünmekten" ve "sapık ideolojilerden" kurtardığını ileri süren cunta, siyasi zemini yok ederek ülkenin demokrasi serüvenine en büyük zararı vermiştir. Erken cumhuriyet döneminde ideolojik müktesebatı muğlak olan ordu 27 Mayıs'tan itibaren adım adım artırdığı Kemalizmin içeriğini belirleme iktidarını 12 Eylül'den sonra bir süreliğine ele geçirmiş ve Atatürkçülük başlığı altında sağ Kemalizm ile Türk-İslam sentezciliğini birleştirmiştir. Atatürk'ün 100. doğum yılı kutlamaları da darbenin ideolojik meşruiyet arayışına uygun olarak araçsallaştırılmıştır.[25] Kenan Evren'in kendini "ikinci kurucu" olarak göstermeye çalışması 12 Eylül siyasi mühendisliğinin bir parçasıdır. Darbe sonrasında başta MGK'nın rolü olmak üzere askerin sivil siyasete müdahale etme araçlarının yetkilerinin arttığını gözlemlemekteyiz. Sivillerin demokratik düzene dönüşün ertesinde 12 Eylül ile hesaplaşmayı ertelemesi ve gerçek bir sivilleşme programı üzerine mutabık olamaması, 1990'lı yıllarda

MGK'nın yasal gücünün yanı sıra *de facto* etkisinin de artması 28 Şubat müdahalesine giden yolu açmıştır.[26]

BİTİRİRKEN

Her askeri müdahale Türkiye'deki demokratik çoğulculuğu ve temel hak ve özgürlükleri erozyona uğratmıştır. Siyasetçiler çokpartili hayatın ilk günlerinden itibaren darbe tehdidini enselerinde hissettiklerinden genellikle askerlerle "ılımlı" ilişkiler kurmaktan yana olmuşlar, orduya ilişkin düzenlemelerde "temkinli" davranmışlardır. Tarihsel olarak sivillerin askerler karşısında avantajlı konum yakaladıkları anlar sınırlıdır ve pazarlığa tabidir. Bu durum, asker-sivil ilişkileri bağlamında demokratik bir anlayışın tesis edilmesini zorlaştırmıştır. Türkiye'nin tanık olduğu üç tipik müdahale (27 Mayıs darbesi, 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbesi) Soğuk Savaş döneminde yaşanmıştır ve her üçü de belirli oranlarda bu iklimin karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırır. 1960'ların sonlarından itibaren antikomünizm ordu içindeki farklı grupları birleştirici bir hat olarak karşımıza çıkar. Müdahale sonrasında sivil siyasetle kurulan ilişkinin grameri komünizm tehdidi üzerine bina edilmiştir. 27 Mayıs ve 12 Mart'ta ordu içindeki çatışmalar nettir; müdahaleyi yapanlar çatışmadan muzaffer ayrılanlardır. Ancak 12 Eylül için aynı tespiti yapmak zordur. 12 Eylül önceki iki müdahaleye oranla çok daha "iyi hazırlanılmış" bir müdahaledir. 27 Mayıs'ı hariç tutarsak gerçekleşen tüm askeri müdahaleler emir-komuta zinciri çerçevesinde olmuştur. Her biri uygun uluslararası ortamın ve ülke içinde belli bir desteğin olmasını göz etmiştir. 27 Mayıs'ta kâğıt üstünde de olsa altı çizilen demokrasi 12 Eylül'e gelindiğinde silinip gitmiştir. Saydığımız askeri müdahalelerin sonrasında ve darbe tehdidinin güçlü olduğu zamanlarda ordu otonomisini artırmış, sivillerle giriştikleri hegemonya mücadelesinde üstünlük elde etmiştir. Fakat müdahale sonrası halkın siyasi tercihlerini planladığı düzeyde etkileyememiş ve seçmenler oy tercihleriyle askerleri şaşırtmaya devam etmiştir. Sivil siyaset ile askerler arasındaki ilişkilerde, mevzubahis güvenlik olduğunda kararın askerlere havale edilmesi, ordu üzerinde sivil denetimin yeterince tesis edilememesi, askeriye ile sermaye arasındaki karmaşık ilişkilerin şeffaflaşması için adım atılmaması başta olmak üzere birçok sorun alanı hâlâ masanın üzerinde durmaktadır.

12 Eylül 1980 sabahı İstiklal Caddesi'ndeki askeri birlikler.

Cumhuriyet'in 75. Yılı, c. 3, *1979-1997* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s. 791.

DİPNOTLAR

1 Semih Vaner, askeriyenin yeniden ürettiği bu iddianın asker-sivil ilişkilerini inceleyen literatürde tekrarlanmasının sakıncalarına işaret eder. Bkz. Semih Vaner, "Ordu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. İ.C. Schick ve E. A. Tonak (İstanbul: Belge Yayınları, 2006), s. 258.

2 Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), s. 50-57.

3 Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu ve Siyaset İlişkisi* (İstanbul: Bilgeoğuz, 2006), s. 138-141.

4 *Resmi Gazete*, 13 Haziran 1944.

5 *Resmi Gazete*, 3 Haziran 1949.

6 Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 335

7 Alman ve Amerikan ordu modeli arasındaki farklar ve Silahlı Kuvvetler'de Amerikan modeline geçişin ayrıntıları için bkz. Serhat Güvenç, "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. Akça ve Paker (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 255-284

8 *Milliyet*, 13 Aralık 1952, s. 1.

9 *Milliyet*, 21 Kasım 1952, s. 7.

10 William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (İstanbul: Hil Yayınları, 1996), s. 92, 93

11 Öztan, a.g.e, s. 80-82.

12 Yargı ve yürütme erki sonrasında askerlerin siviller aleyhine elde ettiği kazanımlar için bkz. Ümit Kardaş, "Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Biçimde Kullanması", *Türkiye'de Ordu* (İstanbul: Birikim Yayınları, 2006), s. 295-301.

13 1961 Anayasası'nın 110. maddesi görüşülürken Temsilciler Meclisi, Genelkurmay'ın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasına karar vermiş olsa da devreye giren MBK bu kararın değişmesini sağlamıştır. MBK ayrıca savaş-barış ayrımı yapılmaksızın "Genelkurmay Başkanı Silahlı Kuvvetlerin komutanıdır" ifadesini geçirmiştir. Bkz. Akyaz, a.g.e, s. 336-339.

14 Ümit Cizre Sakallıoğlu, *AP Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), s. 61-62.

15 Meclis'teki görüşmelerde Millet Partisi mensupları arasında Milli Savunma Bakanlığı'nın tamamen lağvedilmesini ya da yetkilerinin daha da sınırlanmasını talep ettikleri, CHP'lilerin de bakanlığın yetkilerinin sınırlı tutulmasından yana olduğu görülür. Dönemin Milli Savunma Bakanı Topal ise yasanın Askeri Şura tarafından hazırlandığını belirterek yasayı savunmak durumunda kalır.

16 *Resmi Gazete*, 7 Ağustos 1970.

17 Öztan, a.g.e, s. 113-116.

18 *Milliyet*, 8 Haziran 1970, s. 11.

19 Kamuoyuna yönelik olan metin Genelkurmay Başkanlığı Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından çıkarılan *Komünistler Gençlerimizi ve İşçilerimizi Nasıl Aldatıyor*'dur. Kurum içi propagandanın ürünü olan *Ders Alalım* da yine Genelkurmay yayınıdır.

20 Semih Vaner, bunun sonucunda "gittikçe askerileşen MHP'nin çağrılarının" orduda belirli bir kesimde karşılık bulduğunu anımsatır. Vaner, a.g.e, s. 260.

21 Meclis Milli Savunma Komisyonu 1978'in son günlerinde Evren'in çağrısıyla askeri tesis ve fabrikaları gezer. Komisyon üyeleri "üretici duruma geçmiş" ordunun çalışmalarını engelleyici yasa ve mevzuatın düzeltilmesini, bütçeden aktarılan payın artırılmasını gerekli görüp dönemin başbakanı Ecevit'e bu durumu bildirme kararı alır.

22 *Milliyet*, 27 Ağustos 1979, s. 12.

23 Vaner, a.g.e, s. 262.

24 Bu konudabkz. Pınar Kaya Özçelik, "12 Eylül'ü Anlamak", *Ankara SBF Dergisi* 66 (1), 2012.

25 Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 646.

26 Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 335.

ORDU, YENİDEN...

LEVENT ÜNSALDI

Askeri müdahaleler, en konvansiyonel tanımıyla, esasen bir sınır veya daha doğrusu sınır ihlali sorunudur: Çok genel bir ifadeyle, ordunun veya bürokrasinin silahlı aygıtının, üstüne vazife olmadığı düşünülen işlere bulaşması, yani sınırını aşarak sivil siyasete müdahalesi. Bu önermedeki ön-sayıltılar dikkatli bir okurun gözünden kaçmayacaktır: net biçimde yapılan bir asker-sivil ayrımı; ayrı ve özerk olduğu varsayılan bir sivil siyaset alanının uzun soluklu mevcudiyeti ve neticede burayı gayri meşru biçimde gasp eden veya ettiği düşünülen silahlı bir zümrenin varlığı.

Sınırlar ve rahatça uyunamayan ülkeye dair

İfşa edici, "kurtarıcı-mesihçi" veya en basit ifadesiyle daha "ısırgan-uyandırıcı" bir sosyoloji pratiği arzulayan meslektaşlarına şu yerinde uyarıyı yöneltir E. Goffman:

> Yabancılaşmaya karşı mücadele etmek veya insanları gerçek çıkarları noktasında uyandırmak isteyenlere işlerinin zor olduğunu hatırlatmak isterim zira uyku oldukça derin. Benim buradaki amacım onlara yeni bir masal daha anlatmak değil; yapmak istediğim sadece, onların ayakucundan süzülüp nasıl horladıklarını gözlemlemek.[1]

Burada mevzu bahis olan uyku, esasında kurumsal-toplumsal bir uykudur. İnsanların ve şeylerin yerli yerinde olduğu, gerek toplumsal gerekse de sınıfsal açıdan her şeyin mecrasında aktığı hissi, deneyimi veya inancıyla dalınan güzel ve rahat bir uyku; görece dingin ve öngörülebilir bir yaşam ritmi. Örneğin, Norveç'te yaşıyorsanız eğer, göreceli olarak daha güzel bir uykuya dalabilir; en az yüz yıldır orada olan balık lokantasında, yine en az yüz yıldır yapıldığı şekliyle ve aynı soslar ve müşteri grubuyla birlikte ızgara ya da tütsü somonunuzu keyiflice yiyebilir ve böylece, az çok kestirilebilir bir yaşamı döngüsünün parçası olabilirsiniz muhtemelen. Bu manada, öngörmenin Batı kozmolojisinin en temel unsurlarından biri olması tesadüfi değildir. Buna karşılık Bağdat'ta iseniz eğer, uykunuzun kâbuslarla bölünmesi; öngöremediğiniz kısa devre ve güncellemelerle, hatta kopuşlarla yaşam sisteminizin bir anda "hata" vermesi ve daha geçen yıl o leziz kebapları yediğiniz lokantayı ve müdavimleri bir sonraki sene bulamamanız kuşkusuz daha yüksek bir ihtimaldir. Kısacası, toplumsal kurumlar ve bu kurumların sunduğu standart eylem repertuarlarının, yani sınırların (roller, normlar, vb) görece sürekliliği, netliği ve zorlayıcılığındaki derece farkıdır Oslo'daki bir yaşamı Bağdat'takinden ayrı kılan. Bu durumun idraki, farklı tarihselliklerin derin ve karşılaştırmalı bir tetkikine gönderme yapmakla kalmaz, aynı zamanda, örneğin muhafazakârlık gibi bir tematiği bambaşka bir çerçevede tartışmaya da imkân verebilir. Oslo'da muhafaza edilen nedir? Bağdat'ta muhafaza edilen nedir? (Bu soruyu Türkiye için ileride tekrar soracağız.)

Lakin burada ciddi bir kapan da mevcut ve pek çok sosyal bilimci bu kapana pek çok kereler sıkışmıştır. Çok kısaca, Goffman'ın tabiriyle "derin uyku"ya olanak tanıyan ve kurumlar tarafından "garanti" altına alınan bu normatifliği ("mutlu ve uyumlu" yaşamak istiyorsan bunu yap, şunu yapma; ebeveynlerinin de daha önce defalarca yaptığı gibi) verili, tamamıyla dışsal ve ahenkli bir yapı olarak almamak gerekir. Sosyal bilimcilerin mesleki bir defosu olarak da görülebilecek ve bir zamanların egemen paradigması İşlevselcilikte en aşikâr haliyle karşımıza çıkan bu hatalı perspektiften kurtulmak kolay değil. Oysa düzen (kurumlar veya yapılar olarak da okuyabilirsiniz), her gün yaşanan, her an, her eylemde, bireyler arası her karşılaşmada müzakere edilen, sorgulanan, çatışmalar içeren, sıklıkla kırılgan ama nadiren tamamıyla dağılan ve çoğunlukla onarılan bir *ilişkiler/müzakereler sistemidir*. Bu karşılaşma (toplumsal etkileşim) anları dışında zaten ne toplum vardır ne de birey. Bu müzakereler (etkileşimler) elbette belli sınırlar dâhilinde gerçekleşir. Kurumların sızdığı yer tam da burasıdır. Dolayısıyla, kurumsal ya da yapısal tazyik dışsal değildir; etkileşimlere içkindir. Etkileşim esnasında bireylerin eylem gramerlerinin (bunlara roller de diyebiliriz) sınırı, kurumun sınırıdır. Ancak bu kurumsal tazyik mekanik bir yol da izlemez. Bir rol, adı üstünde, yorumlanır; standart bir eylem biçimini tarif eden çok kaba bir repertuardır o. Kısacası, esnetilebilir de harfiyen takip edilebilir de ama kesin olan şu ki, her defasında yeniden icat edilmez, tanımlanmaz. O halde, etkileşim esnasında duru-

ma içkin olanla (kurum ve sınır; yani rol repertuarı) duruma mahsus olanı (sizin o rolü yorumlama şekliniz, yani bir etkileşim esnasında muhataplarınıza göre sergilediğiniz şahsi performansınız) ayırt etmek gerekir. Örneğin esnek hoca da, sert hoca da, rahat hoca da hocadır neticede. Bunlar sınırlar dâhilinde meşru tarzlardır, izleyici kitlesine göre sergilenen yorumlama/performans biçimleridir. Ancak, öğrencinizi geçirmek için para talep ettiğinizde artık burada bir sınır ihlali vardır; bu, Oslo'da, Durkheim'cı manada anomi, cezai anlamda suçtur..

Buraya kadar esasında pek de yeni bir şey yok. Auguste Comte'un "Statik Sosyoloji"sinden bu yana konvansiyonel sosyolojinin, eylem teorisiyle de ilişkili en temel tematiklerinden biridir burada söz konusu olan. Peki, kurumların normatifliğinin erozyona uğradığı ve kutsallıklarını/zorlayıcılıklarını kaybettiği, yani sınırların muğlaklaştığı ancak tamamıyla da yok olmadığı bir yerde, misal Bağdat'ta, durum ne olabilir? İşte burada mesele oldukça girift bir hal almakta. Zira verili bir eylem rejimi dâhilinde (örneğin memuriyet; tahditleriyle, az çok sergilenmesi beklenen rol kalıplarıyla), birbirine zıt eylem kadrajları (burada şimdi şu oluyor, bunu yapabilirim, şunu yapamam sorusunun cevabı olarak) eşzamanlı biçimde varlığını sürdürebilmekte, birbirinin ustüne binebilmekte, iç içe geçmekte veya birinden diğerine evrilebilmekte. Bu, Oslo'da olduğu gibi, kurumsal manada tanımlanmış beklenti ve rollerin esnek yorumlanması, etkileşimin kendine has dinamiği ve katılımcıların konumlanışı çerçevesinde ama her zaman sınırlar dâhilinde dönüştürülmesi veya geniş alınmasından öte bir durumdur. Örneğin, sizi bir devlet memuruyla bir araya getiren ve sınırları bürokratik-prosedürel kadraj çerçevesinde gayet net biçimde çizilmiş bir ilişki, etkileşimin verili bir momentinde, her iki tarafın da çeşitli sebeplerle tatbik edebileceği veya meşru görebileceği bir "yardımcı olalım" veya "rüşvet" kadrajıyla birlikte, ilk baştaki mantığının tamamen dışında ancak onu tümüyle de terk etmeksizin yeni bir dinamik kazanabilir ve yine çok kısa bir süre sonra bir önceki formatına geri dönebilir. Kısacası, hem memur hem tanıdık, hem kahraman hem hain, hem hırsız hem polis, hem hoca hem sevgili ve elbette, hem asker hem darbeci olunabilir mi? Buradaki mesele tözcü veya ahlaki bir perspektif dâhilinde kavranmak zorunda değildir; verili bir tarihsellik içerisindeki toplumsal ilişkiler bütününe ve bunların temel örüntülerine, olumsallıklarına ve sınırlarına gönderme yapar. Hal böyleyse eğer, farklı eylem rejimlerinin ve zıt kadrajların bu kadar iç içe girdiği, birbirini dönüştürdüğü ve oyunun sınır ve kurallarının hiçbir zaman net olmadığı, her zaman açık bir kapının ("hallederiz", "bakarız") olduğu bir toplum nasıl ayakta kalabiliyor? Bağdatlı sosyologların bu soruya verebilecekleri tatmin edici bir cevap henüz yok..

Devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Yassıada'da, ada kumandanının yanında.

Tarih Vakfı Arşivi

Askeri müdahaleler de, en konvansiyonel tanımıyla, esasen bir sınır veya daha doğrusu sınır ihlali sorunudur: Çok genel bir ifadeyle, ordunun veya bürokrasinin silahlı aygıtının, üstüne vazife olmadığı düşünülen işlere bulaşması, yani *sınırını* aşarak sivil siyasete müdahalesi. Bu önermedeki ön-sayıltılar dikkatli bir okurun gözünden kaçmayacaktır: net biçimde yapılan bir asker-sivil ayrımı; ayrı ve özerk olduğu varsayılan bir sivil siyaset alanının uzun soluklu mevcudiyeti ve neticede burayı gayri meşru biçimde gasp eden veya ettiği düşünülen silahlı bir zümrenin varlığı. Devlet-siyaset ve toplum ilişkileri açısından da bu türden bir modelin örtük veya açık gönderme yaptığı normatif karakteristikler (meta yönelimli modernite, temsili demokrasi, sivil toplum, sivil siyaset, sınırları belli ve ayrıştırılmış bir bürokratik alanın –askeri aygıt dâhil– varlığı, vb.) ve tarihi-coğrafi koordinatlar da az çok bellidir (Batı Avrupa ve Kuzey Amerika; genel olarak Latin ve Akdeniz dünyası ve Cezayir savaşı dönemi Fransa'sı kısmen hariç).

Eğer böyleyse, dünyanın geri kalanında da gözlemlenebilecek her türden asker-sivil ilişkisinin tetkiki için gerekli normatif düzenek artık elimizde. Günümüzde oldukça yaygın bir tür psikoloji pratiğinde de görülebileceği üzere, elimizdeki bu ölçek vasıtasıyla artık çeşitli vakaları gerektiği gibi tanımlayıp (bu, norm dışı; şu, norm içi) kesinliklerimizi ve dolayısıyla da yanılsamalarımızı "ilmi" bir iç huzurla tesis edebiliriz. Asker-sivil ilişkileri sorunsalının, uzun dönem boyunca ve halen de siyaset biliminin normatif dilinin altında ezilmiş-düzleştirilmiş olması ve ekseriyetle "-meli, -malı" gereklilik kipinde çekilmiş-incelenmiş olması, askeri sosyolojinin ise ordunun personel politikası ve teşkilat şemaları-

nın iyileştirilmesinde kullanılan bir teknik olmanın ötesine geçememiş olması bu manada tesadüfi değildir. Lakin meselenin kapsamlı ve gelişkin bir tahlili, eğer hedeflenen buysa tabii, siyaseten doğru yuhalamaların ve alkışların ötesinde, asker-siyaset ilişkilerinin aktığı ve debisi zaman zaman yükselen akarsuyun tüm top-

27 Mayıs darbesi ertesinde, askerler kapatılan Demokrat Parti teşkilat binasının önünde nöbet tutuyor.

Cumhuriyet'in 75. Yılı, c. 2, *1954-1978* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s. 462.

lumsal ve kültürel yataklarına soğukkanlı bir kepçe vurmayı gerektirir. Örneğin, bir sınır ihlali olması için, muğlak da olsa her şeyden önce bir sınırın, yani tesis edilmiş meşruiyetler, az çok özerk toplumsal/kurumsal alanlar ve bunlara uygun eylem kadrajlarının olması gerekir. Oysa meseleye farklı ülkeler ölçeğinde ve tarihsel olarak bakıldığında, askerin yaptığı bu sınır ihlali veya gaspın bir yandan çok ama çok farklı biçimler alabileceği (tankların sokağa çıkması en uç ve istisnai biçimidir ve her zaman böyle olmak zorunda da değildir), diğer yandan ise onu ihlal olmaktan dahi çıkartabilecek muğlak bir kurumsallığa veya meşruiyete sahip olabileceği de hatırlanmalıdır.

Kısacası, çok farklı ordular tarafından gerçekleştirilen, oldukça karmaşık ve farklı bir müdahaleler tipolojisi mevcuttur. Bunu basitten karmaşığa giderek betimlemeye çalışalım. İlk olarak, her ordu, eğer bu ismi taşımak istiyorsa, bir dizi meta-soru üzerinden toplum, siyasal erk ve devletle olan ilişkisini tanımlamak zorundadır. Zira bu cevaplar tümüyle mevcudiyetini ve içerisinde konumladığı meşruiyet çerçevesini tanımlar. Bu soruların arasında en temelde olanı şu kısacık cümleyle ifade edilebilir: Kim için, kimin emrinde, neden ve hangi amaçla savaşacağım? Herhangi bir silahlı gücü (örneğin bir çeteyi) veya bir paralı asker gurubunu modern anlamdaki ordulardan ayıran da yine bu soruya verilen cevaptır. Bu minvalde, Batı Avrupa'da mutlak monarşinin tesisinden bu yana yavaş yavaş vücut bulan ve devletin zor kullanma gücü tekelinin uzantısı bürokratik bir aygıt (maaşlı personel, vb.) olarak ortaya çıkan ordu (tüm o yeni değerler sistemi ve normlarıyla) görece çağdaş bir olgudur. (Roma'nın lejyonları ve Osmanlı'nın yeniçerileri kısmen hariç tutulabilir.)

O halde sıklıkla Afrika, Ortadoğu ve bazı Latin Amerika ülkelerinde gözlemlenebilen birtakım askerî müdahaleleri "tasnif dışı" bırakabilir veya tipolojimizin en alt kısmına yerleştirebiliriz. Zira bu müdahalelere konu olan ülkelerde modern anlamıyla bir ordunun hatta devletin varlığı dahi şüphelidir. Ordu dış itibar göstergelerine (rütbeler, flamalar, binalar, okullar vb.) sahiptir, ancak içerikten yoksundur. Toplumdaki etnik, dini veya sınıfsal kırılmalar orduda doğrudan bir karşılık bulabilmekte, tüm iç hiyerarşiyi, yükselme kriterlerini veya bölünmeleri belirleyebilmektedir. Kolonyal geçmişin izlerini taşıyan ve daimi surette etnik aidiyetler üzerinden işlemiş bu "ordumsu" yapılarda devlet sorunsalı tamamıyla ikincildir. Dolayısıyla burada "sınır" fikrinin kendisi dahi yoktur ve askeri darbeler, oldukça genç sayılabilecek askeri şeflerin önderliğinde, sadece kişisel hırs ve iktidar arayışı için yapılmıyorsa tabii, genellikle bir etnik veya dini gurubu ya da hâkim pozisyonda olan bir diğer kabileyi def etmek için kullanılan sıradan bir siyasal araçtır. Latin Amerika'nın bazı ülkelerindeki *caudillo* geleneği, Ortadoğu ve örneğin Libya'da ordunun ve devamında da devletin bir oraya bir buraya savrulmasına yol açan kabileler arası gerginlik ve çatışmalar ve elbette çoğu Afrika ordusu ve devletinin kaderi olmuş etnik mücadeleler bu minvalde verilebilecek sayısız örnekten sadece birkaçıdır. Durkheim'cı bir dille ifade etmek gerekirse burada, toplumsal morfolojinin farklılaşmalar içermeyen yapısı ne devletin ne de ordunun az çok özerk bir alana veya otonomiye sahip olmasına olanak tanır. Tabiri caizse, toplumsal fay hatları kışlanın tam altından geçer ve en ufak bir zelzele, kolonları zaten çürük barakaları yerle bir eder.

Militarizm veya pretoryanizm gibi kavramların gönderme yaptığı askeri müdahale tipolojisi ise tamamıyla farklıdır. Burada tam tersine, ordunun neredeyse fazlasıyla bürokratikleşmesi, izole olması ve kendisini devletle fazlasıyla özdeşleştirmesidir söz konusu olan. Bu pek de şaşırtıcı değildir, zira modernleşme literatürünün de gayet sarih biçimde ortaya koyduğu üzere, Brezilya, Arjantin gibi bazı büyük Latin Amerika ülkelerinde veya Türkiye'de, ilk etapta

bir güç istemi olarak ortaya çıkan merkezileşme veya batılılaşma öncelikle devlet ve onun silahlı kanadı ordu üzerinden gerçekleşmiştir. Burada paradoks şudur ki, 19. yüzyılın başından itibaren, dar anlamıyla Batı Avrupa dairesinin birincil çeperindeki ülkelerde ilk olarak boy gösteren modern askeri müdahaleler modernleşme sürecinin ürünü modern orduların, bir kanadını oluşturdukları modern devletleri, daha güçlü bir modernleşme adına hedef aldıkları bir tür kapsama/içerme hareketidir. Diğer bir ifadeyle, içe, devletin kendisine yöneliktirler (*coup d'état*); devlete, yine devlet adına çeki düzen vermektir söz konusu olan. Veya bir analoji kurmak gerekirse, Lamarck'ın "Bir organ fazla kullanılıyorsa, o organ gelişimini sürdürerek daha etkin bir yapı kazanır" ifadesinde olduğu üzere, askeri organın fazlasıyla büyüyerek devlet bedeninin tümünü kapsamasıdır mevzu bahis olan. Karşılaştırma yapmak için bir örnekle yetinelim. Elbette tüm modern ordular doğaları gereği devleti ve onun güç kullanma tekelini temsil ederler. Ancak devlet fikrinin kendisinin bu derece fetişleştirilmesi hiç de zaruri değildir. Örneğin, Fransız ordusunun kurucu kimliği "vatan" [*patrie*] fikri üzerinden şekillenmiştir. ABD ordusu daha da ilginç bir örnek sunar; alt seviyedeki kadrolarının çoğu gittikçe "yabancı" kökenli askerlerden oluşan bir ordu, muharebe kabiliyetini ve inatçılığını, milli referanslardan ziyade, "iyi yapılmış iş" [*good job*] üzerinden kurabilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti orduları ise uzun bir dönem boyunca pretoryanizmin en mümtaz örneklerinden birini sunmuştur. Özellikle subay kadroları seviyesinde, zamanında askeri ortaokullara kadar inen okul ağıyla her şeyini devlete borçlu olan, devlet dışında ne bir mevcudiyeti ne de bir varoluş ritmi olan bir askeri zümre teşkil edilebilmiştir. Vatan veya millet gibi diğer kurucu tematiklere kıyasla "devlet fetişi" her zaman bir adım önde olmuştur. Devlet ve milletin yüksek çıkarlarını ait olduğu kurumun çıkarlarıyla eş gören, dolayısıyla bunları yorumlama tekelini de kendisine veren Türk subayı, kışladaki eriyle kurduğu paternalist ilişkisini ("oğlum" ifadesiyle çağrılan er) milletin geneliyle olan ilişkisine de kolayca yansıtabilmiştir. Aktarılan bu hususi ethos (değerler sistemi), subayın tüm yaşamını geçirdiği kışla ve ortak mekânlarda sürekli biçimde yeniden üretilmiş ve sivil dünyayı yakın olduğu kadar uzak bir "öteki"ne dönüştürmüştür. O halde burada söz konusu olan, bir nevi radikal profesyonelleşmedir. Her orduda karşılaşılabilecek bazı militer değerler (cismani hedefler peşinde koşmaları hasebiyle sivilleri küçük görme, üstünlük duygusu, menfaatsizlik söylemi, vatanseverlik, devletin ve milletin üstün çıkarlarını ordunun çıkarlarıyla özdeşleştirme ve bu çıkarların tek gerçek temsilcisi olma iddiası, vb.) Türk ordusu örneğinde mutlaklaştırılmıştır. Türk modernleşmesinin izlediği yol ve özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında orduya biçilen "okul" görevi bu değerleri kuşkusuz daha da pekiştirmiştir.

Bu derece kendini yalıtmış, görece özerkliğini kesintisiz muhafaza etmiş ve iktidarını da devlet aygıtının hemen her noktasına uzun bir dönem boyunca yayabilmiş bir kurumun siyasete müdahalesi ve çeşitli çıkar gruplarıyla ilişkisi de farklı biçimler almıştır. İlk olarak, Türk ordusu gibi fazlasıyla devletleşmiş ordularda, yukarıda verilen Afrika orduları örneğinin aksine, toplumsal kırılma ve gerilimler bünyeye doğrudan aksetmez. Ordu doğrudan birinin, bir şeyin veya bir siyasal doktrinin hizmetine nadiren girer. (Örneğin Kemalizm burada sadece çok genel bir referans, safları sıklaştırmanın bir aracı olarak işlev görür; içi her defasında farklı şekillerde doldurulmaya müsaittir.) Bu, ordunun sınıflar-üstü, tarafsız bir konum işgal ettiği anlamına gelmez. Kendi içerisinde şiddetli mücadelelere sahne olmadığı (ordunun çok-parçalılığı) ya da bizzat toplumsal mücadelelerin nesnesi olmadığı

Fahri Korutürk, Heybeliada Deniz Lisesi Komutanlığı ziyaretinde.

Fotoğraf: Ergin Konuksever

anlamı da çıkmaz bundan. Sadece, toplumsal çatışma ve kırılmalar ve bizzat kendi içerisindeki çatışmalar, hatta ve hatta orduya yapılan müdahale çağrıları da, kristal bir askeri prizmadan geçerek, devlet sorunsalı ve kurumsal değerler/çıkarlar çerçevesinde okunur. Örneğin devletin ve ordunun bekası, 1960 müdahale-

Milliyet
Halk Gazetesi
KURUCUSU: ALİ NACİ KARACAN

Parlamento ve hükümet feshedildi, bütün yurtta sıkıyönetim ilan edildi...

SİLAHLI KUVVETLER YÖNETİME EL KOYDU

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1 NUMARALI BİLDİRİSİ:

●Genelkurmay Başkanı Evran'ın başkanlığında Millî Güvenlik Konseyi kuruldu...

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 2 NUMARALI BİLDİRİSİ:

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 3 NUMARALI BİLDİRİSİ:

devletin silahlı aygıtı olan ordunun son analizde hakemlik ve veto yetkisini elinde bulundurmasıdır. Aynı şekilde, ordunun siyasal alana ve toplumsal mücadelelerin akışına belirleyici müdahalelerde bulunarak (1960 ve 198● darbelerinin yol açtığı toplumsal dönüşümleri hatırlayalım) siyasal sistem içinde merkezi bir yer

Milliyet, 12 Eylül 1980.

sinde olduğu gibi oldukça kapsamlı bir reformizme de veya 1980 darbesi sonrasında olduğu gibi komünizmle mücadeleye de sevk edebilir.

Türk ordusu gibi pretoryen bir ordunun müdahale biçimleri de çeşitlilik gösterir. Yönetime doğrudan el koyma ve geçici bir süre için bile olsa orada kalma gibi bir opsiyon ne zaruri surette tercih edilendir ne de buna gerek vardır. (Franco tarzı bir askeri diktatörlük Türk pretoryanizmine yabancıdır. Hatırlatılmalıdır ki, uzun yıllar boyunca iktidarda kalan ordu, ordu olmaktan çıkar). Pretoryen iktidar her şeyden önce, işgal etme sürecine de gönderme yapar. Bu özellikler modern pretoryen olarak adlandırabileceğimiz bir devlete biçim verir. Bu devletin en büyük özelliği, orduyu merkeze alan ve onun vesayeti altında yapılanan bir siyasal sistemin varlığıdır. O halde bu sistemde askeri müdahaleler kurumsallaşmıştır; tankların sokağa inişiyle simgelenen bir darbe gecesinin anlık karakterinin çok ötesinde, süreklilik ve kurumsallık arz eden bir askeri iktidar söz konusudur.

Metnin başında da bahsettiğimiz ve pretoryen iktidara zaten içkin olan sınır meselesi burada, Türkiye örneğinde, çok daha girift bir biçime bürünür. Bürokratik alanın bir alt alanı olarak askeri alanın sınırları resmiyette bellidir; aynı şekilde siyaset alanın sınırı ve meşruiyeti de açıkça ortadadır. Lakin gerek bazı kurumsal mekanizmalar vasıtasıyla (örneğin zamanında MGK gibi) gerekse de enformel düzeyde bu sınırlar her iki taraftan da ihlal edilir. Dolayısıyla, askerin siyasete müdahalesi olduğu gibi sivilin de askere müdahalesi ve sıklıkla çağrısı mevzu bahistir. Siyasal alanın genel sınırlarını, bu alanda dillendirilmesi meşru olanın veya olamayanın sınırlarını ve yine bu sınırlar içerisine buyur edilecek veya bu sınırlar dışarısına atılacak aktörleri veya grupları (örneğin bir zamanlar Kürt hareketini) belirlemede kışlanın yolu herkese açıktır. Kısacası bu sistemde askeri müdahalelerin kendine özgü bir meşruiyeti vardır. Sınır sorununu fevkalade karmaşık hale getiren ve Türkiye örneğini uzunca bir dönem ilgi çekici kılmış olan da bu katmanlı ve uzun soluklu muğlaklıktır. Parlamenter bir siyasal rejimin tüm karakteristikleri görünürde yerindedir, ancak mutlak iktidarı elinde tutan kutsal klientalist tapınağın (devlet) nimetlerinden yararlanmaya can atan rakip siyasi rahiplerin mücadelesi şiddetlendiğinde bu sınırlar giderek silikleşir. Hele hele içlerinden bazıları girişteki tapınak muhafızlarını (ordu) yanlarına çekmeye çalıştığında ve rakiplerini itibarsızlaştırarak muhafızlardan onların kellerini almalarını istediğinde, bu durumdan faydalanan muhafızlar ise kendi özerkliklerini ve meşruiyetlerini her defasında daha da güçlendirdiğinde sınırlar neredeyse kaybolur. Bazıları bu oyuna daha sonra Türk tipi *checks and balances* diyecektir.[3] Meali: Modern tipte bir kadastro faaliyetinin uzunca bir zamandır nesnesi olmuş lakin tarla ihtilaflarının halen canlılığını koruduğu, sınırların hem var hem yok olduğu, sıklıkla sadece kırık dökük birkaç çitin haneleri birbirinden ayırdığı, komşunun komşuya, hepsinin de köyün jandarmasına, jandarmanın da buradan ne çıkarırım edasıyla tüm ahaliye baktığı bir köydeki değişken geometrik bir sınır ihlalleri oyunu; kısacası ne jandar-

ma sultası ne de kahvenin iradesi... Kırmalıklar, iç içe girmeler, "ortaya karışık" haller, aynen o köyün sıradan bir gününde de yaşananlar gibi; gündelik sınır tecavüzleri, rol ihlalleri, "oldururuz" ifadesinde kendini bulan mikro-darbeler; yine bir tarla ihtilafı sebebiyle amcasını vuran yeğen, köyün üst tarafındaki ağaçlık alanı orman arazisi statüsünden düşürüp imara açtırabilmek için ateşe veren köylüler ve ormancı, yangına itfaiye ile birlikte müdahale eden ama kendisi de emlak işine girmeyi düşünen jandarma astsubayı; kısacası yeni bir kurumsallık içeren kırma rol stokları, birbiri içine girmiş alanlar, eylem repertuarları. Döndük mübaşa? Diğer taraftan, haliyle sürekli bir tedirginlik ve güvensizlik hissi; "Bunu dedi ama aslında şunu demek istiyor" türünde sorgulamaların sürekli yönelttiği yorumsamacı mesai; Gadamer'i dahi şaşırtabilecek hermeneutik cümbüş ve elbette noterler (neden bu kadar çoklar bu ülkede?), ıslak imza fetişizmi; komplo teorilerine yönelik bitmek bilmeyen derin ilgi: derin devlet, derin tarih, derin insanlar, üst akıl, resmin bütününü görelim...

Sahiden, 15 Temmuz gecesi düğmeye kim bastı? Ya devletin tümüne sızmışlarsa? O yine rahatça uyuyamadığımız gecelerden birinin havada asılı kalan sinir bozucu soruları. Sızmak? Neden? Ne yapmak için? Fransız devletine de sızmak isteyenler var mıdır acaba? "Sızmadılar efendim, onları zaten oraya bunlar yerleştirdi" diyor, televizyondaki yarım âlimlerden biri, hayıflanarak, "Keşke zamanında biz sızsaydık" der gibi. Sızılır elbette diyorum kendi kendime; devlet, devlet değil de sıradan bir klientalist aygıt olursa sızılır tabii diyorum, daha önce de başkalarının çokça sızdığı gibi. Bu arada, kamudan binlerce kişinin bir günde açığa alındığı haberi düşüyor ajanslara; acaba biz imzacıları da arada hallederler mi diye bir an düşünürken Weber ve bürokrasi tarifi düşüyor aklıma, geçen derste anlatmıştım da.. Kalkıyorum yerimden, kütüphanemin bulunduğu odanın kapısını hışımla kapatıyorum. İçim sıkılıyor, kanal değiştiriyorum, bin yıllık devlet geleneğimizden dem vuruyor bir başka aklıevvel, alt bantta Cumhurbaşkanımızın şu sözü geçerken, "Devleti sıfırdan kuracağız", evet, kentlerimizi de kurduğumuz gibi diyorum içimden. Bu arada aklıma yine Oslo geliyor, o güzel ufak 100 yıllık balık lokantası. Sahi, Norveç devletine de sızmaya çalışanlar var mıdır acaba? Bu esnada, "enterne" edilmiş Genelkurmay Başkanı'nın görüntüsü kaplıyor ekranı, boğazı morarmış; ardından da birbirleriyle çatışan askerlerin görüntüleri; linç enstantaneleri. Tez danışmanımla yaptığım Ruanda seyahatini hatırlıyorum bir anda, oralarda olurdu böyle şeyler, oralarda pek yaygındı böyle ordular. Arjantin orduları düzeyinden Ruanda orduları seviyesine geçiş. Peki neden? Gerçi orduda hep klikler olmuştu ve bu ordu Talat Aydemir vakasını da yaşamıştı diyorum kendi kendime. Ama kurumun çıkarları hep baskın gelmişti. Oysa bu sefer farklı, her siyasal fay hattını içeriye kırarak yansıtan, içerideki mücadelelere de yön ve biçim veren o kurumsal prizma, namlusu binaya dönük biçimde genelkurmayın girişini kapatmış o tankın paletleri altında artık paramparça, o yaklaşık iki yüz yıllık hususi ethos'la birlikte. Son dönemin fevkalade şiddetli kadastral alt üst oluşlarının, böylesi hiç görülmemiş normatif ve siyasi depremlerinin, müdahalelerinin ordudaki tezahürü mü acaba? Bu durumda zaten başka ne beklenebilirdi ki diyorum kendi kendime. Eski kadastral parseller de pek matah değildi, sınırları fevkalade muğlaktı ama yine de az çok öngörülebilir bir hat sunuyorlardı diye düşünürken bir anda irkiliyorum. Muhafazakârlık sözcüğünün ilk defa, hiç olmadığı kadar kulağıma hoş geldiğini fark ediyorum. Ben aslında gizli bir "muhafazakâr" mıyım yoksa? Tanrım, ter basıyor bir anda! Hem kafayı dağıtmak hem de hafızamı tazelemek için elim doktora tezime[3] uzanıyor gayri ihtiyari; bir taraftan da lanet olsun yine mi karşıma çıktın sen dercesine bir bakış fırlatıyorum ona; ne güzel kaybolmuştun işte, yeni nesne-sevgililer yapmıştım ben kendime, ne güzel gündelik hayat, çoklu benlikler vb. çalışacak, gül gibi yaşayıp gidecektim işte diyorum kendi kendime. Bu arada o fevkalade sinir bozucu flaş haber sesi dikkatimi tekrardan televizyona yöneltiyor. "Kuleli Askeri Lisesi de kapatılacak", öyle diyor spiker. II. Mahmud'un kemikleri sızlıyordur diyorum kendi kendime. Kurumları yıpratmayalım ama kapatalım; neden olmasın diyorum kendi kendime. Bu arada yine Ruanda geliyor aklıma; Fransız misyonları ve bu misyonların yerel yetkililere sürekli sundukları yeniden yapılandırma programları: Bunu kapat, şuru aç, bunu tekrar kapat. Paris'e dönüşte ise, o muhteşem mimarisiyle Place Joffre'ta yer alan, XV. Louis döneminden kalma ve Napoléon'un da zamanında eğitim gördüğü ve halen de işlev gören Ecole militaire'de, bir hafta öncesinin aç kapa sevdalısı Fransız yetkililerin bambaşka halleri. Aç kapa demişken, ben tüm bunları düşünürken mutfakta levyenin giderindeki ufak bir sorunu halletmeye çalışan Ahmet Abi odaya giriyor; televizyondaki hukukçu OHAL'e ilişkin mevzuattan bahsederken, kendince yapıştırıyor yorumunu: "Aman hocam boşver mevzuatı; sen kendi işine bak, aklını kullan!" Cümleler çok tanıdık geliyor, tebessüm ediyorum hafifçe; tam bu esnada ekliyor: "Yalnız sizin tesisatın da komple değişmesi lazım hocam!"; televizyonda o flaş haber tekrar tekrar geçerken: "Devleti sıfırdan kuracağız"...

Uyandırmayı da geçtim artık, uyumak istiyorum sadece, sadece uyumak...[4]

DİPNOTLAR

1 E. Goffman, *Les cadres de l'experience* (Frame Analysis, 1974), Paris, Editions de minuit, 1991, s.22.

2 Cengiz Çandar, "Hukuk devleti'nden ne kaldıysa...", *Radikal*, 2 Mart 2016.

3 *La place privilégiée des forces armées dans le contexte politique turc contemporain: une étude sur le pouvoir militaire en Turquie* (Doktora tezi, Université de Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2004). Kitaplaştırılmış Türkçe ve Fransızca versiyonu: *Le militaire et la politique en Turquie* (Paris, Harmattan, 2005); *Türkiye'de Asker ve Siyaset* (İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008).

4 Bu aralar kendileri de uyku problemi yaşayan sevgili Ahmet Nezihi Turan, Ümit Kurt, Ercan Geçgin ve Yalçın Çakmak'a metne yönelik yaptıkları yerinde eleştiriler için teşekkürü bir borç bilirim.

DARBE VE HUKUK

TAHA AKYOL

Ali Fuat Başgil'in 28 Nisan'daki gösteriler sonrasında sunduğu tavsiyeler Menderes tarafından makul görülmüştü, ancak Bayar "Bu zaaf olur" diyerek karşı çıktı...

Bizin neslimiz darbeyle 27 Mayıs 1960'ta tanıştı, darbelerin en vahşi ve en kanlısını 15 Temmuz 2016'da gördü. Üstelik 15 Temmuz'un önceki darbelerden önemli bir farkı da, "düzeni sağladıktan sonra idareyi seçimlerle sivillere devretmek" gibi bir taahhüdünün olmamasıydı. Muhtemelen kalıcı, en azından uzun süreli bir diktatörlük olacaktı! Bunu esas itibariyle halk durdurdu çok şükür. Fakat benim konum 27 Mayıs darbesine giden yolda hukuk profesörü Ali Fuat Başgil'in tavrıdır.

Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (İstanbul, 1966).

27 Mayıs darbesinin ilk sokak işareti olan 28 Nisan öğrenci gösterilerinin yapıldığı akşam Başvekil Adnan Menderes, İstanbul'daki Prof. Ali Fuat Başgil'e telefon açarak, istişare için ona Ankara'ya davet etmişti. Başgil ve Menderes aşağı yukarı aynı siyasi dünya görüşünün insanlarıdır. Menderes de zaten Başgil'i yakın bulduğu için davet etmişti.

29 Nisan akşamı Başgil, Çankaya köşkündedir; Reisicumhur Celal Bayar, Meclis Reisi Refik Koraltan, Başvekil Adnan Menderes, Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu, Başgil'e tavsiyelerini sorarlar. Başgil'in söyledikleri çok kısa özetle şöyledir:

- CHP hakkında kurduğunuz Tahkikat Komisyonu'na verdiğiniz yetkilerde anayasaya aykırılıklar vardır, bu kanun teklifini geri çekin.
- Protesto gösterisi yapan gençlere sert davranmayın. Memleketin aydınlarını, faal unsurlarını ihmal ettiniz, onları kazanmaya bakın.
- Gösterici gençlerle subayların kucaklaştığını gördüm, bu çok tehlikeli bir işarettir. Menderes kabinesi derhal istifa etmeli, mümkünse CHP'yi de içine alan bir seçim ve koalisyon hükümeti kurulmalı.

Menderes bunları kabule hazırdır, fakat Celal Bayar "Bu zaaf olur" diyerek itiraz eder. Tarihimizde sokak gösterileri yüzünden istifa eden bir hükümet olup olmadığını sorar. Başgil'in cevabı şöyledir: "Bizim tarihimizde demokrasi olmadığı için örneği yok ama Fransız tarihinden örnekler vereyim..."

Maalesef sertlik yanlısı Bayar'ın dediği olur, DP iktidarı tansiyonu düşürme ve muhalefetle uzlaşma yoluna gitmez; 27 Mayıs cuntası, darbe fırsatını elde eder.

Başgil bu görüşmeyi *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* adlı kitabında ayrıntılı olarak anlatır. Menderes, Yassıada'daki ifadesinde doğruladı; Menderes'in bakanlarından Samet Ağaoğlu da *Arkadaşım Menderes* adlı kitabında bu görüşmeyi anlatır.

Maalesef DP'nin bu basiretsizliği 27 Mayıs cuntasına darbe fırsatı verdi. 27 Mayıs hukukun temel ilkelerini çiğneyerek Yassıada'da ihtilal mahkemesi kurdu, düzmece duruşmalar yaptı, geçmişe yürüyen ağırlaştırılmış cezaları kanunlaştırdı, yargıda büyük çapta kıyımlar yaptı. Bazı hukuk profesörleri bu hukuk cinayetlerini maalesef "Devrim dönemlerinde olur böyle şeyler" diyerek alkışladı!

Sonuç: Demokrasiyi hiçbir şart altında hukuk devleti ilkesinden ayrı düşünemeyiz. Darbeler hukuku askıya almanın mazereti olamaz.

Adnan Menderes Yassıada'da ada kumandanıyla mülakata götürülüyor.

Tarih Vakfı Arşivi

TEHLİKE UYARI İŞARETLERİ

DİKKAT YAYA GEÇİDİ

DİKKAT KAYGAN ZEMİN

DİKKAT GEVŞEK ZEMİN

DİKKAT TEHLİKELİ EĞİM

DİKKAT DENİZ KIYISINDA BİTEN YOL

DİKKAT ALÇAK UÇUŞ

DİKKAT TANK ÇIKABİLİR

DİKKAT YAYA DA ÇIKABİLİR

DİKKAT ERKEN ÖTEN HOROZ

DİKKAT İNLEYEN NAĞMELER

TKP'NİN 27 MAYIS 1960 DEĞERLENDİRMESİ

ERDEN AKBULUT

Nâzım Hikmet ve Gün Benderli Togay, Bizim Radyo'da.

TÜSTAV Arşivi.

27 Mayıs 1960 askersel darbesiyle ilgili olarak, o zamanlar Türkiye Komünist Partisi (TKP) temsilcisi olan Marat (daha sonra TKP Merkez Komitesi Genel Sekreteri İ. Bilen), S. Üstüngel yazarlık adıyla, dünya komünist partilerinin ortak yayın organı *Barış ve Sosyalizm Sorunları* dergisinin Almanca baskısının Ağustos 1960 tarihli nüshasında bir değerlendirme/makale yayımlar.[1] Bilindiği gibi TKP, 1 Nisan 1958'de yayına başlayan Bizim Radyo'daki haber ve yorumlarıyla Demokrat Parti iktidarına karşı Tek Cephe politikası gütmüştür ve bu yöndeki bir dizi yorum *Bizim Radyo'da Nâzım Hikmet* derlemesinde yer almaktadır.[2] Yine aynı kitapta 27 Mayıs'tan sonra yeni anayasanın hazırlanmasında temel hak ve özgürlüklerle ilgili beklentiler de içinde olmak üzere Milli Birlik Komitesi içindeki ayrışma ve buna ilişkin alınacak tutum konusunda da yorumlara yer verilmiştir.

İzleyen süreçte TKP diğer birçok eksikliğin yanı sıra esas itibarıyle Milli Güvenlik Kurulu'nun 1961 Anayasası'nın bir hükmü haline getirilmesiyle askeri vesayetin kurumlaşacağı gerekçesiyle anayasa referandumunda "Hayır" çağrısı yapmıştır. Bu tutum, 1962 Leipzig Konferansı'yla oluşup yurtdışı grupları halinde faaliyet yürüten TKP içinde 1964'ten itibaren kimi üyeler tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Haziran 1963'te Nâzım Hikmet'in ölümünden sonra TKP MK Dış Bürosu'na üye olarak alınan Bilal Şen ve Gün Benderli-Togay'ın başını çektiği grup ile bu politikanın birinci derecede yürütücüsü, aşağıdaki makalenin de yazarı Marat ve o sıralar TKP MK 1. Sekreteri olan Zeki Baştımar arasında başlayan tartışmalarda Kıbrıs konusunda izlenecek politikayla birlikte 1961 Anayasası'na karşı çıkılması şiddetle eleştirilmiştir.[3] Bu tartışmalar sonucunda Bilal Şen ve Gün Benderli-Togay TKP MK Dış Büro üyeliğinden düşürülmüştür.

TÜRKİYE'DE MENDERES HÜKÜMETİNİN DEVRİLMESİ

27 Mayıs günü Türkiye'de askeri darbe gerçekleştirildi. On yıl boyunca kendi halkına hizmet edeceğine Amerikan emperyalizmine uşaklık eden Menderes hükümeti devrildi.

Hükümet devrilmeden kısa bir süre önce, iktidar partisinin yayın organı *Zafer* gazetesi şunları yazdı: "Türkiye sakin bir deniz... Halk ile hükümet hemfikir. Türkiye özgür dünyanın gerçek bir aynası. Türkiye'nin NATO ve CENTO sistemine girmesiyle bu örgütler güç kazandığı gibi Türk hükümetinin durumu da güçlendi." Ancak bunun hemen ardından o "sakin denizde" tam bir fırtına koptu ve terörist Menderes rejimi bu fırtınayla dalgalara gömüldü.

Yeni hükümetin başına 1958'den Mayıs 1960'a kadar Türk Kara Kuvvetleri komutanı olan ve daha önce Genelkurmay'da çalışmış olan General Cemal Gürsel geçti. Mayıs 1960'ta General Gürsel istifa etmiş ve bu kararına resmi gerekçe olarak, halkın hükümete karşı eylemlerinin üzerine ordunun sürülmesini emreden Menderes hükümetine karşı tutumunu göstermişti.

Türk halkı ülkeyi Pentagon'un hizmetine sokan ulus düşmanı hükümetlere karşı savaşını uzun zaman önce başlattı. Daha Ocak 1952'de bir

Türk tugayı Güney Kore'ye sürülmek istendiğinde asker ve subayların bir kısmı Amerikan askeri nakliye gemilerine binmeyi reddedip İskenderun limanında silahlı isyana geçti. Sivil halk isyancıları destekledi. Bu isyanda onlarca asker, subay ve sivil can verdi. Yine aynı limanda 1955 yılında liman işçileri Amerikan savaş malzemelerini indirmeyi reddetti. Türk makamları işçileri "politik amaçlı sabotajla" suçladı. 500 kişi tutuklandı.

1957'de İzmir'de liman işçileri de Amerikan savaş malzemelerini gemilerden indirmeyi reddederek greve geçti. Bu grev yüzünden 550 kişi mahkeme önüne çıkarıldı.

1957-58 yıllarında Türkiye'nin Gaziantep, Konya, Sivas, Adana, Kütahya ve kimi diğer illerinde hükümete karşı yığınsal eylemler yapıldı. Bunların bastırılması için yalnız polis değil, askeri birlikler de devreye girdi, Gaziantep'te ise tank ve uçaklar bile kullanıldı.

İşçi sınıfının hükümetin halk düşmanı politikasına karşı savaşı, işçilerin ekonomik ve sosyal durumunun iyileştirilmesi uğrundaki savaşla iç içedir. İstanbul liman işçileri, Sivas demiryolu işçileri, Denizli tekstil işçileri ve işçi sınıfının diğer kesimleri hakları uğrunda defalarca direnişe geçti.

Türkiye'nin Doğu bölgelerinde, Kürdistan'da, Kürt halkına karşı önceleri olduğu gibi çok ağır baskı uygulanıyor. Yıllardır dokuz Doğu ilinde sıkıyönetim devam ediyor. Korkunç baskıya karşın hükümet karşıtı eylemler birbirini izliyor.

1959'da ve 1960 yılı başlarında hükümete ve ABD'ye karşı eylemlerde yeni bir yükseliş oldu. 1959 yılında Ege bölgesinde ve ülkenin güneyinde yığınsal eylemler gerçekleştirildi. Polis göz yaşartıcı bombalar kullandı.

Türkiye Komünist Partisi üyeleri bağımsız, özgür, tarafsız ve barışçı bir Türkiye mücadelesinin her zaman ön saflarında yer aldı, hükümetin ulus düşmanı politikasına karşı sürekli savaş yürüttü. Hükümet özellikle komünistlere karşı en acımasız uygulamalarda bulundu. Halkına özveriyle bağlı birçok komünist katledilirken birçokları da hâlâ zindanlarda çürütülüyor.

TKP MK 1. Sekreteri Zeki Baştımar, TÖSTAV Arşivi

1960 yılı başlarında arabasını bir Türk askeri birliğinin üzerine sürüp on bir askerin ölümüne veya yaralanmasına yol açan bir Amerikan binbaşının Amerikan mahkemesince serbest bırakılması üzerine Ankara'da ilk Amerika karşıtı eylemler patlak verdi. Halk yığınlarının, yalnız kararın haksızlığına değil, cinayetin bir Türk mahkemesi yerine Amerikan mahkemesinde görüşülmesine de karşı tutum alması kayda değer bir gelişme oldu. Halkımız bunu haklı olarak ülke egemenliğinin çiğnenmesi olarak algıladı. Bu olaydan kısa bir süre sonra yine Ankara'da Amerikan personeli için konut şantiyelerinde çalışan inşaat işçileri greve geçti. Grevci işçiler Ankara'nın merkezindeki Kızılay Meydanı'na yürüdü ve miting düzenledi.

"Türkiye sakin bir deniz" şeklindeki Amerikan lakırdısını papağan gibi tekrarlayan *Zafer* gazetesindeki akıl hocalarının yalanı ortaya çıktı. Türkiye "sakin deniz" olmadı ve değildir. Savaş yalnız Menderes'in polis rejimine karşı değil, aynı zamanda Amerikan emperyalizmine ve saldırı bloklarına karşı da yürütüldü.

Nisan ayı sonunda İstanbul, Ankara ve İzmir'de; Türkiye'nin kimi diğer şehirlerinde de Mayıs ayında, askeri darbeye kadar süregiden öğrenci ve gençlik eylemleri başladı. "Yaşasın özgürlük", "Demokrasiyi çiğnetmeyeceğiz", "Menderes istifa" sloganlarıyla başlayan eylemler sonraları giderek daha Amerika karşıtı bir nitelik kazandı. ABD Dışişleri Bakanı Herter'in Mayıs ayının ilk günlerindeki (NATO Konseyi toplantısıyla ilgili) İstanbul gezisi sırasında öğrenciler Herter'in arabası sokaklarda görüldüğünde hep birlikte "Bizlere baskı yapanları niçin destekliyorsunuz?", "Niçin buradasınız?", "Burada ne işiniz var?" diye haykırdı. Göstericiler "Amerikan paktları değil, özgürlük istiyoruz!", "NATO Türkiye'nin dostu değil!", "Amerikan askeri Türk topraklarından defol!" pankartları açtı. Gösteriler boyunca katılanlar milli marşı söyleyerek, Amerikan kuklası Li Syng Man'a ISyngman Rheel ilk karşı çıkan Kore gençliğine destek haykırışlarıyla yürüdü. Bu tür gösteriler çoğu kez öğrencilerle polis arasında çatışmalarla son buldu.

Gençlerin eylemleri, Türk hükümetinin farklı düşünenlere ve kendisini eleştirenlere karşı giderek daha açık gerici nitelik kazanan uygulamalara ve egemenler kliğinin fiilen faşist yöntemlere, teröre yönelmesine yol açtı. İlerici örgütlerin yasaklanmasını ve aktif kadrolarının tutuklanmasını, aydınlar arasında birçok tutuklamalar izledi; ilerici işçiler arasında arama ve tutuklamalar başladı, birçok gazete kapatıldı, onlarca gazeteci mahkemelere çıkarıldı, Meclis'te muhalefete karşı baskılar yoğunlaştırıldı. Başında İsmet İnönü'nün bulunduğu muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nin "gizli tahrik faaliyetlerini" araştırmak üzere özel bir komisyon kuruldu. Muhalefet, iktidar partisini rüşvetçilikle, anayasaya aykırı dav-

ranmakla ve demokrasiyi çiğnemekle suçladı. Muhalefetin, iktidar partisinin yani Menderes hükümetinin yöneticilerine karşı suçlamaları elbette haklı olmakla birlikte, yeterli değildi. Menderes hükümetinin Türk halkına karşı işlediği suçlardan sorumluluğu, muhalefetin söylediğinden yüzlerce kat daha fazlaydı. Muhalefet daha fazlasını söyleyecek durumda değildi, çünkü Türkiye'nin iç ve dış politikasının temel konularındaki görüşleri iktidar partisininkinden farklı değildi. Muhalefet lideri İnönü, partisi iktidara gelirse ABD'ye ve saldırı paktlarına karşı politikanın değişmeyeceğini, yani esasta her şeyin eskisi gibi kalacağını, ancak devlet hesabına zenginleşen kişilerin değişeceğini defalarca tekrarladı.

Ülkenin egemenleri ve onların efendileri ülkedeki gerçek durumu çok iyi biliyor ve geniş halk yığınlarının harekete geçmesi durumunda emperyalistlerin ve egemenler kliğinin karşı karşıya kalacağı tehlikenin tamamen bilincinde.

Menderes hükümetinin Türk halkına karşı işlediği gerçek suçlara gelince, bunlar emperyalistler yararına uyguladığı ulusal çıkarlara ters, halk düşmanı politikasında gizlidir. Bu politika ülkeyi yıkımın ucuna getirdi. İktidarda bulunduğu on yıl içinde hükümet ülkeyi tamamıyla Pentagon'un hizmetine soktu, saldırgan emperyalist blokların sosyalist ülkelere karşı, sömürgecilik esaretini yıkıp bağımsızlığını kazanan komşularına karşı yönelik atlama tahtası haline getirdi.

Bilindiği gibi Türkiye 1952 yılında NATO'ya girdi ve on iki tümenini bu saldırı örgütünün emrine verdi. Türk silahlı kuvvetleri bu blokta en çok askeri olan ordulardan biridir. Türkiye'nin devlet bütçesinin yarısından fazlası ve Amerikan "yardımının" neredeyse tamamı her yıl bu orduya harcanıyor. On yıl içinde hükümet askeri amaçlar için 22 milyar TL harcadı. Ülkemiz askeri havaalanları ve stratejik yollar ağıyla donatıldı. Değişik danışmanlık ve uzmanlıklar adı altında bugün Türkiye'de 32.000 Amerikan askeri bulunuyor. 1959 yılında Menderes hükümeti Amerika Birleşik Devletleri ile ikili askeri anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Amerika Birleşik Devletleri halk direnişleri durumunda Türkiye'nin içişlerine müdahale edebilecek. Bu anlaşmayla Amerikan emperyalistleri Türkiye topraklarına roket üsleri kurma hakkını elde etti. Bir avuç satılmış politika yobazının iradesiyle Türkiye toprakları emperyalist devletlerin sıçrama tahtasına dönüştü ve son zamana kadar Amerikan emperyalistleri tarafından Türkiye'nin komşularına karşı provokasyon ve saldırı eylemleri için kullanıldı. Türk makamlarının kontrolü dışında Türk topraklarından Amerikan casus uçakları havalanıp Sovyetler Birliği ve başka ülkelerin hava sahalarını ihlal etti. Türk topraklarında her tür denetim dışında Amerikan emperyalistlerinin kullanabildiği askeri üslerin bulunması ülkemiz için çok büyük tehlikeler yaratıyor. Türk hükümetinin burnundan ötesini görmeyen bir politika uyguladığı koşullarda bu üsler halk için ölümcül sonuçlar doğurabilir. Halkımız bu durumdan endişe duymakta haklıdır.

Türkiye'nin askerileştirilmesi, askeri amaçlar için muazzam paraların harcanması ülke ekonomisini kronik bunalımlara sürükledi. Emekçilerin durumu günden güne ağırlaşıyor. Tarım ülkesi Türkiye'de gıda yetersizliği çekiliyor. Fiyatlar çığ gibi büyüyor. *Ulus* gazetesi daha Ekim 1959'da hayat pahalılığının 1950 yılına oranla altı kat yükseldiğine işaret etti. Bu arada çoğu işçinin maaşı aynı düzeyde kaldı. Kimi sektörlerde artırılmış olsa dahi, zamlar fiyat artışlarının çok gerisinde kaldı. Örneğin bir tekstil işçisinin maaşı 150-300 TL, maden ve demirdöküm işçisinin maaşı 300-600 TL arasında değişiyor. Şehirde öğretmenin maaşı 500, köy öğretmeninin maaşı ise 150 TL'yi geçmiyor. Dört kişilik bir ailenin resmi asgari geçim iradı 2000-2500 TL arasında değişiyor.

Halkın satın alma gücünün düşmesi sonucunda iç piyasadaki daralma, kimi sivil sanayi kollarında hammadde yetersizliği ve bazılarına getirilen ithalat yasağı, eskimiş donanımların yenileriyle değiştirilme olanağının bulunmaması ve ithal ürünlerin rekabet gücü, bütün bunlar tekstil sanayiinde, madencilik alanında, lastik sanayiinde, tütün sanayiinde ve diğer sanayi kollarında birçok iş-

Adnan Menderes.
TÜSTAV Arşivi.

letmenin kapatılmasına ve üretimin düşürülmesine yol açtı. Sanayi işletmelerinin kapatılması işsizliği artırdı. Örneğin, 1959 yılında İstanbul'da metal işçilerinin %50'si işsizdi. Daha 1960 yılında yalnız İstanbul'da lastik sanayiinde 19.000 işçinin işine son verildi. Son yıllarda sendika temsilcileri işsizlik ve düşük maaşlar konusunda defalarca Meclis'e ve hükümete başvurarak sekiz saatlik işgünü ve asgari ücretin tespit edilmesini, asgari ücretin fiyat artışlarına göre yükseltilmesini istedi. Ama ne hükümet ne de Meclis işçilerin temsilcileriyle görüşmeyi kabul etti.

Kırsal bölgelerdeki durum da bundan iyi değil. Türk köyü yıkıma doğru gidiyor. Çiftlik sahiplerinin zulmü ağırlaşıyor. Köylünün yaşam düzeyi yıldan yıla düşüyor. Çiftlik sahiplerine, tefecilere ve bankalara olan borçları büyüyor. Köylünün yalnız Ziraat Bankası'na olan borcu 3 milyar TL. Haftalık *Kim* gazetesinin Ocak ayında yazdığı üzere, Orta Anadolu'da küçük bir köylü işletmesinin bankalara olan ortalama borç miktarı 1944 yılında 51 TL iken, 1957'de 1.031 TL'ye çıktı. Orta köylünün ortalama borcu ise 152 TL'den 1.640 TL'ye yükseldi. Dergi şu sonuca varıyor: "Köylünün büyük çoğunluğu Ziraat Bankası'na borcunu ödeyecek durumda değil." Son beş yılda 410.000 köylü ailesinin toprağını işletmekten vazgeçip şehirlere gitmesi, orada işsizlerin saflarına katılıp ücretler üzerinde baskı unsuru olması bir rastlantı değil.

Türkiye'nin dış borçları artıyor. Sırf dış borç faizleri bile ülkenin bütçesine ağır bir yük oluşturuyor. (Kimi verilere göre ithalat gelirlerinin üçte biri bu faizlerin ödenmesine gidiyor.) 21 Haziran günü Ankara'da bir konuşma yapan yeni hükümetin devlet bakanı İnan, Türkiye'nin iç ve dış borç toplamının 18 milyar TL olduğunu açıkladı. Geniş halk katmanlarına ek bir yük getiren enflasyon da devamlı yükseliyor.

Ülkede oluşan durum, Menderes hükümetinin niçin geniş bir sosyal desteği olmadığını gösteriyor. Menderes hükümeti yalnız feodal toprak ağaları, kompradorlar, mali oligarşi ve yüksek gelirli bürokratlardan destek gördü. Subay kadrosunun önemli bölümü bile orduyu tamamen Amerika'nın komutasına teslim eden hükümetin yanında değildi. Hükümete karşı gösterilerde Harbiye öğrencilerinin ve kimi subayların da yer alması bunu gösteriyor.

Sabiha Sertel, Aram Pehlivanyan, Anjel Açıkgöz, Zekeriya Sertel, Fahri Erdinç ve İ. Bilen, Eylül 1958.

TÜSTAV Arşivi.

Özgürlük ve demokrasi istemiyle, doğrudan Amerika karşıtı sloganlarla ve ulusal bağımsızlığı korumak gerektiğini söyleyen Atatürk'ün vasiyetnamesini hatırlatarak gerçekleşen öğrenci eylemleri, yalnız hükümeti ve resmi muhalefeti değil, aynı zamanda ve belki de daha çok ülkede asıl egemen durumdaki Amerikan emperyalistlerini korkuttu. Onlar Türkiye'yi NATO ve CENTO'daki en güvenilir müttefiki, Türk hükümetini de Pentagon'a en sadık hükümet olarak görüyordu. Ülkenin egemenleri ve onların efendileri ülkedeki gerçek durumu çok iyi biliyor ve geniş halk yığınlarının harekete geçmesi durumunda emperyalistlerin ve egemenler kliğinin karşı karşıya kalacağı tehlikenin tamamen bilincinde. Kendi kuklası durumundaki cumhurbaşkanı Li Syng Man'ı Kore halkının gazabından korumaya çalışan Amerikan emperyalistlerinin Güney Kore olaylarından aldığı yaralar da taptaze.

Sadık hizmetkâr Menderes'i korumak için iç olaylara müdahale edip halkımızı daha da hiddetlendirmek mi, hükümeti kurban etmek mi gerekir konusu gündeme geldiğinde, Menderes'in iplerini çekenler Güney Kore örneğini tekrar etmeyi göze alamadı. Türk halkında bir desteği olmayan Menderes hükümeti devrildi. Devlet darbesi hızla gerçekleşti. İktidara General Gürsel hükümeti geldi.

Menderes hükümetinin devrilmesinden hemen sonra yeni hükümetin yaptığı açıklamada, her şeyden önce Türkiye'nin saldırgan NATO ve CENTO'daki yükümlülüklerine bağlılığı vurgulandı. Yeni başbakan aynı zamanda ordunun "ülkenin önündeki kapatılmak istenen Atatürkçü yolu yeniden açmak için iktidarı ele geçirdiğini" ileri sürdü. Ancak "ülkenin önündeki Atatürkçü yolu yeniden açma" gerekçesinin NATO ve CENTO bloklarına bağlılıkla bağdaşmadığını belirtmek gerekir. Atatürk, Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı için savaştı, ülkenin yabancıların elinde oyuncak olmasına karşı mücadele etti. Oysa saldırgan bloklara üyelik ve Türk topraklarının emperyalistlerin atlama tahtası haline getirilmesi Türk halkının çıkarlarına ve Atatürk ilkelerine ters düşüyor.

Halk yığınlarının eylemlerinde özgürlük istemi dile getirildi, söz ve basın özgürlüğü, politik örgütlere ve yığın örgütlerine özgürlük, şiddete karşı özgürlük, politik tutuklulara özgürlük vb. istendi. Bu özgürlükle-

rin henüz hiçbiri yok. Türkiye'de 70● cezaevinde ezici çoğunluğu politik sebeplerden dolayı tutulan 150.000 mahpus var. Gerçek demokratik basın yasaklı bulunuyor. Politik gösteriler yasaklanmış durumda. Ülkenin büyük merkezlerinde sıkıyönetim hâlâ kaldırılmış değil.

Emperyalistlerin saldırı paktlarında kendilerine güçlü bir destek olarak gördükleri ülke derin bir politik bunalım yaşıyor. Dünya kamuoyunun Türkiye'deki hükümet karşıtı eylemleri ve askeri darbeyi Güney Kore'de Li Syng Man'ın devrilmesiyle ve Amerikan-Japonya askeri anlaşmasının feshedilmesini isteyen Japonya halkının hükümete ve ABD'ye yönelik yığınsal eylemleriyle bağlantı içinde ele alması bir rastlantı değil. Amerikan propagandası Türk hükümetinin devrilmesini "Menderes'in şahsi dramı" olarak göstermeye çalışıyor ve Güney Kore'de Li Syng Man'a karşı halkın başkaldırışıyla ve Japonya'daki hükümet karşıtı eylemlerle aynı zamana tesadüf eden bir olay olduğunu ileri sürüyor. Oysa olayların analizi bütün bu eylemlerin altında aynı sebeplerin yattığını, yani Güney Kore'de Li Syng Man, Japonya'da Kişi Nobusuke Kishil ve Türkiye'de Menderes hükümetinin ulusal çıkarlarla çelişen politikalarının bulunduğunu gösteriyor. Terörist Menderes hükümetinin devrilmesi ve yeni bir hükümetin işbaşına gelmesi yıllardır Türk ulusunun karşısında duran bir tek temel soruna çözüm getirmedi. Yabancı boyunduruğundan ve en başta Amerikan köleliğinden kurtulma sorunu olduğu gibi duruyor. Türk halkı ile emperyalizm arasındaki uzlaşmaz çelişkiler azalmadı. Türk ulusal burjuvazisi ile yabancı tekeller arasındaki çelişkiler varlığını sürdürüyor. Ülke içinde işçi sınıfı ile burjuvazi arasında, köylüler ile feodal toprak ağaları arasındaki sosyal çelişkilerde bir azalma yok. Köydeki feodal kalıntıların kaldırılması ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi istemleri güncelliğini koruyor. Türk halkının bağımsız, özgür, tarafsız ve barışçı Türkiye uğrundaki savaşı güncelliğinden bir şey yitirmiş değil.

Türkiye'deki gelişmeler, politikalarını yalnız ulus düşmanı hükümetlere dayanarak halkların iradesine karşı yürüten emperyalist cephenin zayıflığını gösteren yeni bir kanıt. Bu gelişmeler aynı zamanda ulus düşmanı hükümetlerin emperyalist çıkarlar için ülkelerinin kaderiyle bugün artık cezasız oynayamayacaklarını da gösteriyor. Kendi ülkelerinin yazgısıyla ilgili kararlarda, dolayısıyla dünyanın kaderi hakkında kararlarda halk yığınları giderek daha büyük rol oynuyor ve bu gerçeği emperyalistler olduğu kadar içteki gerici rejimler de hesaba katmak zorunda kalıyor.

DİPNOTLAR

1 Belgenin Almancadan çevirisi için Ülku Gürkan-Schneider'e teşekkür ediyorum.

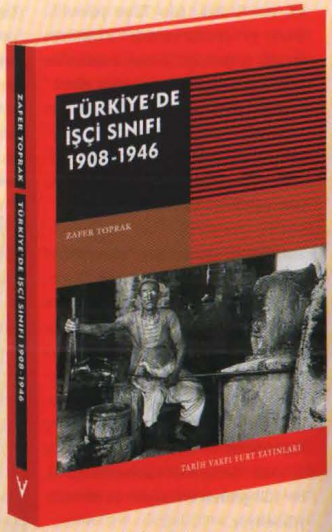
2 *Bizim Radyo'da Nâzım Hikmet*, der Anjel Açıkgöz, 2. baskı (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2014).

3 Bu tartışmalarla ilgili geniş belgesel bir çalışma için bkz. *TKP MK Dış Bürosu 1965 Tartışmaları*, der. Erden Akbulut (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004).

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI 1908-1946

Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler, 1960'lı ve 70'li yıllarda Aydınlanmacı bir "modernite" paradigması ışığında gelişmişti. Bu evrede "sosyal"in ayrı bir ağırlığı vardı ve "sınıf" kavramı Türkiye ve dünya çözümlemelerinde yoğun bir biçimde kullanılıyordu. Batı'da kapitalizm altın çağını yaşamış, refah devletini belirli bir noktaya taşımıştı. Her türlü sınıf çelişkisine rağmen, emekçi kesim bu refahtan görece payına düşeni almıştı. Ancak, 70'li yılların ilk yarısında Bretton Woods'un çöküşü, petrol krizi ve stagflasyon sonucu "refah devleti" tökezledi. "Sosyal devlet"in yükü giderek altından kalkılamayacak bir düzeye ulaşmış, sürdürülebilirliğini yitirmişti. Hayek'in, Friedman'ın, neo-liberal anlayışın yıldızı bu tarihlerde parladı. Reagan, Thatcher bu tarihlerde iktidar oldular. Dünya ekonomik düzeninde bu denli köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evrede sosyal ve beşeri bilimlerin bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece "modernite"den "post-modernite"ye geçildi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunun etkileri görüldü. 24 Ocak ve 12 Eylül ertesi "post-modernite" ile birlikte "sosyal"den "kültürel"e kayılıyordu. Artık bilim çevrelerinde "sınıf" kavramı dışlanıyor, yerini "kültür kodları," etnik ve dinsel ayrışmalar alıyordu. Bu sürecin olumsuz etkileri özellikle çalışanların üzerinde görüldü. Etnik ve dinsel çatışmalar su yüzene çıkarılırken örgütlü sendikal yaşam büyük darbe yedi. Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946, emeğiyle geçinen bir "sınıf"ın doğuş öyküsünü gündeme getirerek Aydınlanma'ya olan inancımızı bir kez daha vurgulamış oluyoruz.

Zafer Toprak

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

DP'NİN SON GÜNÜ: BİR GÜN, BİR LİSTE

KAYA ERDEM

Gece 3-3.30 sularında, Menderes ve bakanlara hizmet eden görevli telefon ederek, "Misafirler Ankara'dan gelen bir telefon üzerine arabayla fabrikadan ayrıldı" dedi.

Şeker Fabrikası mensuplarının Vatan Cephesi'ne katılması olayından aşağı yukarı 20-25 gün sonra, 26 Mayıs 1960 tarihinde Başbakan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, bazı bakanlar ve 20-25 kadar milletvekili büyük bir gövde gösterisi için Eskişehir'e geldiler.

Gün boyu sürecek toplantılar, açılış törenleri ve ziyaretlerin ardından, akşam fabrikada, Ankara'dan gelenlerin yanı sıra Eskişehir parti teşkilatından isimler ile Eskişehir devlet erkânının da katılacağı büyük bir ziyaret planlandı. Başbakan, bakanlar, milletvekilleri ve Ankara'dan gelen bürokratlar ile basın mensuplarının fabrika misafirhanesinde kalması kararlaştırılmıştı. Misafirlerin ağırlanmasını ve yemek ziyafetini fabrika olarak biz organize ediyorduk. Fabrika müdürünün diğer üç müdürle birlikte yemekte hazır bulunması gerekiyordu.

O dönemlerde ülkenin hiçbir yerinde doğru dürüst otel olmadığı gibi lokanta da pek yoktu. Bu nedenle başbakan da, bakanlar da ülkeyi dolaşırken o yöredeki şeker fabrikasında yemek ya da konaklama için program yapardı.

Akşamüzeri, Başbakan Menderes ve diğer misafirleri fabrikada karşıladık. Bir süre sonra yemek salonuna gidildi. Menderes'e büyük ilgi vardı. Eskişehir Askeri Hastanesi başhekimi doktor binbaşı da davetliler arasındaydı. Doktor Bey'in, ziyafetlerde biraz içtikten sonra kalkıp şeref misafirine hitaben nutuk çekme gibi bir alışkanlığı vardı. O akşam da Menderes'i göklere çıkaran bir konuşma yaptıktan sonra elindeki gülü Başbakan'a takdim etti. Yemeğin sonunda Menderes de bir konuşma yaptı, üniversite hocalarını "kara cübbeliler" diye niteleyerek sert bir dille eleştirdi.

Kaya Erdem, *Demokrasinin İlk 50 Yılı* (İstanbul: Doğan Kitap, 2016).

Yemek sona erdiğinde Menderes ve yanındakiler yatak odalarına geçti, biz de 100 metre ilerideki evlerimize gittik. Gece saat 3-3.30 sularında, Menderes ve bakanlara hizmet eden görevli telefon ederek, "Misafirler Ankara'dan gelen bir telefon üzerine arabayla fabrikadan ayrıldı, ancak bazı eşyalarını burada bıraktılar" dedi.

Hemen hazırlanıp misafirlerin kaldığı ofis binasına gittiğimde, Eskişehir hava üssü komutanı başta olmak üzere birçok subay ve askeri karşımda buldum. Komutan "askeri darbe" olduğunu bildirdi. Birlikte Menderes'in kaldığı odaya, sonra da Polatkan ve diğer bakanların odalarına gittik; burada eşyaların tespitini yapan askeri görevlilerle karşılaştım. Menderes'in yattığı yatağın başucundaki masada bir gece lambası, yanında da bir tarih mecmuası vardı. Muhtemelen uykudan önce tarih mecmuasını okumuştu ve mecmuanın içinden, askeri hastane başhekiminin kendisinde yemekte verdiği gül çıktı. Menderes, konuşmadan ve verilen gülden o kadar etkilenmişti ki çiçeği yatak odasına götürmüştü.

Polatkan'ın odasında ise ayrı bir sürprizle karşılaştım. Masanın üstündeki notlar arasında, parti teşkilatının fabrikadan gönderilmesini istediği personelin listesi vardı, üstelik listenin en başında benim adım yazılıydı.

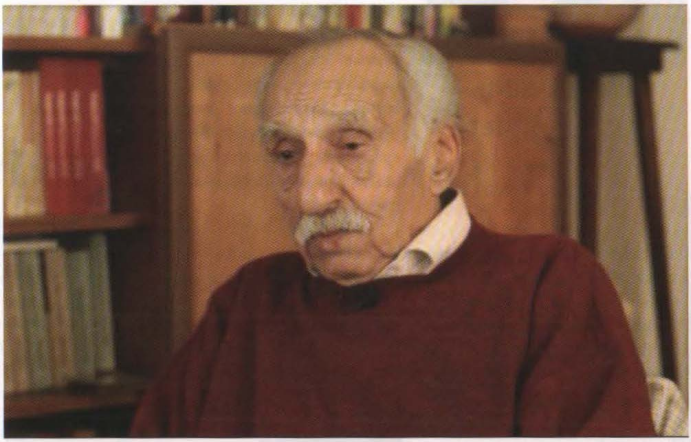
Hasan Polatkan (solda), Yassıada'da devrik başbakan yardımcısı Medeni Berk'le birlikte.

Tarih Vakfı Arşivi

ZİHNİ ÇETİNER'İN TANIKLIĞIYLA 22 ŞUBAT 1962 VE 21 MAYIS 1963 DARBE GİRİŞİMLERİ*

SÖYLEŞİ: MEHMET Ö. ALKAN

1961-62 döneminde Kuleli Askeri Lisesi'nden mezun olup Kara Harp Okulu'na giren Zihni Çetiner, hükümete karşı iki ayrı darbe girişimi örgütleyen Kara Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir'in yanındaki öğrenciler arasında yer almıştı. Son başarısız girişimin ardından ise diğer sorumlularla birlikte yargılanarak Afyon Cezaevi'ne gönderilmişti. Çetiner, yaşanan olayların bire bir tanığı olarak o günleri anlattı.

Zihni Çetiner.

22 Şubat 1962'deki darbe girişiminde yer alan Harp Okulu öğrencilerinden biriydiniz. Darbe olayından nasıl haberdar oldunuz?

22 Şubat darbe girişimi denen olayı anlamak, 27 Mayıs'tan 22 Şubat 1962'ye giden süreci algılamak için, o tarihte Türkiye'de olan olaylara bakmak gerekir. 22 Şubat'a gelene kadar Türkiye'de bazı teşebbüslerde bulunuldu. 6 Haziran'da Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın tasfiyesi: Milli Birlik Komitesi (MBK) üyesi olan bu kişiler ordudan istifa ettirilerek Madanoğlu Sıkıyönetim, Osman Köksal ise Muhafız Alay komutanlığından ayrılmak zorunda bırakıldı. İrfan Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanması, daha doğrusu yeniden atanması... Tansel, o sırada kuvvet komutanlığından alınarak Kanada'ya elçi olarak atanmıştı, ancak bu atama durdurularak tekrar Hava Kuvvetleri Komutanı yapıldı. Milli Birlik Komitesi içerisindeki görüş ayrılığı, Komite'nin iç çatışmasına neden oldu ve 13 Kasım 1960'ta aralarında Alparslan Türkeş'in de bulunduğu on dört üye çeşitli elçiliklere ataşe olarak gönderildi. Daha sonra seçimler yapılarak yönetim sivillere bırakıldı. Tüm bu süreçler gelişirken orduda Türk Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adı altında tüm üst düzey komutanların ve birlik komutanlarının içinde bulunduğu bir yapılanma oluşturuldu. 22 Şubat 1961'e gelindiğinde de üst düzey komutanlar ordu içerisinde gelişen bu örgütlenmeyi nötralize etmeyi kendilerine görev edinmişti.

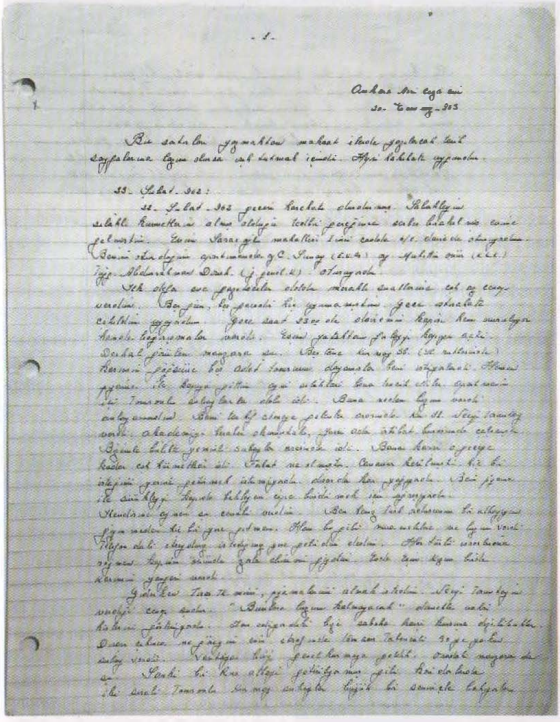
SKB 27 Mayıs'ın hedefine ulaşmadığını, demokrasinin yeniden eskiye, otoriter günlere dönüşeceğini ileri sürerek parlamentonun bir süre kapatılmasını istiyordu; çünkü yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin (DP) yerine kurulan Adalet Partisi (AP) ve Ekrem Ali Can'ın başkanı olduğu Yeni Türkiye Partisi (YTP), Meclis'te çoğunluğu sağlamıştı. Bunlar Ali Fuat Başgil'i cumhurbaşkanı seçmek istiyordu. SKB buna engel olmak için İstanbul Davutpaşa Kışlası'nda bir toplantı yaparak TBMM açılmadan önce müdahale edilip bu seçimin önlenmesi kararını aldı. Bu karar onaylanmak için Ankara'ya getirildi.

Bu gelişmeler ordu içinde nasıl bir yankı buldu?

SKB'nin isteklerinin bir kısmı gerçekleştirilmişti ama sükünet sağlanamamıştı. Nitekim bunun böyle olduğu, DP'lilerin affedilmesi isteği tüm siyasetin gündemine oturmuştu. Yeni açılan parlamentoda AP milletvekillerinin 27 Mayıs'ı yapan kadrolara ve TSK'ya karşı hakaretamiz söylemleri ordunun huzursuzluğuna yol açıyordu. İsmet Paşa'nın "Ben kuyudan adam çıkarıyorum" demesine de çok sinirlenmişti ordu mensupları. Nuri Beşer'in "alyans evleri" dediği, ordunun bir kısım insanlarına lojman yaptırılmasını hakaret olarak kullanıyorlardı. "Karılarımızın kollarındaki bilezikleri ve parmaklarımızdaki alyansları alarak kendinize ev yaptınız" gibi orduyu aşağılayıcı söylemlerde bulunuyorlardı. Gelişen bu olaylara karşı gençlik yeniden sokaklara dökülüyor, Kızılay Meydanı 27 Mayıs 1960 öncesi günleri andırıyordu.

Sanırım 22 Şubat darbe girişimi hazırlığı başlıyor...

Evet, bu söylemler ordu içinde büyük rahatsızlık doğurduğu için İstanbul'da bir protokol imzalanıyor. Bu protokolde o zamanın İstanbul Valisi, Belediye Başkanı, 1. Ordu Komutanı, Refik Tulga başta olmak üzere Jandarma Komutanı Fikret Esen Paşa, Faruk Güventürk gibi birçok paşanın daha isimleri var. Bu insanlar Meclis açılmadan darbe yapılmasını öneriyor, fakat Cevdet Sunay bunu engellemek için "Bana biraz müsaade edin, gerekli şeyi sizinle birlikte biz de yaparız" diyor. Ama Çankaya'da yapılan bir toplantıda cumhurbaşkanlığına aday olan Ali Fuat Başgil'i yurtdışına göndererek cumhurbaşkanlığına aday olmasını engelliyorlar. O tarihte zaten devlet başkanı olan Cemal Gürsel –MBK başkanı aynı zamanda– cumhurbaşkanı, İsmet Paşa da başbakan olarak belirlenerek darbe biraz geriye bırakılıyor. Darbe geriye bırakılıyor ama ordu içindeki huzursuzluk bir türlü giderilemiyor. Bu nedenle de ordu içindeki kaynamaları engellemek ve görüşmeleri sekteye uğratmak için, Genelkurmay'ın kendi mantığı içerisinde bir tasfiye hareketi düşünülüyor. Bu tasfiye hareketinde Ankara'nın o zamanki bütün kuvvet komutanları, 229. Piyade Alay Komutanı, 230. Piyade Alay Komutanı, Merkez Komutanlığı, Jandarma Komutanlığı, zırhlı birliklerin komutanları ve Harp Okulu gibi çok önemli birlik komutanları Genelkurmay'da bir brifinge çağrılıyor. Brifinge giden komutanlar Genelkurmay'da tutuklanarak hapsediliyor. Bunu istihbar eden, Silahlı Kuvvetler Birliği'ni benimseyen, ona destek veren bir subay, Talat Aydemir'e telefon ediyor, "Albayım, sizi de davet ediyorlar fakat siz gelmeyin, Alay Komutanı Turgut Alpagut'u gönderin" diyor. Albay da Turgut Alpagut'u gönderiyor. Giderken de diyor ki "Bir buçuk-iki saat içerisinde eğer siz gelmezseniz ben okula alarm vereceğim". Okula alarm verecek ama okul o gün öğle üzeri on beş günlük tatile gönderilmiş. Okulun yarısı okulu boşaltmıştı, yani darbenin örgütlü bir girişim olması mümkün değil. Böyle bir girişim olsaydı, Harp Okulu tatile gidip de boşaltılmazdı. Bu mantıkla düşündüğüm zaman, Ankara'daki birlik komutanlarının tutuklanması ordudaki bir örgütün tasfiyesi niteliğini içeriyor. Bu tasfiye dolayısıyla da Talat Aydemir alarm veriyor, Harp Okulu silahlanıyor; okulda bulunan Harbiyeli öğrenciler silahlanıyor daha doğrusu. Ve iki tabur –birinci sınıf ile ikinci sınıf– karşı karşıya geliyor. Birinci Tabur Komutanı Bahtiyar Yalta mevcut talebeleri "Yaşasın Mustafa Kemal!" diye bağırttırırken, İkinci Tabur Komutanı Ahmet Eroğlu, benim de mensubu olduğum birinci sınıfı "Yaşasın İsmet Paşa!" diye bağırtıyor. Dolayısıyla Harp Okulu böyle bir bütünlük içinde, homojen şekilde hareket eder durumda değil. Zaten Albay'ı hiç görmedik. Albay Tank Okulu'na gitmiş durumda. Alarmı verdikten sonra da Ankara'da TSK'nın birtakım önde gelen isimleri Tank Okulu'na karargâha geliyorlar.

Talat Aydemir'in cezaevinde tuttuğu notlar.

Ergin Konuksever arşivi

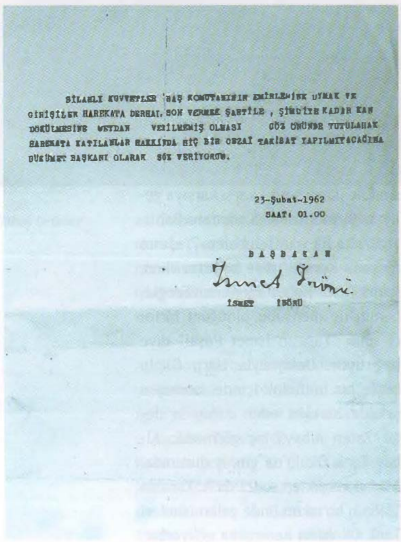

Talat Aydemir, Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Özdilek'le konuşuyor. Milli Birlik Komitesi üyesi Özdilek, Milli Savunma bakanlığı ve başbakan yardımcılığı yaptı; 27 Ekim 1961-20 Kasım 1961 tarihleri arasında, Cemal Gürsel'den boşalan başbakanlık makamında geçici görev üstlendi.

Fotoğraf: Ergun Konuksever.

Değerlendirme ve kumandanlık durum muhakemesi yapılarak tutuklanan komutanların bırakılması ve eski görevlerini sürdürmesi isteniyor. Daha sonra karargâha birçok arabulucu geliyor, gidiyor. Bu arabulucular arasında en önemlisi Ekrem Alican, başbakan yardımcısıydı.

Sonunda görüşmeler bir uzlaşmayla bitiriliyor, Talat Aydemir'e ordudan hiçbir subayın burnunun kanatılmayacağını taahhüt eden bir belge imzalanıyor. Bu belge hem Genelkurmay Başkanı tarafından imzalanıyor, hem de İsmet Paşa tarafından. Bu sözlerden sonra sabah 05.00-06.00 civarında İsmet Paşa'ya güvenilerek harekâta son veriliyor..

SİLAHLI KUVVETLER HİÇ KOMUTANININ EMİNLEŞİNE UYMAK VE
GİRİŞİLEN HAREKATA DEVAM, SON VERMEK ŞARTİLE , ŞİMDİYE KADAR KAN
DÖKÜLMESİNE MEYDAN VERİLMEMİŞ OLMASI GÖZ ÖNÜNDE TUTULARAK
HAREKATA KATILANLAR HAKKINDA HİÇ BİR CEZAİ TAKİBAT YAPILMAYACAĞINA
HÜKÜMET BAŞKANI OLARAK SÖZ VERİYORUM.

23-Şubat-1962
SAAT: 01.00

BAŞBAKAN
İsmet İnönü
İSMET İNÖNÜ

İsmet Paşa zaten önceden söylemişti, orayı anlatmak gerekiyor: Muhafız Alayı Süvari Grup Kumandanı Binbaşı Fethi Gürcan, Çankaya'da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile Başbakan İsmet Paşa'yı ve birtakım bakanları toplantı halindeyken basıyor ve hapsederek tutukluyor. Sonra karargâha, Talat Aydemir'e telefon ediyor, "Albayım, hükümet erkânını ve Cumhurbaşkanı'nı tutukladım, hapsettim. Ne yapmamı istersiniz?" diyor. Oradaki kurmay heyetinin bir değerlendirmesi sonucunda Talat Aydemir, "Fethi Binbaşı, paşaları bırak gitsinler" diyor. İsmet Paşa'yı Fethi Gürcan bırakıyor ve İsmet Paşa kapıda diyor ki: "Talat kaybetti, şimdi kaybetti!" Bunun üzerine de bu anlaşma yapılıyor, İsmet Paşa da imzalıyor o mutabakatı, fakat 22 Şubat sabahı silahlar bırakılıp da Harp Okulu izne gönderilince ordudan 150-160 kişi resen idari kararla emekliye sevk ediliyor, bir kısmı da görevlerinden alınıp başka yerlere veriliyor. Dolayısıyla bu gayrimeşru bir hareket, bir darbe girişimi olarak başlamıyor; meşru müdafaa olarak başlıyor. İçinde bulunduğumuz dönemde ordudan gelen her şeye darbe diyorlar ama 22 Şubat 1962 hareketi benim kanımca kesinlikle bir darbe teşebbüsü değil, kendi hak ve hukuklarının savunulmasıdır. Ama Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te yaptığı gerçek bir darbe teşebbüsüdür.

22 Şubat darbe girişimi sırasında siz neredeydiniz ve nelere tanık oldunuz?

1961-62 döneminde Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirerek Harp Okulu'na geldim. İsmet Paşa, ordu içerisindeki huzursuzluğun etken gücü olarak Harp Okulu'nu ve komutanı Talat Aydemir'i gördüğü için, Harp Okulu'nu ziyarete geldi. Ben merasim bölüğündeydim, bando takımındaydım, dolayısıyla İsmet Paşa'nın karşılanışını biliyorum. İsmet Paşa normal bir biçimde karşılandı 22 Şubat öncesi. Fakat söylentiye göre Talat Aydemir, İsmet Paşa'ya öğrencileri göstermedi, dolayısıyla İsmet Paşa öğrencilerle muhatap olamadı, ama biz merasim kıtası olduğumuz için bizimle selamlaştı. Bundan dolayı İsmet Paşa, Talat Aydemir'e "Çocukları görmek istiyorum, öğrencilerle konuşmak istiyorum" deyince, Talat Aydemir "Öğrenciler şu anda eğitimde Paşam, görmeniz mümkün değil" diyor. İsmet Paşa bunun ne anlama geldiğini anlayarak, "Anladım, anladım" diyerekten kendi usulüyle, Talat Aydemir'e kızgınlığını belli ediyor.

Bir şey daha anlatılıyor. İsmet Paşa kalkıp giderken sırtını Talat Aydemir'e dönüp paltosunu tutturmak istiyor, çünkü 62 Şubat'ının başlarıydı, hava soğuktu. Talat Aydemir yaverine "Paşa'nın paltosunu tut" diyor, Paşa buna da alınıyor. Böyle bir sürtüşme oluyor. Bunlar o günlerde yakından bildiğimiz, dinlediğimiz şeyler.

Ben sıradan bir öğrenciydim. Şunu çok rahat söyleyebilirim ki, Harp Okulu'nda İsmet Paşa'ya karşı bir tepki, bir sevimsizlik yoktu. Ama parlamentoya karşı, biraz önce söylediğim gibi orduya yapılan, yönlendirilen hakaretler söz konusuydu. Hatta Celal Bayar'ın Ankara'ya gelişi sırasında halkın bir kısmının Hava Kuvvetleri'ne ve Genelkurmay'a el kol hareketleriyle küfürler etmesini içimize sindiremiyorduk ama bu, İsmet Paşa'yı hiç ilgilendirmiyordu; o "kuyudan adam çıkarmak"la meşguldü o günlerde. Dolayısıyla biz bir darbenin içinde kendimizi hiçbir za-

man görmedik ama gelişen olaylardan da rahatsızlık duyuyorduk.

Dediğim gibi, 22 Şubat günü öğleyin okul tatil edildi, öğrenciler Ankara'ya indi bilet almaya filan. Ben de biletimi almaya gitmiştim. Dönerken Dikmen yoluyla Harp Okulu kavşağının arasında, eski ODTÜ'nün bulunduğu yerin kapısının önünde bir tank gördüm. Tankta Kuleli'den beri sınıf arkadaşım olan Tanfer Tuna vardı. Benim bir sene kaybım olduğu için o arkadaşlar bir sınıf öne geçmişlerdi. "Tanfer ne oluyor?" dedim, "İhtilal başladı" dedi. "Bu nasıl ihtilal başladı? Okulun yarısı aşağıda" der gibi bir şeyler söylemek istedim ama lafımı bitirmeden "Vallahi başladı" dedi. Onların da bir şeyden haberi yok; sadece Tank Okulu'ndan gelmiş bir tank, Harp Okulu'nun girişini kapatmış. Ben de yukarı çıktım, silahımı aldım, herkesin yaptığı gibi ortalıkta dolaştım. En sonunda Harp Okulu'nun kulesine çıkıp aşağıyı seyrediyordum, Ankara'yı. Kapı önünde bir kaynaşma oldu. Kuleden aşağı inerek ne olduğunu sordum arkadaşlara. "Ekrem Alican geldi, Tank Okulu'na geçti" dediler. Orada bir anlaşma hazırlandı. Sanıyorum Harp Okulu öğrencileri bu hareketlerin özünde ve içeriğinde bir bilgi sahibi değildi ama genel olarak komuta heyeti Talat Aydemir'e çok bağlıydı, öğrencileri de çok bağlıydı. Talat Aydemir iyi bir komutandı, sosyal bir komutandı; öğrencilerine karşı sevgili saygılı bir komutandı. Öğrencileri onun bütün davranışlarını severdi, onaylardı. Çok sert bir baskı uygulardı ama bu baskıyı siz içinizde hissedemezdiniz, algılardınız.

22 Şubat'tan sonra Harp Okulu'nda neler yaşandı, karacılarla havacılar neden çatışma yaşamaya başladı?

22 Şubat olup bitip izinden döndükten sonra bizler Ankara'da havacı subaylara selam vermiyorduk. Nitekim bunun sonucunda 1962 yazında Menteşe Eğitim Kampı'ndan Ankara'ya dönerken tren Balıkesir'de yarım saat durmuştu, biz aşağıya indik. Balıkesir'de havacı çoktur. Bazı arkadaşlar havacılara selam vermediği için az kalsın çatışma çıkıyordu. Ve tren alelacele kalktı, birtakım arkadaşlarımız trene arkadan inzibat cipleriyle yetiştirildi.

Talat Aydemir-İsmet İnönü karşılaşması.

Fotoğraf: Ergin Konuksever.

22 Şubat olayından sonra ordu içerisinde çok acı tohumlar ekilmiş ve Kara Kuvvetleri ile Hava Kuvvetleri arasında bir düşmanlık doğmuştu, bunun da temel nedeni şuydu: İrfan Tansel 22 Şubat gecesi Talat Aydemir'e haber gönderiyor. Diyor ki: "Eğer bu harekete son vermezseniz uçaklarını tepenize bomba yağdıracaktır." Aydemir'in verdiği cevap ise şöyle: "O bombaları yağdıracak uçakların da kendisine inecek havaalanı bulsun." Bu ne demektir? "Ben de sizin havaalanlarınızı vuracağım" diyor. Böyle bir çatışma var.

Daha sonra okulda bize yönelik bir baskı vardı. Eli sopalı bir baskı değil ama okula yeni subaylar atanmıştı, bölük komutanlarımız değişti, çoğu takım komutanlarımız değişti. Öğretmenlerin bir kısmı bile artık eskisi gibi bize yumuşak davranmıyordu. Genel olarak orduda İsmet Paşa'ya karşı bir sevgi vardır. Sanki biz bu sevginin yıkılmasını sağlamışız gibi.. Bizde böyle bir şey yoktu, normal yaşamımıza devam ediyorduk ama hissedilmeyen, gözle görülmeyen bir baskıyı algılayabiliyorduk. Bunun için de okulda bir huzursuzluk vardı. "Çengel atma" tabir ettiğimiz şekilde herkes güvendiği, okulda saygınlığı olan insanları örgütleyerekten 21 Mayıs'a, doğrudan Harp Okulu'nun bilfiil, bilinçli olarak katılmasını sağladık. Bunu yaptık, çünkü hem İsmet Paşa'ya kızıyorduk o dönemde, hem ordu komutanlarına kızıyorduk. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'la ikinci başkan Memduh Tağmaç'ı hiç sevmez olduk mesela. Bu nedenle de biz Talat Aydemir'in yanında yerimizi aldık ama sık sık Talat Aydemir'le görüşmezdik; bizim ilişki kurduğumuz şahıs Fethi Gürcan'dı.

Talat Aydemir'e ordudan hiçbir subayın burnunun kanatılmayacağını taahhüt eden bir belge imzalanıyor. Bunun üzerine sabah 05.00-06.00 civarında İsmet Paşa'ya güvenilerek harekâta son veriliyor...

Bir seferinde Fethi Gürcan'a şunu sordu: "Binbaşım, iyi güzel de, biz yaptık bu darbeyi diyelim ki, ne olacak? Darbeyi yaptık, iktidarı aldık, ne olacak?" "Ne olacak" dedi, "halkımızın kuru-pilavının yanına bir çorba verirsek bu bizim için çok mutluluk

vericidir". Sonra ben döndüm dedim ki "Binbaşım, peki size bir soru daha: Biz ne olacağız? Darbeyi yaptık, başardık, sizi de Çankaya'ya oturttuk; biz ne olacağız sonra?" "Siz ne olacaksınız?" dedi, "Altı ay Çankaya'da bizi koruyacaksınız, altı ay sonra sınır boylarına göndereceğiz sizi, vatanı bekleteceğiz". Dedik "Bu naşırdı, "Zihni ders mi çalışıyorsun?" dedi. "Evet" dedim, "yarın sınavım var". Aslında dandikten bir psikoloji sınavı vardı.

Gece 11.30'u bekliyoruz biz. Fakat bir anda tank gürültüleri geldi; tanklar sokaklara çıkmıştı. Biz bekliyoruz, pencerelerden, kapı ağızlarından,

Talât Aydemir ve arkadaşlarının

İHTİLÂL TEŞEBBÜSÜ

Jetler bu sabah 5.15 te Harbokulu'nun etrafını bombaladılar - Ankara'da çarpışmalar oldu

Harbiyelilerle Çankaya Köşkünü kuşatan süvariler teslim oluyor

Harekel nasıl Başladı - Neler oldu?

Dün gece Istanbul Radyoevi önünde de müsademe oldu

Ankara'da en son durum: saat 7.00

ANNELER GÜNÜ

Gürsel'in Mesajı

Hürriyet.
21 Mayıs 1963.

sıl iştir?" "Ne yapacaktık ya?" dedi, "Yani şimdi sizi Ankara'da tutalım da başımıza bela mı alalım!"

21 Mayıs 1963'teki darbe girişimi nasıl başladı, nasıl sonuçlandı?

Harekât 11.30'da başlayacaktı 21 Mayıs'ta. Fakat Harp Okulu'na komuta edecek eski komutanların ne yazık ki yürekleri pas tutmuştu. Harp Okulu korusuna kadar geldikleri halde okulun içine girerek okula alarm veremediler. Dolayısıyla biz saat 11.20'den beri kapı ağızlarında dolaşıyorduk. Ben hayatımda o kadar ders çalıştığımı hatırlamıyorum. Aslında saat 11.30'a kadar ders çalışmam mümkün değil, 09.00'da işim biter benim. O gün nöbetçi subay bile şahep giriş kapısını gözlüyoruz, bizim eski komutanlarımız gelecek, Turgut Alpagut, Bahtiyar Yalta, Nihat Çonguroğlu filan gelecek, onlar bize komuta edecek. Saat 12.15 oldu, halen gelen yok. Tanklar Ankara'ya gitti. Tankın biri de Radyoevi'ne gitti.

Harp Okulu, Ankara sokaklarına ve yapacaklarına geç intikal etti. Gece saat 12.15 veya 12.20'de Harp Okulu'nun önüne bir cip gelene kadar hep dışarıdan gelecekleri bekledik. Hemen nöbetçi subaylarını enterne ederek duruma el koyduk, kapı önüne çıktık. Fethi Gürcan'ı gördük, "Albay nerede?" diye sordu; biz "Albay yok" dediğimizde, Mustafa Pakoba'ya "Gidin Albay'ı alın gelin" dedi. Erol Ege ile ben de cipe bindik, gittik Esat'tan Talat Aydemir'i aldık geldik. Talat Aydemir "Allah bana bugünleri de gösterdi!" dedi. Cipe bindi, elinde bir radyo var, transistörlü ve ihtilal bildirisi okunuyor. Meclis kavşağının oraya geldiğimiz anda radyo binası el değiştirdi. Ali Elverdi yayına girdi. Talat Aydemir biraz onu dinledi, sonra Harp Okulu kavşağından içeri girdik. Alay aşağı doğru geliyordu. Talat Aydemir radyoyu kapattı, cipi durdurttu, indik aşağıya, Harp Okulu'nu selamladı ve biz hep birlikte yukarı çıktık. 21 Mayıs günü okul başıboş kalmıştı, komutansız. Bütün Harp Okulu talebesi Ankara'ya yayıldı ama okulda öğrencilere komuta edecek insan yok.

22 Şubat'taki aynı hatayı Talat Aydemir bir daha tekrarladı. 22 Şubat'ta Cumhurbaşkanı ve hükümet üyelerini tutuklamıştı, bu sefer ise okula tutuklanarak getirilen elli-altmış general ve kurmay albay gibi, birlik komutanları getirildi. Aydemir bana "Götür onları gazinoda misafir et, paşalarını ağırla, silahlarını alma" dedi. Biz de paşaların ve albayların silahlarını almayarak, onları öğrenci gazinosuna götürdük, teslim ettik. "Paşalarımıza izzet-i ikramda bulunun" dedim ben, gene karargâha geldim. Sonra bunları serbest bıraktık. Serbest bıraktığımız paşalar, albaylar sonra birliklerinin başlarına gittiler, bize karşı dövüştüler. Biz hem 22 Şubat'ta hem 21 Mayıs'ta insancıl davranaraktan ihtilal yapmaya kalktık ve kaybettik, cezalarını da çektik.

Darbe girişiminden sonra ne oldu?

Ben dokuz arkadaşımla birlikte Afyon Cezaevi'ne gönderildim. Beş sene ceza aldım. TCK 59'u uygulamadılar, pişman olmadım diye. Hâkim kararda aynen onu yazıyor; "Pişmanlık duygusu taşımadığı için ceza indirimine gidilmemiştir" diye yazıyor benim kararımda. Fethi [Gürcan] Binbaşı ilk önce idam edildi; niye öyle oldu anlayamadık, o zaman biz cezaevindeyiz. Aradan geçen bir on beş yirmi günlük süreden sonra da Talat Aydemir idam edildi. Sahipsiz kaldık, kimse bizimle ilgilenmedi. So-

nuçta AP'lilerin sayesinde, DP'lilere af lütfedilirken biz de arada kaynadık çıktık; bizim arkamızda bir siyasi örgüt yoktu, bir dünya görüşü olarak Kemalizm vardı ama onu savunacak örgütlü bir güç yoktu. Ama 22 Şubat'tan başlayarak ordudan Kemalizm de tasfiye edilmiştir. En son tasfiyesi de Ergenekon'dur, Balyoz'dur, Casusluk Davası'dır. Ben bunları yaşayarak gördüm. Yetmiş beş yaşına geldim, benim artık bu devletten, bu toplumdan beklediğim bir şey yok mutluluğundan başka, aydınlanmasından başka.

15 Temmuz darbe girişimini duyduğunuzda neler hissettiniz? Sizin katıldığınız darbe girişimleriyle benzerlikleri ve farklılıkları neler?

21 Mayıs darbe girişimi ilerici bir niteliğe sahipti. 1908 Meşrutiyet devrimine benzetilebilir. Ama 15 Temmuz gerici bir dinci kalkışmadır. Aynı 31 Mart gerici ayaklanmasına benziyor. O tarihte "Din elden gidiyor" diyen softalar ve medrese talebeleri ayaklanarak okullu subayları katlettiler. İlerici Hareket Ordusu Edirne'den gelerek bastırdı. 15 Temmuz'u ise ordudaki laik ve Atatürkçü subay ve askerler bastırdı. Yobazlığın tahsillisi, cahili yoktur. Din adına her türlü girişilen siyasi eylem gerici karaktere sahiptir. 21 Mayıs kendisine eylem kılavuzu olarak Kemalizmi hedeflemişti. 15 Temmuz ise İslamı kendisine rehber edinmiştir.

21 Mayıs'ta tanklar, Harp Okulu darbe saatinde görev başı yapmadığından piyadesiz kalarak bir işe yaramadı. 15 Temmuz'da ise uçaklar yalnız kaldı. Her iki hareket de hükümet tarafından haber alınmıştır. 15 Temmuz FETÖ hareketi altı saat önce eşgüdümsüz eyleme geçmiş gibi görünüyor. Her iki harekette de darbenin komuta merkezi görev yapamamıştır. Sanırım zamanın darlığından FETÖ'cü hareket herkes görevini yapsın komutu ile hareket etmiş, komuta koordinasyonu sağlanamamıştır.

21 Mayıs halk adına, halkın refahı için yapılmak istenmiştir. 15 Temmuz halka ateş ederek cinayet işlemiş ve din adına yola çıkmıştır. İnsanlık adına asla bir amacı yoktur. Dinci faşist bir kalkışmadır. Adeta bir cinayet şebekesidir.

Cumhuriyet
HATIRALAR YAŞADIKÇA

Dün gece yarısı Ankara'da silâhlı bir ihtilâl hareketi oldu

Talât Aydemir ve arkadaşları 23,30 da Ankara Radyosunu ele geçirdiler; Senato ve Meclisin feshedildiğini ilân ettiler

Hükümete sadık Kuvvetler müdahalede bulundu ve sabaha karşı duruma hâkim oldu

Ankara ve İstanbulda vuku bulan çarpışmalarda Kızılayda iki harbiyeli, İstanbul Radyosunun önünde üç askerle ismi tesbit edilemiyen bir sivil vurulduklar

Talât Aydemir'in radyoya hâkim olduktan sonra okuduğu tebliğ

İstanbulda durum

Birinci, ikinci ve Üçüncü Ordu, dün geceki harekâtı nasıl karşıladı?

Saat: 12,30

Saat: 1,15

Saat: 1,55

Cumhuriyet, 21 Mayıs 1963.

21 Mayısçılardan bir grup, Mamak Cezaevi'nde.

Fotoğraf: Ergin Konuksever.

Mamak Cezaevi'nde Rıfkı Ertan, Talat Aydemir, Atilla Altugan, Erol Dinçer, Muzaffer Gürcan ve Mustafa Pakoba.

Fotoğraf: Ergin Konuksever.

yayının yapıldığı Etimesgut verici istasyonu unutulmuştur. Radyoevi susturularak darbenin sesi kesilmiş, buna karşı hükümet kuvvetleri Etimesgut'taki vericiden yayına devam etmiştir. FETÖ'cü hareket ise televizyonların bir kısmını ele geçirmiş ama bazı yayınları susturmayı akıl edememiştir. Böylece Cumhurbaşkanı ve hükümet, kesilmeyen kanallardan halkı sokağa çağırarak tankları durdurma çağrısında bulunmuştur. Ama asıl, önce alarm vererek birliklerini harekete geçiren Atatürkçü asker ve subaylar tarafından hareket bastırılmıştır. Şükretmek gerekir ki ordu kısa bir sürede darbecileri alt ederek iç savaşı önlemiştir.

Son kalkışma doğrudan iktidara yönelmemiş, orduyu hedef almıştır. Tutuklanan bir tek siyasi iktidar mensubu yoktur. Halkı karşısına alan FETÖ darbecileri halka ateş etmiş, birçok ölümlere sebep olmuştur. Bu darbenin planlayıcıları ve tüm katılan üst düzey subayları AKP iktidarı tarafından göreve getirilmiştir. "Hata yaptım, Allah ve millet beni affetsin, aldandım" demekle işin altından kalkılamaz. Her sorumlu yurttaş hesabını vermelidir. Bu sorumluluk yalnız bu iktidara ait değildir, 1986 yılından itibaren gelmiş geçmiş tüm iktidarlar FETÖ'yü kollamış ve korumuştur. Kısaca, darbe iktidarların koltukları altında örgütlenip gelişmiş ve sonunda 15 Temmuz darbe girişiminde bulunulmuştur.

Darbeler hep siyasi iktidar ve ideolojik ayrılıklar üzerine yapılır. Bu harekette böyle bir tavır gözükmemektedir. Ulusumuza geçmiş olsun demekten başka bir söylenecek söz yoktur. Bundan sonra FETÖ'cü bir darbe beklemek abesle iştigal etmektir. Bu tür söylemler psikolojik savaştan başka bir şey değildir. Siyasi iktidarın demokrasi içinde yapamayacaklarını olağanüstü halle yapmaktan başka mana ifade etmez.

Son olarak belirtmek isterim ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini benimseyerek özümsemiş Kemalist subaylar, başta 22 Şubat 1962 olmak üzere 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri ile Silahlı Kuvvetler'den uzaklaştırılarak, yerlerine ışık evlerinde yetiştirilmiş FETÖ'cüler yerleştirilmiştir. Tüm devlet kurum ve kuruluşları aynı yöntemle doldurulmuş ve bugünlere gelinmiştir.

* Bu söyleşinin bir kısmı 21 Şubat 2016'da Sağım Solum Tarih programı için, bir kısmı da 15 Temmuz kanlı darbe girişiminden sonra yapılmış, tarafımdan birleştirilmiştir. Zihni Çetiner'in bu dönemi de kapsayan anıları *Ölümü Paylaştılar Ama... Bir İhtilalci...Bir Fedai...Bir Devrimci*., adıyla yayımlanmıştır (İstanbul: Büke Yayınları, 2003 ve İstanbul: Belge Yayınları, 2005).

Tercüman, 6 Eylül 1963.

Mamak'ta 7 kişi idama mahkûm oldu

29 sanık müebbet, 12 sanık 15 yıla mahkûm oldu. 45 kişi de beraet etti

Sanıklardan 5 i oniki, 2 si sekiz, 2 si altı, 14 ü beş, 22 si 4, dördü de 1 er yıl hapis yatacak

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

T.C. BİLİM, SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI Desteği İle

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI

TİAD

MIB

"SEKTÖRÜN AVRASYA COĞRAFYASINDAKİ EN BÜYÜK BULUŞMASI"

MAKTEK avrasya

Takım Tezgahları, Metal - Sac İşleme Makinaları, Tutucular - Kesici Takımlar, Kalite Kontrol - Ölçüm Sistemleri, CAD/CAM, PLM Yazılımları ve Üretim Teknolojileri Fuarı

Tema,
Endüstri 4.0 ve Geleceğin Akıllı Üretim Mühendisliği

endüstri 4.0

11 - 16 Ekim 2016

www.maktekfuari.com

Destekleyen Kuruluş MAKGEB

Üye Kuruluş ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği

Üye Kuruluş ICCA Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

K-Q TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TOBB (TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ) DENETİMİNDE DÜZENLENMEKTEDİR.

BİR DARBENİN DİNAMİĞİ VE ANATOMİSİ: 12 MART 1971 MUHTIRASI

İSMET AKÇA

12 Mart 1971'de gerçekleşen askeri müdahale, öncesindeki krizin niteliği, neye karşı yapıldığı, hedefi, 27 Mayıs ve 12 Eylül'le ilişkileri, öncesindeki 9 Mart darbe girişimi, tam bir askeri rejim tesis etmemesi gibi yönleriyle bir darbe anatomisini ve dinamiğini analiz açısından oldukça ilginç bir örnektir.

27 Mayıs için hazırlanan bir albümün kapağı.

Mehmet O. Alkan arşivi.

1960'lar boyunca devam eden cuntacı eğilimleri, darbe girişimlerini ve nihayet 12 Mart'a varan süreci anlayabilmek için kısaca 27 Mayıs 1960 darbesinin niteliğine değinmek gerekir, zira 27 Mayıs'ın hayata geçirdiklerinden, öngördüğünün hayata geçirilememesinden ve bizatihi yapmak istediklerinin yetersiz oluşundan duyulan rahatsızlıklar 12 Mart'a giden süreçte önemli olacaktır.

27 Mayıs, Demokrat Parti'nin (DP) politik liderliğinde kurulmuş olan büyük toprak sahipleri, ticaret burjuvazisi ve küçük ve orta köylülüğe dayalı popülist kalkınmacı ve muhafazakâr modernleşmeci bir hegemonya projesine ve bu projenin 1950'lerin ikinci yarısında yaşadığı tıkanmaya bir cevaptı. Hiyerarşi dışı gerçekleştirilen darbeyle kurulan askeri rejim, yeni bir hegemonya projesi çerçevesinde bir araya getirilmeye çalışılan sanayi burjuvazisi, işçi sınıfı ve kentli orta sınıflardan oluşan bir toplumsal bloka dayanıyordu. 1950'lerin ikinci yarısında *Forum* dergisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) zeminlerinde ortaya konan bu hegemonya projesi şu unsurları içeriyordu: ithal ikameci sanayileşmeye (İİS) ve planlı kalkınmaya dayalı bir birikim stratejisi; sosyal devlete dayalı sosyal adalet; demokratik siyasal rejim (temel hak ve özgürlükler, güçler ayrılığı ilkesi, yargının bağımsızlığı vb.). Milli Birlik Komitesi (MBK) içinde sosyoekonomik ve siyasi-idari yapısal reformlara girişmek üzere daha uzun süre iktidarda kalmayı hedefleyen radikaller de bulunmakla birlikte, bu çizginin toplumsal karşılığı çok zayıftı.[1] Başta Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması ve 1961 Anayasası olmak üzere askeri rejimin icraatlarını da esas olarak 27 Mayıs öncesinde oluşan bu yeni toplumsal blok ve hegemonya projesi belirledi. Aslında burada, güvenlik mantığına dayalı bir politik rasyonalite söz konusuydu. Buna göre, planlı sanayileşmeye dayalı ekonomik gelişme sosyal adalet ilkesiyle birleşerek sınıf çatışmalarını engelleyecek, böylece haklar ve özgürlüklerin tanındığı bir siyasal rejim de kabul edilebilir olacaktı. Diğer bir deyişle, 27 Mayısçı blokta bir çeşit modernist-kalkınmacı iyimserlik hâkimdi. Bu değerlendirmeyi mümkün kılan hiç şüphesiz dönemin sınıfsal güç ilişkileri, özellikle de işçi sınıfı hareketinin taleplerinin henüz ekonomik-korporatif nitelikte oluşuydu. Ancak buna rağmen geniş politik-hegemonik çıkarları adına dar, kısa vadeli ekonomik-korporatif çıkarlarından taviz vermek niyetinde olmayan dönemin burjuvazisi ve sağ siyasal temsilcileri bu formülasyona ikna olmadı. Özellikle sosyal devlet, sosyal adalet ve planlamanın ne ifade ettiği ile özgürlükler, grev ve toplu sözleşme hakkı gibi konularda muhalefet edildi. 1960'lı yıllar burjuvazinin ve ana siyasal temsilcisi AP'nin bu meseleler etrafında yürüteceği bir sınıf mücadelesine sahne olacaktı.[2]

Üstelik hem Anayasa'nın referandumda %61,7 oyla kabul edilmesi hem de 15 Ekim 1961 seçim sonuçları işlerin tam da 27 Mayısçıların planladığı gibi gitmediğinin işaretiydi. CHP birinci parti çıkmasına rağmen tek

başına iktidar olamadı ve 1961-1965 arası dönem dört zayıf koalisyon hükümetiyle geçti. Bu dönemde radikal darbeci eğilimler yoğunlaştı. Daha seçimlerin hemen ardından darbeci bir ekibin imzaladığı ve yeni seçim sonuçlarına göre oluşacak bir parlamentoya izin verilmemesi gerektiğini belirten 21 Ekim (1961) Protokolü ancak İnönü'nün başbakanlığının, Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanlığının, ordudan ve üniversiteden emekli edilenlerin geri dönemeyeceğinin, DP'lilerin affının gündeme gelmeyeceğinin kabul edildiği Çankaya Protokolü (24 Ekim 1961) ile aşılabildi. Sonrasında Albay Talat Aydemir liderliğinde önce 22-23 Şubat 1962'de ardından da 20 Mayıs 1963'te gerçekleşen bir çeşit radikal sol Kemalist darbe girişimleri Başbakan İnönü'nün, diğer parti liderlerinin ve yüksek komuta heyetinin karşı koymaları ve darbecilerin iç anlaşmazlıkları sayesinde başarısız oldu.[3]

1965 seçimleri Demirel liderliğindeki AP'nin büyük seçim başarısıyla sonuçlandı. AP'nin kalkınmacı popülist hegemonya projesi sanayi burjuvazisinin liderliğinde iktidar blokunu bir araya getirirken popülist yeniden dağıtım ve otoriter korporatist politikalarla da köylüler ve işçi sınıfından toplumsal rıza devşiriyordu.[4] Ancak AP'nin bu kapsayıcı hegemonyası çok da uzun sürmedi; 1969 seçimlerine giderken hem toplumsal hareketler ve solun yükselişi hem de İİS'nin kriz dinamikleri ve iktidar bloku içi çatırdamalar kendini göstermeye başladı. Nitekim AP katılımın da düşük olduğu 1969 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıksa da %6,3'lük oy kaybına uğradı.

MUHTIRAYA YOL AÇAN KRİZ DİNAMİKLERİ

Tüm askeri müdahaleler gibi 12 Mart'ın da neye karşı, niçin gerçekleştiğini ve hangi koşullar altında mümkün olduğunu anlamak, öncesindeki kriz dinamiklerini değerlendirmeyi gerektiriyor.

12 Mart analizlerinde en güçlü açıklamalardan biri "darbeye karşı darbe" tezidir. Buna göre 12 Mart'ın asıl nedeni, 9 Mart'ta gerçekleşmesi planlanan milliyetçi-devrimci radikal sol başka bir darbe girişimidir.[5] Bu analize göre, ne sol toplumsal ve siyasal muhalefet ne de AP iktidarının krizi darbeyi açıklayabilir, zira "hükümet hâlâ idare edemez durumda değildir", AP sola ve toplumsal muhalefete karşı zaten yeterince serttir, ayrıca sol "bu tarihte tam bir kriz ve parçalanma süreci içindedir", dolayısıyla "bir askeri darbeyi acilen gerekli kılan bir tehdit potansiyeli taşımamaktadır".[6] Bu argümanlar retrospektif bir bakışla isabetli görünebilir. Ancak dönemin aktörleri kendi strateji ve hamlelerini retrospektif olarak değil, o anki algı ve değerlendirmeleri üzerinden belirler ve yapar. Böyle bakıldığında, aşağıda açılacağı üzere, sol toplumsal ve siyasal muhalefet hâkim sınıflar, AP ve ordunun önemli bir kesimi dahil tüm muktedirlerce temel sorun olarak algılanıyordu. AP ise çeşitli gerekçelerle bu sorunu yönetemez bulunuyordu. Üstelik iktidar bloku içi çözülmeler ve bizatihi AP'nin yönetilemezlik söylemi de bu algıyı güçlendiriyordu. Radikal solun orduya da nüfuz etmiş ve bir darbe arifesinde olması darbenin asıl nedenini değil zamanlamasını açıklar, zira ordu içinde sadece 9 Martçı değil farklı darbeci klikler çoktan harekete geçmişti.

Krizin birinci dinamiği, yükselen radikal sol toplumsal ve siyasal muhalefetti. İşçiler, öğretmenler, aydınlar, üniversite gençliği bu dönemde radikal sol politika ve ideoloji çerçevesinde siyasallaştı ve yoğun bir toplumsal, siyasal mücadele içine girdi. 27 Mayıs rejimi altında 1961'de kurulan ve parlamenter yollarla sosyalizme geçişi savunan Türkiye İşçi Partisi (TİP), nispi temsil sistemi sayesinde 1965 seçimlerinde Meclis'e 15 milletvekiliyle girdi ve 1969'a kadar etkili bir muhalefet yürüttü. Üniversite gençliği, yükseköğretim ve genel ülke sorunları üzerinden hızla siyasallaştı; üniversite boykotları ve işgalleri, anti-ABD'ci ve antiemperyalist eylemler, direniş ve grevdeki işçiler ve köylülerle dayanışma etkinleriyle bu siyasallaşma radikalleşti. 1969'a gelindiğinde TİP teorik ve pratik açıdan yetersiz bulunarak Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (Dev-Genç) kurul-

Talat Aydemir, Harp Okulu komutanlığı döneminde okulun diploma töreninde.

Fotoğraflar: Ergin Konukseven

Süleyman Demirel, ABD Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson'la birlikte, 28 Ağustos 1962.

http://www.wikiwand.com

du. İşçi sınıfının politik hareketinin krize girdiği 1971-1972 döneminde de gençlik hareketi oldukça zayıf ve temelsiz denebilecek bir silahlı mücadele hattına girdi. İşçi hareketine baktığımızda da 1960'larda gittikçe yükselen mücadele 1967'de sınıf ve kitle sendikacılığını ilke edinen ve sosyalist harekete yakın Devrimci

Mehmet Ali Aybar, Türkiye İşçi Partisi İstanbul İl Kongresi'nde konuşuyor. Spor Sergi Sarayı, 1965.

Tarih Vakfı Arşivi

İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulmasını getirdi. Özellikle özel sektörde örgütlenen ve güçlü bir mücadele pratiği sergileyen DİSK'le beraber grevler arttı, bunun yanı sıra fabrika işgalleri, kitlesel protestolar gibi eylem türlerine de başvurulmaya başlandı. AP'nin 1970'te işkolu ve ülke barajlarını aşırı yükselterek DİSK'i tasfiye etmeyi hedefleyen yasa değişiklikleri karşısında, 15-16 Haziran'da işçiler DİSK'in kendisini bile aşan kitlesel eylemlerle sokağa döküldü. Eylemler ancak sıkıyönetim ilanıyla durdurulabildi. Yine, özellikle Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) içinde örgütlenen öğretmenler boykotlar, büyük yürüyüşler ve mitinglerle sol mobilizasyonun önemli bir bileşenini oluşturdu. Ağaların el koyduğu ortak topraklar, taban fiyatları, tefeci borçları gibi meseleler üzerinden gelişen köylü protestoları görece hareketsiz kırsal alanın dahi bu siyasal dinamizmden etkilendiğini gösteriyordu.[7]

12 Mart analizi açısından önemli bir siyasal hat ise Türkiye'de radikal dönüşümün ancak askeri bir iktidar yoluyla gerçekleşeceğini düşünüyordu. Doğan Avcıoğlu'nun sol Kemalist *Yön* dergisi (1961-67) ve *Devrim* gazetesi (1969), Türkiye'de kapitalizmin az gelişmişliği dolayısıyla köklü sosyoekonomik dönüşümün ancak aydınlar, öğrenciler ve askerlerden oluşan "zinde kuvvetler" eliyle gerçekleşeceğini söylüyordu. Bu hat, özellikle de 1969 sonrasında ordu içinde örgütlenmeye ve darbe yoluyla iktidarı ele geçirmeye yönelik bir strateji izledi, 9 Mart darbesinin ideolojik çizgisini oluşturdu. Türkiye Komünist Partisi geleneğinden gelen Milli Demokratik Devrim hareketi ise, darbeci bir iktidar stratejisi izlemese de, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin aşamalı devrim stratejisini takiben kapitalizmin az geliştiği ülkelerde demokratik devrimin gerçekleşmesinde ilerici subayların da bir rol oynayacağını kabul ediyordu.[8]

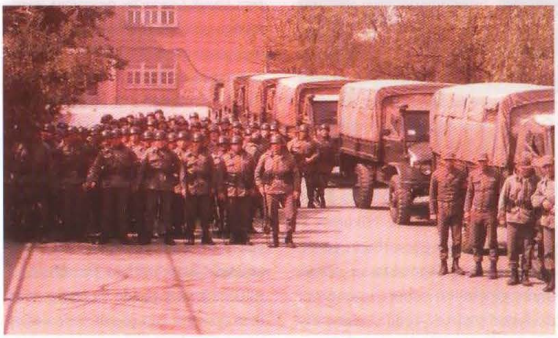
12 Mart öncesi krizin ikinci dinamiği bizatihi AP'nin izlediği stratejiydi. AP, paradoksal gözükse de birbirini tamamlayan ikili bir söylem kullanıyordu. Bir yandan hükümetin bu siyasallaşmayla baş edecek güçte olduğunu belirtirken, diğer yandan da mevcut anayasal-yasal düzenlemelerle bu toplumsal, siyasal dinamiğin yönetilemediğini söylüyordu.

Demirel'e göre hem 12 Mart hem 12 Eylül öncesi mevcut "buhranın hâkim karakteri ekonomik değil, siyasi"ydi; dolayısıyla, çare ekonomik sosyal reform değil devleti otoriter kılacak reformlardı.[9] Demirel'e göre, 1961 Anayasası'nın düzenlemeleri "hakların özüne dokunulmazlığı devletin tahribinden daha mühim" olarak koyuyor, sonuçta da devlet "demokratik otoritesi"ni sergileyemiyordu.[10] Yine Demirel'e göre "Devleti otoriter devlet haline getirmek için dikta veya faşizm yollarına başvurmaya hacet yok"tu." Demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlayacak, yürütmeyi güçlendirecek anayasal düzenlemeler gerekmekteydi. Yani sivil bir idare altında devleti otoriter kılmaktı çözüm.

AP orduyla ilişkilerini ise Ümit Cizre-Sakallıoğlu'nun "tarafsızlaştırarak yakınlaşma" olarak adlandırdığı strateji üzerinden kurdu. AP, antikomünizm, Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) etkin kullanımı; asker cumhurbaşkanı seçimi; ordunun teçhizat, silah, lojman, kışla taleplerinin karşılanması ve özlük haklarının düzenlenmesi üzerinden orduyla yakınlaşmaya çalıştı. Bunun karşılığında da milli iradeye yani parlamenter sürece müdahale edilmemesini bekledi. Ordunun bizatihi özerk politik gücünü değil de bu gücün kendisine yönelmesini dert edinen bu strateji aslında ordunun özerkliğini artırma sonucunu doğurdu. Sonuçta, ordu içinde darbeci eğilimlerin oluşması engellenemedi.[12] Bu durum AP'lilerde "İstedikleri her şeyi verdik, niye darbe oluyor?" hayal kırıklığını yaratacaktı. AP de Türkiye'de sağın demokratikleşme değil otoriterleşmeyle askeri darbeyi engelleyebileceği yanılsamasıyla hareket etmiş ve ordunun işbirliği yapmaması karşısında boşa düşmüştü. Örneğin Demirel, cumhurbaşkanı ve MGK başkanı sıfatıyla cumhurbaşkanının ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın işbirliği yapmamasını, askerlerin "hükümetin emrinde ordu pozisyonuna" düşmemek için sıkıyönetime hayır demesini bu perspektiften eleştirecekti.[13]

Krizin üçüncü dinamiği ise birbiriyle ilişkili sınıfsal ve siyasal boyutlarıyla iktidar blokunun kriziydi. AP'nin hegemonya projesi bir yandan hâkim sınıfların birlikteliğini diğer yandan

Protesto eylemleri ve üniversitede askerler.

Fotoğraflar: Ergin Kontuksever

da geniş bir sağ siyaset koalisyonunu sağlarken, bu durum 1969-1971 arasında büyük çözülmelere şahit oldu. Şubat 1969'da Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) isim değiştirmesiyle kurulan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), AP'nin sola karşı yeteri kadar sert olmadığını düşünen radikal milliyetçi kanadında ve milliyetçi-muhafazakâr tabanda küçük de olsa bir kopmaya yol açtı. Diğer yandan, Ocak 1970'te Erbakan liderliğinde Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kurulması hem Anadolu'daki esnaf, tüccar ve küçük sanayici ağırlıklı burjuvazinin bir kısmının hem de önemli bazı İslami çevrelerin partiden uzaklaşmasını getirdi. Erbakan'ın tekelci büyük burjuvazi ve onun temsilcisi olarak AP'nin uyguladığı korumacılık, ithalat ve kredi politikalarını eleştirerek 1969'da TOBB başkanlığını kazanması, ardından Demirel'in Danıştay kararıyla onun genel başkanlığını engellemesi bu kopuşun önemli bir sınıf temsiliyetine sahip bir politik-ideolojik kopuş olduğunu da göstermekteydi.

Bir diğer kopuş ise 1969 seçimlerinin ardından Demirel'i tek adamlıkla, eski DP'lilerin affı konusunda adım atamamakla eleştiren, 1970 bütçe görüşmelerinde ret oyu vererek hükümetin düşmesine yol açan, AP hükümetleri içinde yer alamamanın küskünlüğü içindeki bir ekibin Aralık 1970'te Demokratik Parti'yi kurması oldu. Bu partinin sanayileşmenin tarımsal kalkınmayla dengeli gitmemesinden ve 1970 ekonomik reform paketinin öngördüğü toprak reformu ve yeni tarım vergilerinden rahatsızlık duyan büyük ve orta ölçekli toprak sahiplerini temsil kabiliyeti oldukça yüksekti.[14] Aslında bu kopuşların sınıfsal boyutu İİS stratejisinin kriziyle ve AP'nin burjuvazinin farklı fraksiyonları arasındaki çıkar uyumlulaştırmasını sağlama kapasitesinin daralmasıyla ilgiliydi. 1968'den beri kendini ödemeler dengesi ve döviz sorunu olarak gösteren bu kriz karşısında AP sanayi burjuvazisini bir miktar ihracata yöneltmeyi hedeflediği yeni bir ekonomik reform hamlesine girişti. Montaj sanayii de dahil yeni vergiler getiren Finansman Kanunu (29 Temmuz 1970), %66,6'lık devalüasyon, ithalat kısıtlamalarının azaltılması, yeni sanayi ihracat teşvikleri (9-10 Ağustos 1970) özellikle tekelci büyük burjuvazinin ve bütün bir İİS blokunun sert tepkisini çektiği gibi alternatif bir dışa yönelik sanayileşme bloku da yaratamadı.[15] TOBB bunun montaj sanayiine ve henüz yeni yatırımlar yapılmış otomotiv sektörüne (ki ordunun holdingi OYAK bunlardan biriydi) bir darbe olduğunu söylüyordu. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) başkanı bu politikaların "hükümete güvensizlik hissi yarattığını" söylerken, bunun çok daha öncesinde İstanbul Sanayi Odası Başkanı da "sokak hareketleri, eylemler, siyasi ve iktisadi istikrarsızlıkların sanayicileri güvensizliğe sürüklediğini" belirtiyor ve "Devleti idare edenler aylardan beri kısır parlamenter tartışmalar yapmakta ve iktidarıyla, muhalefetiyle ekonomiyi, özellikle sanayiyi unutur gözükmektedirler. Bizim artık hükümete bu konuda söyleyecek bir şeyimiz kalmamıştır" diyordu.[16]

İktidar bloku içindeki bu bölünmeler AP'nin yönetme krizi içinde olduğuna dair algıyı daha da güçlendiren nesnel gelişmelerdi. Bizatihi Demirel

17 Haziran 1965 tarihli *Yön* dergisinin kapağı.

Milli Nizam Partisi broşürlerinden birinin kapağı.

de bunun farkındaydı: "Sokaktaki anarşi, parti içi anarşiden, parlamento istikrarsızlığından cesaret almıştır."[17] AP'nin "yönetilemezlik" tezi paradoksal biçimde kendisine zarar verdi. Zira bu tez aşağıda görüleceği gibi neredeyse bütün darbeci klikler in de paylaştığı bir tezdi.

GELİYORUM DİYEN MÜDAHALE, DARBECİ KLİKLER ARASI MÜCADELE VE MUHTIRANIN İÇERİĞİ

1960'ların sonuna doğru Türkiye toplumundaki sol siyasallaşma burjuvazisi, siyasi elitleri ve askeri elitleriyle tüm muktedirlerin gündemini bir tehdit olarak işgal etmekteydi. MGK toplantılarında ele alınan konulara bakıldığında, özellikle 1968'den itibaren iç güvenliğin "öğrenci hareketleri", "üniversitelerde öğrenci işgalleri ve boykot olayları", "aşırı cereyanlar", "sol cereyanlar", "işçi grevleri ve eylemleri" gibi başlıklar altında gündemi işgal ettiği görülür.[18]

1970 başından itibaren artık MGK'da bu sorunlar karşısında bir müdahalenin geleceği açıkça konuşuluyordu. 25 Ocak 1970 tarihli bir güvenlik toplantısında dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur generallerle yaptığı görüşmelerde orduda tespit ettiği rahatsızlıkları ve çözüm önerilerini dile getirdi, daha sonra talep üzerine görüşlerini yazılı olarak Demirel'e sundu. 21 Kasım 1970'te yine Batur bu sefer Cumhurbaşkanı'na darbenin geldiğini söyleyen bir mektup daha sundu. Adeta muhtıra mahiyetindeki her iki mektupta ekonomik, sosyal, politik sorunlar sıralanmakta, hükümet ve parlamentonun güçsüzlüğü ve itibarsızlığı vurgulanmakta ve orduda darbe girişimleri haber verilmekteydi. Batur şöyle diyordu: "...bu gidişe dur denilmezse Türkiye'nin kaderinde yazılı on yıllık devrenin bitmekte olduğu sonucunu zat-ı alinize ifade edebilirim."[19] 28 Aralık 1970 tarihli MGK toplantısında bu mektup görüşüldü. Sunay, Tağmaç ve Demirel'in sıkıyönetim fikrine Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler orduyu "bugünkü iktidarın emrinde" göstereceği gerekçesiyle itiraz etti. 22 Ocak 1971 tarihli MGK toplantısında da Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, solun ordu üzerinden devleti ele geçirmeye çalıştığını ve orduyu otorite içinde tutmak gerektiğini söyledi.[20]

Batur'a göre, 1971'e girildiğinde hiyerarşik veya antihiyerarşik yönetime toptan el koyma ve hiyerarşik bir müdahaleyle durumu düzeltme gibi farklı müdahale biçimleri çoktan açığa çıkmıştı.[21] Yükselen sol toplumsal ve siyasal hareketlerin ve sosyoekonomik gelişmenin yönetilemediği konusunda neredeyse herkes hemfikirdi. Ancak yönetilemezliğin nereden kaynaklandığı ve çözümün ne olması gerektiği konusunda 12 Mart sürecine giderken ordu içinde her biri müdahaleyi öngören üç farklı akımın olduğu söylenebilir.

Birincisi, Doğan Avcıoğlu'nun ifadesiyle milliyetçi devrimci darbe hattıdır. Söz konusu olan, ekonomi, dış politika ve devlet yapısında radikal reformlar öngören temel programatik ilkeleri, Bakanlar Kurulu listesi ve devlet şemasıyla 9 Mart için hazırlanmış bir "antiparlamentarist Baasçı" darbe girişimiydi. Madanoğlu cuntası olarak da bilinen, son ana kadar Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in de irtibat içinde olduğu görülen ve 9 Mart'ta yapılması planlanan böylesi bir darbe, 3 Mart'ta Tağmaç'ın 10 Mart'ta yapılmak üzere Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısı çağrısı yapması sonrasında Batur ve Gürler'in son anda geri çekilmeleriyle boşa düştü.[22] Bu geri çekilmede alt rütbeli subayların çok daha radikal olması, Batur ve Gürler'in bu ekibi büyük oranda kontrol için de orada bulunması, Batur'un kısa bir süre önce ABD'ye yaptığı gezide bu çizgiye karşı ikna edilmesi gibi çeşitli nedenler etkili olmuş olabilir.

İkinci çizgi, özellikle Muhsin Batur'un temsil ettiği, Faruk Gürler'in de dahil olduğu, 27 Mayısçı reformist-kapitalist çizgidir. Batur'a göre sorunlar özünde "ekonomik ve sosyal"di, "Anayasaya, aşırı hürriyetlere, yetersiz yasalara bağlayarak önlem almak" yanılsama olacaktı; öte yandan sosyal ve ekonomik reformlar olduğu sürece devleti güçlendirecek ve "sosyal anarşiyle" baş edecek düzenlemeler de bir anlam taşıyacaktı, ancak parlamentodaki partilerden bunu beklemek "abes"ti. Bu 27 Mayısçı reformist çizgiye göre, asayiş ve düzen temel dertti fakat bu öncelikle ekonomik ve sosyal reformlarla sağlanabilirdi.[23]

Üçüncü çizgi, Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın, Cumhurbaşkanı Sunay ve aslında AP tarafından da sahiplenilen, otoriter-kapitalist çizgisidir. Tağmaç pozisyonunu şu ifadelerle ortaya koyuyordu: "Toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aşmıştır", "İhtilal sol olur, bu sefer 27 Mayıs değil 1917 olur", "Bu anayasa ile memle-

ket yönetilemez", "Ekonomik-sosyal reformlar ordu işi değildir."[24] Bu çizgi, reformları değil baskı yöntemiyle yasa, asayiş ve düzenin sağlanmasını savunuyordu.

Hiç şüphe yok ki 9 Martçı bir darbenin Türkiye'nin kapitalist toplumsal yapısı düşünüldüğünde iktidar bloku içinde olmadığı gibi geniş toplum kesimlerinde de bir karşılığı yoktu. Yine anti-ABD'ci dış politika çizgisi de bunu mevcut güç ilişkileri içinde müsaade edilemeyecek bir girişim kılıyordu. 9 Mart, diğer iki darbeci çizgi açısından da sorunluydu ama 12 Mart'ın belirleyici nedeni değildi. Demirel'in de ifade ettiği gibi, 9 Mart hükümet tarafından da tasfiyelerle bertaraf edilebilirdi.[25] Mesele genel bir yönetilemezlik krizinin ve müdahale ihtiyacının 9 Martçılar dışında da kabul görmesiydi. Darbe fikrine en uzak Tağmaç bile 27 Ocak 1971'de topladığı Yüksek Komuta Konseyi'nde Cumhurbaşkanı'nın hükümetin istifasını isteyeceği ordunun arka plandan yöneteceği bir müdahaleyi açıklıyordu.[26]

Büyük ihtimalle ordu içindeki bu bölünmüşlük açık bir darbenin yapılamamasının ve tam bir askeri rejim kurulamamasının da sebebiydi. Bunun yerine 12 Mart 1971 tarihinde, Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanının imzasıyla Cumhurbaşkanı Sunay'a ve Meclis ve Senato başkanlarına bir muhtıra metni verildi. Böylece, radikal 9 Mart darbe girişimi tasfiye edildi ve 12 Mart'ta Batur-Gürler (27 Mayısçı reformizm) ve Tağmaç (otoriterleşme) kanatlarının uzlaşısını yansıtan ve düzeni tesis etmeye yönelik bir muhtıra verildi. Muhtıra metni "parlamento ve hükümet"in ülkeyi "anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar" içine soktuğunu, "Anayasa'nın öngördüğü reformları" hayata geçirmediğini belirtiyordu. Meclislerin partiler üstü bir anlayışla hareket ederek "mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümeti" oluşturmalarını, aksi takdirde TSK'nın "idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı" olduğunu dile getiriyordu.

12 MART ARA REJİMİNİN İCRAATLARI

Muhtıranın ardından Demirel, bunun anayasa ve hukuk devletiyle bağdaşmadığını söyleyerek istifa etmek durumunda kaldı. 1973 seçimlerine kadar geçen süre zarfında, 1969 seçim sonuçlarına göre oluşan kompozisyonuyla (yani AP'nin hâkimiyetinde) Meclis açıktı ancak ordunun gözetimi altındaydı. Peş peşe dört teknokratik hükümet kuruldu. 12 Mart ara rejimi sırasında ilk yapılan iş, hiyerarşi dışı eğilimlere gözdağı vermek oldu. İlki 15 Mart'ta olmak üzere, ara rejimde bir çok general dahil olmak üzere çok sayıda subay tasfiye edildi.[27]

Ordu içi bir ilk tasfiye hamlesinden sonra, dışarıdaki sol harekete yönelik operasyon başladı. 17 Nisan'da on bir ilde sıkıyönetim ilan edildi. Bu, gündelik yönetimin fiilen askerlere geçmesi anlamına geliyordu. Sıkıyönetim altında grevler yasaklandı, basın özgürlüğü kısıtlandı, günlük gazetelere süreli kapatma cezaları verildi. Sonrasında gelen tutuklama ve işkencelerin hedefinde sosyalistler, devrimci gençlik örgütleri ve aydınlar vardı. Sıkıyönetim mahkemesi kararını AP hâkimiyetindeki Meclis'in onaylaması sonucunda üç devrimci genç (Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan) idam edildi. 12 Mart döneminde TİP Kürtçülük, MNP ise İslamcılık gerekçesiyle kapatıldı.[28]

AP hükümetinin istifasından sonra, 26 Mart 1971'de Nihat Erim başbakanlığında ağırlıkla teknokratlardan oluşan I. Erim hükümeti kuruldu. Bu hükümetin yönelimi bir yandan 27 Mayısçı formülasyonun öngördüğü ekonomik ve sosyal reformları hayata geçirmek, diğer yandan da asayiş ve düzeni sağlamaktı. Ancak,

Savcı, 4-12 yıl arasında hapis istiyor

AVCIOĞLU, EMEKLİ KURMAY ALBAY KÖKSAL, KAÇAR, EMEKLİ KORGENERAL MADANOĞLU VE SELÇUK DÜNKÜ DURUŞMADA

32 sanıklı Madanoğlu davasına dün başlandı

Cumhuriyet, 8 Şubat 1973.

ORDU ULTİMATOM VERDİ

"Hükûmet çekilsin,,

Ordu'da bütün izinler kalktı

BİRLİKLER ALARMDA

Milli Hükûmet kurulmazsa ORDU idareye el koyacak

Hürriyet, 12 Mart 1971.

Meclis'teki AP hâkimiyeti ve dışarıda burjuvazinin muhalefeti reformlara izin vermedi. 12 Mart hükümetleri ekonomik ve sosyal reformları değil, devletin otoritesini tesis yönünde anayasal reformları hayata geçirdi. Burjuvaziye dar kısa vadeli ekonomik çıkarlarından taviz verdirip ekonominin yeniden görece özerk bir planlamayla yürütülmesi de sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerine uygun reformlar da hayata geçirilemedi. İİS politikalarının ilk yapısal krizi 1971-1973 arasında işçi ücretlerinin düşürülmesi, sıkıyönetim altında işçi hareketlerinin bastırılması ve Avrupa'daki gurbetçi Türklerden gelen dövizle kısa süreliğine aşıldı. 12 Mart ara rejimi 1970 ekonomik reformuyla erken doğmuş ihracata yönelik birikim stratejisini geri püskürtüp İİS'ye dayalı stratejiyi devam ettirdi.[29]

Hürriyet

ORDU ÜLTİMATOM VERDİ

Güçlü Kabine kurulmazsa ORDU idareye el koyacak

Hükümet istifa etti

Başkan Sunay bugün komutanlarla görüşecek

DEMİREL'İN İSTİFA MEKTUBU

Bütün birlikler alarma geçirildi

Bunun böyle olacağı belli idi

14 MURAT otomobili armağan ediyoruz

Hürriyet, 13 Mart 1971.

12 Mart ara rejiminin en büyük icraatı ise Eylül 1971 ve Mart 1973'te gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle 1960 sonrasında açılmış olan siyasal alanın daha otoriter bir devlet yapılanmasıyla kapatılması oldu. Bu dönemdeki anayasa değişiklikleriyle, temel hak ve özgürlükler, basın ve ifade özgürlüğü, dernek kurma hakkı, özel hayatın gizliliği sınırlandı; kişi güvenliği sınırlandı ve hâkim önüne çıkarılma süresi uzatıldı, doğal yargıç ilkesi bozuldu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu, yargının yürütme üzerindeki denetimi sınırlandı; yargı bağımsızlığı törpülendi. Anayasa Mahkemesi'nin anayasa yargısı yetkisi şekil şartlarıyla sınırlandı; sendikaların ve siyasi partilerin faaliyet alanları daraltıldı, kamu çalışanlarının sendika hakkı engellendi; üniversiteler ve Radyo ve Televizyon özerklikleri kaldırılarak daha sıkı devlet denetimine tabi kılındı. Bu sınırlamalarda "devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü", "milli güvenlik", "kamu düzeni", "genel ahlak" gibi muğlak kavramlar devreye sokuldu.[30]

12 Mart ara rejiminde yapılan anayasal değişikliklerle hem ordunun siyasal yapı içinde özerk gücünün artırılması hem de hiyerarşi dışı eğilimleri engellemek üzere merkezileşme ve denetim mekanizmaları sağlandı. En önemli gelişme MGK'nın yapısıyla ilgili değişikliklerdi. Kuvvet temsilcileri yerine kuvvet komutanlarının kurulda yer alacağı hükmü düzenlendi. Bakanlar Kurulu'na "yardımcılık etmek üzere ... bildirir" ifadesi yerine daha güçlü "tavsiye eder" ibaresi geldi. Sıkıyönetim ilan gerekçeleri genişletildi. Askeri yargının alanı sivil yargı aleyhine genişletildi. Sivillerin askeri olmayan suçlardan askeri mahkemelerde yargılanması mümkün kılındı. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin (AYİM) kurulmasıyla da askeri kişilerin kamu idaresiyle tüm ilişkileri doğal yargı sürecinin dışına çıkarıldı ve tasfiye, emeklilik, terfi ve atamalarda orduya ciddi bir özerklik sağlandı. Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kanunuyla şura adeta bir "Ordu Konseyi" halini aldı ve komutan atama ve terfilerinde belirleyici güç askerlerin oldu. Son olarak da TSK'nın elindeki malların Sayıştay tarafından denetlenmesi engellendi. İdeolojik alanda, Kemalizmin subaylar tarafından farklı ideolojilerle harmanlanarak farklı yorumlarının geliştirilmesi karşısında, iç hiyerarşi ve bütünlüğü korumak üzere kitaplar, eğitimler yoluyla Atatürkçülük resmi olarak tanımlanmaya başlandı. Son olarak da OYAK, subayları orta sınıf yaşama ve kapitalist ekonomik sisteme dahil etme yoluyla çok daha fazla iç bütünlüğü koruyacak iktisadi bir aygıt olarak kullanıldı.[31]

27 Mayıs, İİS'ye dayalı birikim stratejisi altında Türkiye kapitalizminin sınıfsal dinamiklerini sosyal/milli güvenlik devleti üzerinden reformist ve görece demokratik yönetme hamlesiyken, 12 Mart aynı kapitalist sınıf dinamiklerinin bürokratik-otoriter devlet formuyla yönetilmesi hamlesiydi. 12 Mart'ta galebe çalan Batur-Gürler'in 27 Mayısçı reformist çizgisi değil, Tağmaç'ın otoriter-kapitalist çizgisi oldu. 27 Mayıs ve 12 Mart aynı döneme aitken, 12 Eylül başka bir dönemin başlatıcısı olarak ayrışacaktı.

DİPNOTLAR

1 Radikaller içinde faşizan-korporatist, devletçi-kalkınmacı bir kanat ile 27 Mayıs öncesi ve sırasında ideolojik-politik çizgisi henüz netleşmemiş ama 1960'larda hızla netleşecek olan milliyetçi-devletçi-kalkınmacı devrimciliğe (bir çeşit Baasçı "sol") meyyal isimler vardır. 13 Kasım 1960'ta radikallerden 14 kişilik bir grup MBK'dan tasfiye edilir.

2 27 Mayıs darbesinin ayrıntılı analizi için bkz. İsmet Akça, "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", ed. Evren Balta Paker ve İsmet Akça, *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).

3 Bu gelişmeler için bkz. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 99-101, 112-117; Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi. Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 130-234.

4 AP'nin hegemonya projesinin niteliği için bkz. İsmet Akça, "Türkiye'de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik)", yay.haz. Bülent Bilmez, *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), s. 56; AP üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Tanel Demirel, *Adalet Partisi. İdeoloji ve Politika* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).

5 Demirel, *age*, s. 63; Erg n Aydınoğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)* (İstanbul: Versus Kitap, 2007), s. 242.

6 Aydınoğlu, *age*, s. 244-245.

7 Bu hareketlerin ve eylemlerin toparlayıcı bir dökümü için bkz. Gökhan Atılgan, "Sanayi Kapitalizmin in Şafağında", yay. haz. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (Ankara: Yordam Kitap, 2015), s. 606-621.

8 Dönemin Türkiye solu için bkz. Aydınoğlu, *age*; Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset. YÖN, MDD ve TİP* (İstanbul: Yordam Kitap, 2018).

9 Ümit Cizre-Sakallıoğlu, *AP-Ordu İlişkileri. Bir İkilemin Anatomisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), s. 115-116.

10 Demirel, *age*, s. 49.

11 Cizre-Sakallıoğlu, *age*, s. 112.

12 Cizre-Sakallıoğlu, *age*, s. 59-92.

13 Cizre-Sakallıoğlu, *age*, s. 71, 106-107.

14 Bu ayrışmalara dair Atılgan, *age*, s. 584-588; Demirel, *age*, s. 51-60.

15 Bu dönemde kapitalist sınıf içi çatışmalar ve AP'nin bunlarla ilişkisine dair bkz. Henri J. Barkey, *The State and the Industrialization Crisis in Turkey*, Boulder(CO): Westview Press, 1990); Ali Tekin, "Turkey's Aborted Attempt at Export-Led Growth Strategy: Anatomy of the 1970 Economic Reform", *Middle Eastern Studies* 42 (1) (2006).

16 Atılgan, *age*, s. 627, 635.

17 Demirel, *age*, s. 60.

18 MGK tutanakları hâlâ gizlidir. Ancak basın bildirileri ve gazete haberleri üzerinden MGK kararları takip edilebilmektedir. Bu açıdan ayrıntılı bir döküm için bkz. Seydi Çelik, *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker. Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri* (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2008), s. 422-431; 476-512.

19 Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler. "Üç Dönemin Perde Arkası"* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985), s. 196.

20 Batur, *age*, s. 154-213, 243-267.

21 Batur, *age*, 214.

22 Bu darbe girişiminin belgeleri için bkz. Batur, *age*, 214-219; Ertuğrul Alaylı, *Belgeleriyle 9 Mart 1971 "Antiparlamentarist-Baasçı" Darbe Girişimi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002).

23 Batur, *age*, s. 169, 174-176

24 Batur, *age*, s. 178-179, 187, 256, 272.

25 Bkz. Benzer bir iddiayı savunan Cizre-Sakallıoğlu, *age*, s. 85, 94-95. Karşıt bir görüş için bkz. Demirel, *age*, s. 64.

26 Batur, *age*, s. 268.

27 Akyaz, *age*, s. 380-382.

28 M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014); Aydın-Taşkın, *age*, s. 223, 228-232; 234-236.

29 Bkz. Ahmet Aker, *12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme* (İstanbul: Sander Yayınları, 1975); Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi: Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması* (Istanbul: Milliyet Yayınları, 1973).

30 Aydın-Taşkın, *age*, s. 223-228.

31 Akyaz, *age*, s. 331-401.

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

ALTAN ÖYMEN'İN 12 MART ANILARI*

SÖYLEŞİ: MEHMET Ö. ALKAN

Gazeteci ve siyaset adamı Altan Öymen 12 Mart döneminde Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idam edilmesi kararına karşı bir imza kampanyası başlatmış, aynı dönemde adı "hava korsanlığı"yla da anılarak tutuklanmış, suçsuzluğu anlaşılmış olsa da iki buçuk ay cezaevinde kalmıştı. Öymen, imza kampanyasını ve ardından gelen Mamak Cezaevi günlerini anlatıyor.

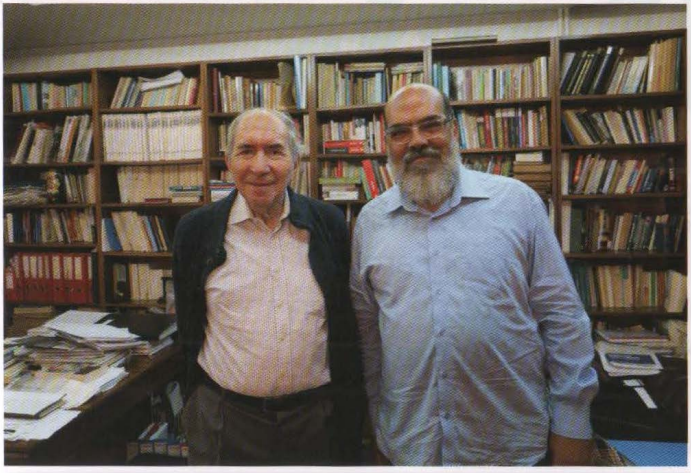
Dilerseniz şöyle başlayalım Altan Bey, siz nasıl haberdar oldunuz 12 Mart askeri müdahalesinden?

12 Mart günü ben Ankara'daydım ve bekâr vaziyetteydim; "bekâr"dan kastım, eşim ve çocuklarım yurtdışındaydılar. Eşim Aysel, Paris'te OECD nezdindeki Türk heyetinin ekonomi müşaviriydi. Dört seneliğine gitmişti, ben de Türkiye'de yalnız kalıyordum. Gündüzleri dışarıda yemek yiyordum. O gün öğle yemeğini yanlış hatırlamıyorsam Kızılay'da bir yerde yedim ve arkadan kahve içmek üzere, arada bir gittiğimiz Sultan Oteli'ne gittim. Oradayken radyodan bu haberin bir kısmını işittim. Önce ne olduğunu anlamadım, sonra anladım ki dört generalin, yani kuvvet komutanlarının ve Genelkurmay Başkanı'nın imzasıyla bir bildiri hazırlanmış, hükümet istifaya davet ediliyor.

Sonra işim gereği bunu hemen haberleştirmeye giriştim. Ben ANKA Ajansı'nı kurmuştum o sırada. Türk gazeteleriyle birlikte, yabancı abonelerimiz de vardı DPA Ajansı'ndan Alman radyo ve televizyonlarına kadar; onlara da bildirilecekti bu haber. Metni yazdım, büroya gittim, arkadaşlara verdim. Sonra değerlendirmeye çalıştık. Tabii, böyle bir şey olunca, gün boyunca arkası yazılacak, yorumlar yapılacak. TRT'ye uğradım. TRT'de 1 ajansında oluyor bu olay. Bir kumandan ve birkaç kişi gelmiş, bildiriyi vermişler, spiker de okumuş. Bildiri okunduktan kısa bir süre sonra Demirel'in istifa haberi de geldi. O istifa edince zaten kimsenin yapacağı bir şey yok. İstifaya davet ediliyor. O da bunu uyguluyor.

"Şapkasını alıp gitti" diye suçladıkları olay zaten bu, öyle değil mi?

Evet. Tabii, dönemin şartlarını da hatırlayarak değerlendirmek lazım bu olayı. Öyle yapmasaydı ne olurdu? "Parlamento ve hükümeti kapatacağız" diyorlar. Kapansaydı bir daha açılması ne kadar sürerdi, ne olurdu? Belli değil. Ara rejim gibi bir süreyi, o zamanların realitesi diye kabul etmiş olacak Demirel. Gerçi buna karşı çıkanlar oldu politikacılar arasında. Ama çoğunluk onlarda değildi. Karşı çıkanlar oldu derken, önce şunu hatırlamak lazım. O zaman iki meclisli bir parlamentomuz var ve senato başkanı bir beyanatıyla bunun kabul edilemeyeceğini, en azından doğru bir şey olmadığını belirten bir karşı beyanda bulundu. Arkadan Ecevit'in malum tepkisi var. Bu yüzden parti içinde anlaşamadılar. Aslında İsmet Paşa da parti başkanı olarak başlangıçta karşı olduğunu söylemişti. Fakat sonra olayın şöyle geliştiği anlaşıldı: Bu bildiriyi okutan generallerin

Altan Öymen ve Mehmet Ö. Alkan.

bir temsilcisi gidiyor İsmet Paşa'ya, anlatıyor, konuşuyor, onun üzerine İsmet Paşa vaziyetin ciddi olduğu kanaatine varıyor. O yüzden de attığı ilk adımı, yani karşı çıkışını yumuşatan bir tavır aldı ve sonra da bilinen hadiseler oldu.

Siz o sıralarda bir de faaliyet yürütüyordunuz galiba. Deniz Gezmiş'in arkadaşlarıyla beraber idamı söz konusuydu ve siz o idama engel olmak için imza kampanyası başlatmıştınız. Galiba sizin "hava korsanlığı"nız biraz da bununla alakalı.

Şöyle o dava: Deniz Gezmiş [Şarkışla'da] etrafı çevrildikten sonra tutuklandı; öbür arkadaşları da tutuklandıktan sonra davası başladı. Dava devam ediyordu ve başlangıçta, idamla sonuçlanacağını pek kimse beklemiyordu. Gerçi iddianame öyleydi. Bugünkü 311. ve 312. maddelere tekabül eden 146. maddeye göre yargılanıyorlardı. TBMM'nin görevini yapmaktan cebren alıkonulması fiilinin onlara izafe edilmesi için görünürde bir sebep yoktu. Yaptıkları işlerin içinde gösteriler vardı, Amerikalıları kaçırma eylemi vardı ki sonra salıvermişlerdi. Bunlar Meclis'i veya hükümeti devirmek için yapılacak ve sonuç alınacak eylemler değildi en azından. Öyle büyük bir silahlanma da söz konusu değildi. Yanlarında silah var mıydı onu da bilmiyorum. O zamanki 146. maddenin temelinde bir gereklilik vardır, o da şu: O işi yapabilecek durumda olacaksınız. O imkânlara sahip olacaksınız. Yoksa biz şimdi ikimiz burada "Hadi gidelim, Meclis'i kapatalım, hükümeti devirelim" desek neyle kapatacağız, devireceğiz? Onlarda da öyle bir imkân yoktu. Öldürme fiili de yoktu. Galiba bir astsubayın yaralanması söz konusu olmuştu ama öldürme diye bir hadise de yoktu. Bu yüzden, başlangıçta kimsenin aklına gelmedi onlara bu kadar ağır bir cezanın verilebileceği.. Ama sonradan idama doğru bir gidiş ortaya çıktı. Mahkemenin vereceği anlaşılmaya başladı öyle bir kararı. Tabii, öyle bir şey olursa, bunun tasdiki gerekiyordu. Tasdik yeri Meclis. Böyle bir karar verilirse eğer, bunun Meclis'ten dönmesini sağlamaya çalışmak lazım. Bunun için sivil insanlar nasıl bir yol izleyebilirler? Biz böyle birkaç arkadaş konuşurken aklımıza gelen şey Meclis'e dilekçe vermek oldu.

Öymen gözaltına alındı

Akşam Gazetesi Yazarlarından Altan Öymen dün gece Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından göz altına alınmıştır. Gece saat 02 de Altan Öymen'in evine bir albay ve emniyet görevlileri gelmiş, görevliler evde arama yaptıktan sonra Öymen'i alarak Dışkapı'da bulunan Yıldırım Merkez Komutanlığına götürmüşlerdir.

Öte yandan çeşitli olaylara adı karışan anarşist Atilla Sarp, üç numaralı Sıkıyönetim Mahkemesince tutuklanmıştır.

Atilla Sarp'ın bir süredenberi «Osman» adı ve sahte hüviyetiyle dolaştığı, gizlilik taktiği öğrenilmiştir.

Akşam Gazetesi yazarlarından Altan Öymen dün gece Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından göz altına alınmıştır. Resimde Öymen görülmektedir.

Ankara Sıkı Yönetim Mahkemesinde yapılan sorgulardan sonra

A. Öymen ile Doğan Avcıoğlu tutuklandı

Ankara Sıkıyönetim mahkemesi 20 kişiyi tutukladı

Altan Öymen serbest bırakıldı

Ulus, 23 Haziran 1971 (üstte).

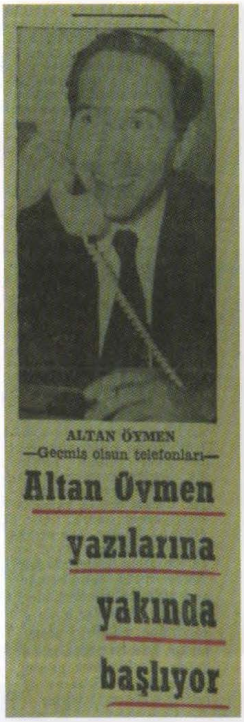
Akşam, 25 Haziran 1971 (üstte ortada).

Akşam, 8 Temmuz 1971 (yanda altta).

Kimler vardı bu grupta?

Onat Kutlar en başta, İstanbul'daydı. Gül Önet vardı mesela. Ben Ankara'da ANKA Ajansı'nda onunla beraber çalışıyordum. O da gayret sarf etmiştir. Ankara'da Erdal Öz vardı ve daha sonra, başladıktan sonra çok sayıda arkadaş katıldı. Daha birçok insan... Saymakla bitmez. Binlerce imza toplandı. Başlangıcı şöyle oldu: Onat Ankara'ya gelmişti. Beraber bir yerde oturup o metni yazdık. Daha önce müsvedde metinler vardı. Fakat çok uzun yazılmıştı. Biz kısa bir metin yazdık TBMM Başkanlığı'na Dilekçe Komisyonu'na hitaben. İdam ceza-

Akşam,
10 Temmuz 1971.

sının iyi bir şey olmadığını, hele de siyasi suçlar söz konusu olduğunda, bunun çok sakıncalı olduğunu belirttik. Bunun kaldırılmasını istedik.

Ne zamandı bu?

İdam 6 Mayıs'ta infaz edildi, ondan epey önceydi. O arada konuştuk da birçok kişiyle... İstanbul'dan Yaşar Kemal ve diğer bazı arkadaşlar Ankara'ya geldi. Ana muhalefet partisi lideri İsmet Paşa'yı ziyaret ettik. Nitekim o, kürsüde etkili bir konuşma yaptı daha sonra; bize de söylemişti zaten yapacağını. Başka bulabildiğimiz ne kadar milletvekili varsa konuştuk. Bir de resmen bu yazıyı bilgi arz etmek üzere cumhurbaşkanına ilettik. "Meclis'e verdiğimiz dilekçenin metnidir" diye de belirttik. Başbakan'a, Meclis Başkanı'na aynı şekilde ilettik. Onat bu temaslardan sonra İstanbul'a gidiyordu, ben Ankara'da olduğum için ben verdim metinleri ilgililere. Hepsini bulamadım tabii. Meclis Başkanı ya yoktu, ya randevu vermedi. Meclis başkanvekiline verdim. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne verilmek üzere özel kalem müdürüne ilettim.

Bu dilekçeleri verdikten sonra de basın toplantısı yaptım Gazeteciler Cemiyeti'nde. Gazetelerden neredeyse kimse gelmedi, çünkü epey bir baskı vardı basına. Gözaltına alma hareketleri vardı. Böyle bir haberi gazetelerin yayınlaması da kolay değildi. Bir gazetede, *Son Havadis*'te küçük bir kupür çıktığını hatırlıyorum. Ama duyuldu bu girişim tabii başladığı zamandan itibaren. Biz de duyulmasına çalıştık tabii... Zaten imza kampanyası sırasında da birçok kimseye iletiyorduk. En azından metni okuyorlardı. Hakikaten Deniz Gezmiş'lerin böyle bir idam ihtimaliyle yan yana gelmesi, bu fikrin insanların aklına gelmesi, "Deniz Gezmiş idam edilecek, arkadaşlarıyla" cümlesinin söylenir hale gelmesi, inanılmaz bir şeydi başlangıçta.

Şaka gibi bir şeydi. Zaten Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yaptıkları şeylerin bir kısmı da şaka gibiydi: Dört Amerikalıyı kaçırmışlar, sonra Ankara'da bir bodrum katında tutuyorlarmış, hem de çok merkezi bir yerde, Çankaya civarında. Sonra kaçırdıkları Amerikalılardan biri, eşinin hamile olduğunu söylemiş. Bunu öğrenince duygulanmışlar ve salıvermişler hepsini... Böyle insani tarafları da olan bir hadise. O kaçırdıkları evden salıvermişler, sonra kendileri de kaçmışlar. Ben bunu öğrenir öğrenmez --gazetecilik var ya serde– gittim eve, yoktu kimse ama ortamı gördüm. Yaptıkları konuşmalar da zaten öyleydi. "Türkiye iyi olsun", insan hakları, haklar, özgürlükler... Böyleydi. Bunlar biliniyordu. Ve bunlar, çok kimseyi etkilediği için bu imza kampanyasına katılan çok oldu.

Bir de düşünün, sıkıyönetim zamanı. Sıkıyönetim olağanüstü halden de daha kuvvetli, –bugün yine gündemde olan– otuz günlük gözaltı süresi söz konusu. İtiraz kolay değil ve insanları habire gözaltına alıyorlar arka arkaya. O dönemde bile çok sayıda genç insanlar, üniversite öğrencileri, üniversite mensupları imzaya katılmıştı. Onun dışında halktan insanlar da..,

Sonra işte, maalesef idam edildi Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan... Meclis'teki hadiseleri biliyorsunuzdur: Geldi karar Meclis'e... Başta İnönü, Aybar, birçok milletvekili senatör, buna karşı çıktı. Tasdik edilince, Cumhuriyet Halk Partisi Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu, sonra bir daha geldi ama önlenemedi o idamlar... Bir gece sabaha karşı infaz edildi cezalar. Hepimiz çok üzüldük tabii. Ve o sırada, bu süreçte Sofya'ya bir uçak kaçırıldı.

Tam onu soracaktım, Deniz Gezmiş'lerin yargılandığı ve sizin bu yargılamanın sonucunda idam cezasını alacaklarını hissettiğiniz anda bir kampanya başlatıyorsunuz ve bu arada başka itirazlar da geliyor toplumdan. Tam o sırada sizin hayatınıza "uçak korsanlığı" diye bir kavram giriyor. O hikâyeyi de dinleyebilir miyiz?

Şimdi şöyle: Uçağın kaçırılmasındaki amaç ne? Deniz Gezmiş'ler idam edilmesin. Bizim o imzaları toplarken amacımız ne? O da öyle: Deniz Gezmiş'ler idam edilmesin. Böyle olunca soruşturma mercileri –o zaman sıkıyönetim, milli emniyet falan, (yani MİT) yapıyor o işleri– diyorlar ki: Aynı amaca yöneldiklerine göre aralarında bir işbirliği olması lazım. Otomatik olarak herhalde öyle bir çağrışım yapıyor. Nasıl akıllarından

Hüseyin İnan, yakalandıktan sonra.

geçti, ne oldu bilmiyorum tabii. Fakat o sırada birçok kimseyi gözaltına alıyorlar ve işkence de az değil. Bir arkadaşa, ben de tanımıştım, ona "itiraf" ettiriyorlar "Evet, o da vardı, bu da vardı" diye konuşmaya mecbur oluyor. Bizim de isimlerimiz geçiyor ifadede. Biraz da –bunlar tabii sonradan öğrendiğimiz şeyler– ne söyletebilirlerse yazıyorlar. Tabii, gözünü bağlıyorlar insanın, eziyet ediyorlar "Şu da var mıydı, bu da var mıydı, o nereden, isim ver" diye, isim zikretmeye başlıyor. İsim zikrederken mesela "Nasıl yardım etti? Kim vardı, kimdi?" diye sordukları zaman "Hava meydanında bir yer hostesi vardı, adı Leyla idi, ondan haber aldı, Altan onu tanıyordu" demiş. Ondan sonra "Kargo servisinde Diyarbakırlı Mahmut vardı" demiş... Bir silah kaçakçısı varmış eskiden, yakalanmış, hapse girmiş. "O hapisteyken Altan onunla röportaj yapmış" demiş.

Yani böylece örgütün rol dağılımını bile yapıyorlar?

Yapıyorlar ama şöyle bir şey oluyor, tahkik ediyorlar beni sorguya çeken ekipler. Bir kere silah kaçakçısının durumunu tespit etmek zor bir şey de değil. Hapiste yatan adamla biri bir röportaj yaparsa, bunun bir yerde bir kaydı olur, bilinir. Kaldı ki zaten müsaadeye tabidir, öyle bir müsaadeyi de kimseye vermezler. Dolayısıyla bunun absürd bir şey olduğu zaten belli. Öyle bir silah kaçakçısıyla konuştuğuma dair bir ipucu yok. Ama işin benim için asıl talihli tarafı şu: Hava meydanında Leyla arıyorlar yer hostesi olarak. Ne yer hostesi var Leyla diye, ne uçan hostes var. O sırada Leyla yok. Aynı şekilde karşı bölümünde veya başka bir bölümde, ne Diyarbakırlı var, ne Mahmut var tesadüfen. Sonra bu da ortaya çıkınca bu heyet –herhalde birkaç kişi yapıyor bunu– "Durun bakalım, ne oldu?" diye ifade veren arkadaşı bir daha sorguya çekiyor, aynı metotlarla herhalde. O da diyor ki, "Ben bunu baskı altında, işkenceyle söyledim". Öyle olunca benim durumum düzeliyor sorgucuların gözünde. Ama asıl sorgum ondan sonra oldu. Gözüm kapalı ifade verirken, biliyorlardı artık bu uçak kaçırma işinin saçma olduğunu ve artık o uçak işini sormadılar. Asıl sorgu imza toplama meselesi üzerinde sürdü: "Nasıl imza topladınız, kimler vardı, kime gittiniz..."

Şuraya da açıklık kazandıralım, o konuya geçmeden: Herhalde polisler geldi bir anda ve sizi tutukladılar. Bu nasıl oldu? Buradan başlayalım isterseniz.

Bana arada sırada öyle şeyler oluyordu. O zamanlar polise ve sıkıyönetime gide gele veya onların bizim eve gelmesiyle, polisten ve sıkıyönetimden tanıdıklarım artmıştı. Gözaltına alma, tutuklama olayları, benim gibi gazeteci olan başka arkadaşlarımın da başına geliyordu. Onların durumunu sorup öğrenmek için ben de, benim evimin arandığı veya gözaltına alındığım sırada tanıdığım yetkililere başvuruyordum. Onlardan biri de "Yaşar Yarbay" diye tanıdığım bir subaydı. Bizim evde bir başka nedenle arama yapıp, 50-60 kadar "zararlı kitap"ımı benden uzaklaştırmıştı. Ama diyaloglarında kibar bir zattı. Daha sonra buna benzer vesilelerle karşılaşmıştık.

Son olarak da, bizim ANKA Ajansı bürosunda benimle birlikte çalışan bir arkadaşım vardı, Savaş Güverne. Bir sabah onun başka bazı gazetecilerle birlikte gözaltına alındığını öğrenmiştim. Fakat o sırada gözaltına alınmalarda o işlemin kime, niçin, nasıl uygulandığı uzun süre gizli tutuluyordu. Daha da önemlisi şuydu: Gözaltına alınanın nerede tutulduğu.. Kendisine diş fırçası, sabun, çamaşır gibi ihtiyaç maddelerinin nereye, nasıl gönderilebileceği... Bunların ve benzeri soruların cevabını öğrenmek de kolay değildi. Savaş'ın durumu da öyleydi. Bir hafta geçmişti gözaltına alındığından beri. Ailesi başta olmak üzere hepimiz merak içindeydik. Ben de bunun için, Yarbay Yaşar Bey'in

Hürriyet
PERŞEMBE - 18 MART 1971
GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE
Yakalandığı an oradaydık
GEZMİŞ: "istesem yüzlerce kişiyi vururdum,,
DEMİREL Sunay'la görüştü
Deniz Gezmiş: "Yusuf vurulunca hersey bitti,,
SON SAYFADA
Ağır yaralı Yusuf konuştu: "Yurt dışına kaçacaktık,,

Hürriyet, 18 Mart 1971.

Deniz Gezmiş ve Yusuf Arslan'ın mahkemede, idam kararını duydukları an.

Fotoğraf: Ergin Koniksever.

telefonunu bulup ondan yardım istemeyi düşünüyordum. Nasıl olsa, bize bizim eve girip çıkacak kadar "yakınlığı" vardı. Arkadaşlar sıkıyönetimi arayıp Yarbay'a ulaşmaya çalıştılar. Bulamadılar ama haber bıraktılar. Cevap gelmedi. Herhalde ne soracağımı tahmin etti, cevap vermek istemiyor diye düşündüm.

O günlerden bir gün, yanlış hatırlamıyorsam 22 Haziran 1972 günü öğleye doğru, ben ANKA'nın bürosundaydım. Ertesi gün, birkaç gün kalmak için Paris'e gidecektim. Aysel'i, çocukları görecektim. Hem seyahat hazırlığımı tamamlamaya çalışıyordum, hem de bize abone olan bir dergiye yazı yetiştirmeye uğraşıyordum. Büroya bir telefon geldi. Arkadaşlar haber verdiler: "Yarbay Yaşar Bey arıyor" dediler. Hemen yazıyı bırakıp telefonu kaptım. Tamam, dedim, herhalde bir ipucu edinirim Savaş'ın durumu için... Yarbay Yaşar Bey dedi ki "Altan Bey, sizinle ben bir şey görüşmek istiyorum. Bugün buraya gelebilir misiniz?" "Tabii," dedim, "ben de zaten sizinle görüşmek istiyordum. Ne zaman geleyim?" "Ne zaman isterseniz." Hızla düşündüm. Toparlanmam biraz vakit alır. "Öğleden sonra gelsem olur mu, dedim, saat 2 civarında?" "Tabii," dedi, "bekliyorum".

Çok memnundum bu durumdan. Hem Savaş'ın durumunu öğrenip ailesine haber verecektim. Ciddi bir şey olduğunu sanmıyordum. Savaş o sıralarda nişanlanmıştı. Evlilik hazırlığındaydı. O dönemin "suç"larını işlemeye ne vakti müsaitti, ne de psikolojisi... Ama tabii, böyle günlerce, ailesinin de haber alamadığı bir durumda tutulması, olacak şey değildi.

TBMM'de Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamı için yapılan oylamada Demirel ve AP'liler "evet" oyu kullanırken.

blanet.org

Yaşar Bey herhalde o konuda bizi rahatlatıcı bir şeyler söyleyebilirdi.

Hemen bürodaki işlerimi tamamlamaya giriştim. Yazdığım yazıyı bitirememiştim ama yazdığım kâğıtları toparlayıp Gül Önet'e teslim ettim. Gelince hemen tamamlayacağımı söyledim. Ama bana hatırlatmasını rica ettim. Sonra da Paris yolculuğumun son hazırlığını yaptım. Pasaportum yanımda ama Merkez Bankası'ndan döviz almam da gerekiyor. O zamanlar yurtdışına çıkmanın şartlarından biri o. Merkez Bankası'na gidilip, daha önce, Maliye Bakanlığı'ndan alınmış müsaadeye dayanılarak dilekçe verilecek. Türk parası karşılığı ödenip döviz satın alınacak ve havaalanında gösterilmek üzere cebe konulacak.

Merkez Bankası'nın "Paris'e gideceğimden 500 dolarlık döviz satın almama müsaadenizi..." gibi klasik ifadeyle dilekçemi yazdım. Dövizin karşılığı olan Türk Lirası zaten bir gün öncesinden yanımdaydı. Hepsini pasaportumla bir araya koyup iç cebime yerleştirdim.

Planım şu: Öğleden sonra saat 2'de sıkıyönetim binasına gidip Yaşar Bey'i göreceğim. Sıkıyönetim'in binası, Ulus'taki Merkez Bankası'na çok yakın. Eski Evkaf apartmanlarından biri. Yaşar Bey'le görüşmem herhalde yarım saat sürer. Oradan çıkıp Merkez Bankası'na gideceğim. Döviz işimi halledip büroya döneceğim. Yarım kalan yazımı tamamlayacağım. Arkadaşlarla önümüzdeki birkaç gün içinde ne yapacağımızı konuşacağım Akşam yemeğini annemlerde yiyeceğim. Ertesi sabah da havaalanı ve Paris,.. Planım bu. Dakikası dakikasına uygulamaya başladım. Saat tam 14.00'te sıkıyönetim binasındaydım. Yaşar Bey'in odasını sordum. Adımı sanımı öğrenip yukarı katta bir odayı tarif ettiler. "Önce oraya gideceksiniz" dediler. Bir er aldı beni küçücük bir odaya götürdü. Odadaki masanın başında bir astsubay oturuyordu. Beni de karşısındaki sandalyeye oturttu. "Biraz bekleyeceksiniz" dedi. Bekledim. Ama beklemek bir türlü bitmedi. 15 dakika, yarım saat, 45 da-

kika .. Ve bir saat. Gelen giden yok. Masa başındaki astsubay da önünde bir şeyle meşgul. Başını kaldırıp bakmıyor bile. Bir iki defa sordum "Daha ne kadar sürer?" diye. "Biraz daha bekleyeceksiniz" dedi, başka bir şey demedi.

Düşünüyorum. Merkez Bankası 16.00'da kapanıyor. Bugün döviz alamazsam yarınki uçağa yetişemem. Bizim seyahat yatacak. Bunu Paris'tekilere haber vermem lazım. Peki, hangi gün gidebilirim? Uçakta yer bulabilir miyim? Aklımdan geçenler bunlar... Ama şimdi anlatacaklarım hiç aklıma gelmemişti: Saat 15.00'i geçtikten bir süre sonra masa başındaki astsubaya dedim ki: "Ben artık gideyim bari, başka bir zaman gelirim." Astsubay dedi ki: "Bir dakika. Ben bir içeri girip soryam." İçeri gitti. Gelmedi. Ondan önce bir subay geldi, rütbesi binbaşıydı. Yanında bir astsubay vardı. Benim hiç yüzüme bakmadan, yanındaki astsubaya dedi ki: "Alın şunu da götürelim, biraz beyni yıkansın. Aklı başına gelsin." Ve beni odadan çıkarıp merdivenlere yönlendirdiler. İndik. Dış kapının önünde bir cip bekliyor. Ona bindik, şoförün yanına binbaşı oturdu. Ben arkada sağdayım. Yanımda bir er var. Gittik önce Mamak'a. Mamak'ta, daha öncesinden biliyorum, bu gibi işler için iki yer var. Biri 28. Tümen, biri de Mamak Muhabere Okulu'nun hapishane bölümü. Beni önce Mamak Muhabere Okulu'na götürdü binbaşı, bir odaya girdik... Odada masada bir albay var. Binbaşı, "Bunu getirdik" dedi. "Orhan Albayım size bildirmiş olacaktı." "Bize kimse bir şey bildirmedi" dedi. Konuşmaları hayli sürdü. Bizim binbaşı ona, "Teslim alın bunu" diyor, yani beni. Albay da "Böyle bir bilgi yok. Bir yazı olması gerekli" diyor. Ama bizimkinde öyle bir yazı yok. Bizim binbaşı masadaki telefonu kullanmak için müsaade istedi. Telefonu çevirdi. "Orhan Albayım dedi ki..." diye bir şeyler duyuyorum binbaşıdan. Konuştu, ama oradan da olumlu bir cevap alamadı. Yazı istemeye devam ediyordu masadaki albay. Belli ki bir formalite eksikliği vardı. Beni aldı binbaşı, "Peki, öyleyse biz 28. Tümen'e gidiyoruz" dedi.

28. Tümen'e gittik. Tümenin cezaevinin bir odasına soktular beni. Üst baş araması yaparken, üstümde pasaport çıktı tabii. Ertesi gün Paris'e gitmek için döviz müsaadesi isteyen bir adam... Dilekçeler, paralar filan... Bütün bunları "Hanım orada çalışıyor" diye anlatmak da kolay değil. Yani tam yurtdışına kaçmak üzere olan oraya, kapattılar, kilitlediler. Yattım, uyumuşum. Sonra bir ara uyandım. Susamışım, bir hücre var, başka bir şey yok. Camlı ve demirli bir hücre. Camdan dışarıyı görüyorsunuz ama, demirlerin arasından. Oradan ileride bir er duruyor. Uyandığımı görmüş olacak ki, yaklaştı. Su içme işareti yaptım. Kapıyı açtı. "Nedir?" dedi.

Gözaltına alma, tutuklama olayları, benim gibi gazeteci olan başka arkadaşlarımın da başına geliyordu. Onların durumunu sorup öğrenmek için ben de, benim evimin arandığı veya gözaltına alındığım sırada tanıdığım yetkililere başvuruyordum.

birinin ihtiyacı olan şeyler var ceketimin ceplerinde! "Hmm" dediler. O şekilde bütün her şey alındı üzerimde ne varsa. Beni bir hücreye götürdüler. Hücre yarısı toz toprak filan olan bir yer, bir tane yatak var. Soktular "Susadım, su istiyorum" dedim. Kızdı, bağırdı. "Komünistlere su verilmez burada!" dedi, kapattı gitti. Demek ki komünistlikten girmişiz oraya. O hücredeki tek diyaloğum bu oldu. Biraz sonra geldiler, dediler ki "Yukarıya

İKİNCİ BASKI
İnfazlar sabaha karşı 03'de yapıldı
Gezmiş, İnan, Aslan
İDAM EDİLDİ
Yeni İstanbul
İnönü kalb krizi geçirdi
Üç kişinin idamı Ankara Merkez cezaevinde aynı sehpada ve birbirlerinin peşisıra infaz edildi
Org.Eken ve yaveri iyi, er Mustafa Baş ise öldü
GERÇEK

Yeni İstanbul, 6 Mayıs 1972.

"Susadım, su istiyorum" dedim. Kızdı, bağırdı. "Komünistlere su verilmez burada!" dedi, kapattı gitti. Demek ki komünistlikten girmişiz oraya...

ORGENERAL EKEN'E YAPILAN SİLÂHLI SALDIRI İLE İLGİLİ OLARAK YAKALANANLAR

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığınca tutuklanan ve gözetim altına alınanlar:

1 — Sefa Asım Yıldız, 2 — Burhan Bağıran, 3 — Ahmet Şahan, 4 — Ahmet Öztürk, 5 — Metin Çataloluk, 6 — Kemal Daldal, 7 — Nilgün Karagözoğlu, 8 — Hasan Fehmi Nemli, 9 — Cemal Ozsoy, 10 — Ayten Atan, 11 — Durmuş Bozkır, 12 — Mehmet Fehmi Nemli, 13 — Canan Yücel, 14 — Menteş Eroğlu, 15 — Mehmet Turan, 16 — Erdal Turan.

UÇAK KAÇIRMAYA KARIŞANLAR

1 — Abdi Yazgan, 2 — Ömer Madra, 3 — Emil Galip Sandalcı, 4 — İlhan Kalaylıoğlu, 5 — Özer Esmer, 6 — Savaş Güvezne, 7 — Nur Uşaklıgil, 8 — Akay Sayılır, 9 — Coşkun Eroğlu, 10 — Altan Öymen, 11 — Erdal Öz, 12 — Sevim Caner, 13 — Zülfi Livaneli-oğlu, 14 — Erol İşisağ, 15 — Mehmet Tuncer, 16 — Abdullah Kıvrak.

Akşam,
27 Mayıs 1972.

çıkıyoruz". Baktım, beni ilk getirdikleri yere götürüyorlar. İçimden dedim ki, "Herhalde bunlar hatalarını anladılar, beni yeniden salıverecekler". Gittim kendimden emin vaziyette. Girince anladım ki, fazla iyimsermişim. Meğerse Muhabere Okulu'na gitme meselesi hallolmuş, beni yeniden Muhabere Okulu'na götürdüler. Hücre niyetine bir yere koydular. Ama penceresi vardı. Küçük bir oda gibiydi. Muhabere Okulu'ndaki hapishane koşulları daha müsait..

Akşam,
23 Haziran 1972.

Sonra, bir başka sürpriz var odada. Bir insan oturuyor bir sandalyede. O da, o sırada orada kalıyormuş. Beni götüren sivil bir kişiydi. Onu tanıttı. "Üsteğmen Eşref Bey" dedi. "Arkadaşlık edeceksiniz, yer yok" dedi. "Aslında tek kişilik hücreye koyacaklardı sizi ama birkaç gün beraber olacaksınız." O "Eşref Bey", sonradan ANKA Ajansı'nda birlikte çalışacağımız, sonra CHP'de siyasete atılacak, milletvekili ve parti yöneticisi olacak olan Eşref Erdem. İyi bir adam yani. Ahbap olduk.

Daha sonra beni getiren sivil geldi. Bana dedi ki: "Bu akşam düşün sen, seni yarın sorguya götüreceğiz, son günlerde neler yaptığını iyice hatırla. Hatırlamazsan iyi olmaz." Ben de dedim ki: "Hatırlamak için kâğıt kalem lazım. Ben yazı yazan adamım. Konuşacağım şeyi de kâğıda yazarım. Kâğıt kalem verin bari" dedim. Gitti. Öteki ilgililerle düşündüler herhalde aralarında. Sonra geldi, A4 kâğıtları ile bir de kalem verdiler.

Nihayet sorguya götürdüler, şunu anladım orada: Mamak Muhabere Okulu'ndaki hapishanede, yanımdaki hücrede Emin Galip Sandalcı oturuyor. Pencereden bakıp birbirimizi görüyoruz. Onu götürdüler bir gün, benim daha götürülme sıram gelmemiş o gün. Götürdüler, gözünü bağlamışlar, adam sağlıklı. Atletik bir şekilde gitti. Bir arabaya bindiriyorlar, araba gidiyor. Ama dönüşte taşıdılar adamı, yani ağır işkence görmüş. Emil Galip yanımdaki hücrede ama bizi çıkartmıyorlar hücreden. Konuşma imkânımız yok. Tuvalete gitme esnasında rastlarsan birkaç kelimelik diyaloğumuz oluyor. Öyle bir vaziyette gördüm onu. İşkence gördüğünü doğruladı.

Sonra bir gün beni de götürdüler. Gene gözü bağlı, arabaya koydular.

Altan Öymen tutuklandı

ANKARA, (AA)

Türk Hava Yollarının Boğaz içi uçağının Sofya'ya kaçırılması olayı ile ilgili görüldüğü gerekçesiyle bir süreden beri gözaltında bulundurulan gazeteci Altan Öymen, dün Üç Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından tutuklanmıştır.

Altan Öymen'le birlikte hareket ettiği iddia olunan, kitabevi sahibi Erdal Öz de, dün Üç Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesince tutuklanarak askeri cezaevine gönderilmiştir. Her iki sanığın da TCK'nun 141. maddesi uyarınca yargılanacağı öğrenilmiştir.

Oturduk bir yere. Orada kulaktan dolma şöyle bir şey öğreniyorsun: Ben bizim hapishane bölümüne bakan astsubayı daha önceden tanımıştım. Orada kalmıştım diyorum ya, hafif bir ahbaplığımız var, arada geliyor, konuşurken filan arada sorarak ben de bir şeyler öğreniyorum. Bir tepede bir radyoevi binası varmış, orada oluyor bu sorgular. Oraya götürdüklerini sonradan anlıyoruz. O gün minibüsten çıkarıp açık havada bir yerde birkaç şey sordular bana. "Nerelisin, kaç yaşındasın?" falan diye... Sonra hapishaneye geri götürdüler. Götürdükten birkaç gün sonra yeniden getirdiler.

Sonra ikinci sorgu geldi, asıl sorgu o oldu zaten. Şimdi benim tahminim şu: Dedim ya hakkımda verilmiş suçlayıcı bir ifade vardı. Tahkik edilince, bunun gerçek dışı olduğu anlaşılmış. O yüzden Diyarbakırlı Mahmut, Leyla meselesini falan hiç sormadılar, imza meselesini ve ona benzer şeyleri sordular. Orada da söyledim söyleyeceğimi, "Anayasal hakkımızı kullandık" dedim. Gözaltındayken sesler geliyor, dört beş ses var, ne olduğunu tahmin edebiliyorsunuz ancak. Bazı sesler daha sempatik, kibarca soruyor, siz de kibarca cevap veriyorsunuz. "Çay içer misiniz?" filan diyorlar. Öyle fiziki işkence yapmadılar içeride. Ama gözlerim kapalı, bir de arabada duyduğum sesler var işkence yapılır gibi... Rivayet çeşitli, daha önceden banda alınmış sesler sanıyorum...

Neyse, sorgulamanın sonunda bir gürültü oldu, girenlerin çıkanların olduğu anlaşıldı. Sonra gözümü açtı bir zat. Karşımda, benim geldiğim sırada zaten yüz yüze geldiğim biri var, "Yüzbaşı" diye hitap ediyorlar ama öyle mi emin değilim, emniyet ya da MİT mensubu da olabilir. "Bu ifadeniz" dedi. Ben konuşurken onlar yazmışlar. Ben "Okumadan imzala-

mam" dedim. "Aynen yazdık" dedi yüzbaşı diye hitap edilen zat. "Zaten anlaşıldı sizin suçsuzluğunuz" dedi. "Nasıl dediniz, anlaşıldı mı?" dedim. "Evet" dedi. "O zaman çıkacağım dışarı?" dedim, "Tabii" dedi, "çıkacaksınız" "Ne zaman?" dedim. Ben hemen o gün bırakacaklar sanıyorum. Ama "Yok, biraz kalacaksınız" dedi. "Niye?" "Çünkü biz sizin suçlu olduğunuzu ilan ettik radyolardan falan, biraz vakit geçmesi lazım, unutulsun o haberler."

Tabii söylenecek bir şey yok, ben de yorulmuşum. Ne olursa olsun artık dedim, bastım imzayı. Sonra gittik, gidince Eşref'i çıkarmışlar hücreden. Ya da çıkardılar galiba hemen o sırada. Ben tek kaldım, bir ayı orada geçirdim.

Sonra bir ay bitti, çıktım hücreden... Zaten uygulama öyle. Bir ay hücrede kalıp, sonra başkalarıyla birlikte olabileceksiniz. 28. Tümen'e götürdüler. Deniz Gezmiş'lerin ölmeden önce son kaldıkları yerin arka hücreleriymiş. Hapiste hücrede kalmakla dışarı çıkmak arasındaki en önemli fark şu: İnsan hücredeyken kimseyle konuşmadığı için, başkalarıyla konuşma ihtiyacı çok birikmiş oluyor galiba. Sonradan kendimi başkalarıyla mukayese ederek hatırlıyorum, hücreden çıkıp ilk geldiğimde müthiş konuşuyorum, anlatıyorum. Ötekiler de beni büyük bir sabır ve sükûnetle dinliyorlar. "Onlar" dediğim Erdal Öz, Halil Berktay, Ercan San, Turgut Kazan... Berktay benim ranzalı hücre arkadaşım. Bir ekip kurduk ve bilmece oyunu diye bir oyun oynamaya başladık. Üç kişi bir tarafta, üç kişi diğer tarafta ekip olarak birbirlerine karşı bilmece hazırlıyorlar. Bir ekibin hazırladığı bilmeceyi öteki ekip çözecek mi? Çözerse kaç dakikada çözecek? Oyunun esası bu.

Yalnız sabahleyin hücrelerden çıkmak kolay olmuyor. Bir saatten sonra kapılar açıldığında siz hazır ol vaziyetinde duracaksınız, tekmil vereceksiniz. Kural şu: Adınızı okuyorlar, "Burada" diyorsunuz. "Burada"yı çok yüksek sesle söylemek lazım, tam askeri nizam. Biz de sesimizi çıkarabildiğimiz kadar çıkarıyorduk. Yeni gelenler olduğunda, onların arasında sesi hafif çıkanlar olursa hücreye geri sokuyorlar. Hücreye girerken de birtakım sesler duyuyoruz. Dövüyorlar adamı yani. Öyle birkaç hadise de oldu, onları teselli ettik.

Sonra oradaki ikametimiz de bitti, 7●-8● kişilik bir koğuşa götürdüler beni. Orada da kaldım. Sanıyorum toplam iki buçuk ay falan kalmış oldum. Orada, 8● kişilik koğuşta durum, öteki yerlere nispetle çok iyiydi. Orada, mesela satranç turnuvası düzenledim. Katılmak isteyenler çoktu. Hocam Sadun Aren de oradaydı. Ferit İlsever vardı. Muzaffer Erdost vardı. Ömer Madra da oradaydı. Siyasi işlerle hiç ilgisi olmayan kişiler de vardı...

O sıradaki hapishane hayatımın bitmesi de şöyle oldu: Bir gün birdenbire hiç beklenmedik bir sırada bir ses "Altan Öymen!" dedi. Kalkıp "Evet" dedim, "Tahliye" dedi. O kadar. Ama o sırada benim eşyam birikmiş, evden birçok, giyecek falan çamaşır getirtmişiz. Kitaplar... Haberi veren asteğmenden onları toplamak için biraz zaman istedim, "Yok" dedi "Olur mu öyle şey, tahliye, çıkacaksın dışarı" dedi. Paldır küldür çıktık. Zaten fazla çamaşırların kazakların falan orada bırakılması esasmış, âdet buymuş. Kitaplar da kaldı. Kitap okumak serbestti orada.

Çıktım, nizamiyeden de çıktım, birdenbire 28. Tümen'in önünde kaldım ortada. Orası dümdüz, sapa bir yer ve nadiren araba geçiyor. Uzun süre bekledim gelen giden yok. Sonra dolmuş gibi bir şey geldi, beni doğrudan doğruya bizim ANKA ajansının bürosuna bıraktı. Ve ben o vaziyette, 2,5 ay içinde epey değişmiş bir suratla ve değişik bir saç baş vaziyetiyle ajanstan içeri girdim. Hapishane hikâyem budur.

ALTAN ÖYMEN

Fıkralarına yarın

CUMHURİYET'te başlıyor

Cumhuriyet, 8 Şubat 1973.

DİPNOTLAR

* Bu söyleşi, 10 Ağustos 2016 günü Altan Öymen'in evinde gerçekleştirilmiştir.

12 EYLÜL REJİMİ, KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İSLAM: BİTMEYEN BİR TARTIŞMA

DOĞAN GÜRPINAR

Türkiye'de 12 Eylül, sahipleneni olmayan, tankların şehirlere inerken uyandırdığı rehavet hissiyle aldığı yoğun halk desteği ve zımni onaya karşın, akabinde herkesin karşı tarafa atmaya çalıştığı bir darbedir. Geniş halk kitleleri nazarında "anarşiye, kardeş kavgasına son verip huzur ve sükûnet getirme"sine rağmen, yoğun tedhişi ve soğuk/donuk yüzü 12 Eylül rejimini kimse nezdinde sempatik kılmamıştır.

Cumhuriyet
ANA HEDEF ATATÜRKÇÜLÜK
Sınır kapıları açıldı, bankalar pazartesi açılıyor
Org. Evren, MGK'nın ilkelerini açıkladı

Cumhuriyet, 13 Eylül 1980.

12 Eylül darbesinin öncelikle sola yönelik olduğu görüşüne aykırı bir fikir yoktur; ana omurgasının anti-komünizm olduğu konusunda da. Bununla beraber darbe rejiminin sağa yönelik tutumu konusunda farklı ve çatışan görüşler söz konusudur: Sol için bir sağ restorasyon anlamına gelmekteyken, başka gözlemciler katı ideolojisizliğine dikkati çekmektedir. Gerçekten de darbenin kurucu ötekisinin ne olduğu açıkken (sol/sosyalizm), ideolojik çimentosu hakkında bir konsensüs olmadığı gibi, farklı cenahlarda atfedilen ideolojik omurga gündelik siyasi tartışmaların mezesi olmaktan kaçamamakta, hatta gündelik konjonktürler değiştikçe farklı anlamlar kazanabilmektedir.

Özellikle AK Parti ile Gülen cemaatinin arasının açılmasının ardından İslami kesimdeki 12 Eylül anlatıları yine dönüşecek, hatta deyim yerindeyse "zıddına inkılap edecektir". Gülen ve hareketinin yükselişinin arkasındaki önemli bir gücün Turgut Özal olduğu açıktır. Özal'la Gülen'in tanışıklığı, Özal'ın 1977'deki Milli Selamet Partisi (MSP) adaylığına kadar gidiyor olmalıdır.[1] Özellikle Manisa ve İzmir'de etkin olan ve Özal'la Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) yıllarından yakınlığı bulunan Ekrem Pakdemirli'nin bu ikili arasındaki muhabbeti tesis eden isim olduğu söylenebilir.[2] Özel olarak orduya karşı polisi kendi karşıt gücü olarak önemseyen Özal, Gülen cemaatinin Polis Akademisi'nde ve teşkilatında kadrolaşmasına yeşil ışık yakmıştı.[3] Yine özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'nda Cemaat'e geniş bir alan açmıştı. Ancak Özal'a "yeni sağ"da yüklenen ulviyet bu bağlantıların görünmez kılınmasını gerektiriyordu. Gülen'in 12 Eylül'le ilişkisi ise daha muğlaktır. Enteresan bir şekilde, 12 Eylül'le İslam arasında her türlü illiyeti reddeden kalemler Fethullah Gülen cemaatini bu sefer bir 12 Eylül kurumu olarak sunmakta yarışmıştır. Zira yine anlatı değişmiş, İslam dairesinin dışına itilen Gülen'le 12 Eylül'ün ilişkisi bu kalemler nazarında cuntanın İslam'la olumlu ilişkisini değil, İslam karşıtlığını ifade etmeye başlamıştır.

Sosyalist ve Kemalist sol ise 1987'de hareketli bir entelektüel kamusal tartışmanın konusu haline geldiğinden beri 12 Eylül'ün kurucu ideolojisinin "Türk-İslam sentezi" olduğunu iddia edegeldi. "Türk-İslam sentezi" aslen Aydınlar Ocağı'nın, ilk kez 1973'te dile getirdiği üzere[4] ülkenin

Turgut Özal ve Kenan Evren

Fotoğraf: Ergin Konuksever.

ve dolayısıyla devletin kurucu felsefesi, manevi omurgası olarak önerdiği paradigmaydı. 12 Eylül'ün akabinde ise Aydınlar Ocağı devlet katında uygun bir partner bulduğu umuduyla bu yöndeki lobi faaliyetlerini artırdı. 1984'te düzenlenen "Milli Kültürümüzün Temel Mes'eleleri" seminerinde, Aydınlar Ocağı'nın kurucu başkanlığını yürütmüş (1970-1974) olan İbrahim Kafesoğlu'nun[5] yaptığı konuşma bu paradigmayı daha da etraflı hale getirdi. Nitekim ertesi yıl bu konuşma genişletilerek *Türk-İslam Sentezi* ismiyle kitaplaştırıldı.[6]

BEŞ YILLIK PLANLAMANIN "MİLLİ KÜLTÜR RAPORU"

12 Eylül rejimi de klasik Atatürkçü omurgada olmakla beraber 1970'lerde kısmen sola kaymış Türk Dil Kurumu (TDK), Türk Tarih Kurumu (TTK) gibi kurumları, özerkliklerini kaldırmak suretiyle, örgütsel olduğu kadar ideolojik olarak da yeniden tasarlarken, ülkenin tekrar sağ-sol kutuplaşmasına gitmeyecek şekilde kültürel ve ideolojik olarak şekillendirilmesine yönelik de mesai yaptı. Yeniden sağ-Atatürkçü eksende kurgulanan bu kurumlar temelinde milli kültür seminerleri düzenlendi ve siyasa önerileri geliştirilip değerlendirildi. Nitekim bu fikirler DPT'nin beş yıllık kalkınma planı özel ihtisas komisyonunun "milli kültür raporu" haline getirildi, bu raporla Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan TRT'ye, YÖK ve Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı'ndan MGK'ya birçok devlet kurumunun bu süreçte üstlenmesi gereken misyonlar, kapsamı genişletilerek[7] beş yıllık planlamanın bir parçası haline geliverdi.

Söz konusu rapor 1987 yılının Ocak ayında *2000'e Doğru* dergisinde yayımlandı.[8] Akabinde rapor ve "milli kültür planlamaları" özellikle *Cumhuriyet* gazetesinde yankı buldu. Tam da aynı sıralarda (1987) büyük tartışmalara neden olan ve bu mevzuda bir referans ve kült kitap niteliği kazanan *Rabıta*'yı yayımlayan Uğur Mumcu,[9] ayrıca Ali Sirmen, Oktay Akbal gibi köşe yazarları ve konuk yazarlar bu kavram çerçevesinde devletin eğitim ve kültür politikalarını ve bu politikaların arkasındaki güç olarak addettikleri Aydınlar Ocağı'nı masaya yatırdı. *Cumhuriyet* gazetesi ve *Nokta* dergisindeki bu salvolara *Tercüman* gazetesinden bir karşı saldırı geldi. Aydınlar Ocağı'nın Ergun Göze, Ayhan Songar gibi ağır topları Ocak adına bu ithamlara cevap verdi: "Sanki 'jurnal' etmek gayreti ile, bir 'Türk-İslam sentezi' gürültüsüdür tutturuldu... Nedir suçladıkları, nedir tahammül edemedikleri? Türk olmamız mı?.. Yoksa İslam olmamız mı ?"[10]

Cumhuriyet gazetesi merkezli eleştiriler birçok somut noktaya parmak basmakta haklıydı. Elbette ilk akla gelen ve dillere pelesenk olmuş kanıt, din derslerinin zorunlu hale getirilmesiydi. Tarih ders kitapları Kafesoğlu, M. Altan Köymen, Altan Deliorman gibi sağ-muhafazakâr isimler tarafından müfredatın güncellenmesi sonucu yazılmış, müfredat genel olarak ahlakileştirilmişti.[11] Özellikle Milli Eğitim Bakanlığı gibi kurumlarda, darbenin ardından uzaklaştırılan çoğu sol eğilimli kadroların ardından yeni kadrolar tesis edildi. 1980 darbesi sonrası açılan üniversiteler yine benzer bir kadrolaşma alanı oldu. 12 Eylül'ün akademiye rektör (Erol Güngör, Halil Cin vd.), dekan düzeyinde yönetici atamalarından yardımcı doçent atamalarına kadar olan müdahalelerini ortaya koyacak kapsamlı göstergelere sahip değiliz. Ancak birçok yüksek okul ve enstitünün üniversite haline getirildiği bu dönemde akademinin de YÖK üzerinden yeniden tasarlandığı açıktır.

DİNİ CEMAATLER VE 12 EYLÜL

Sağ kesim 12 Eylül'le bir ideolojik illiyeti reddeder. Özellikle İslami kesim bu iddialar karşısında oldukça tepkilidir. Bu cenahta 12 Eylül'ün tezgâhlanmasında, sosyalizmin yanı sıra, 1977'den sonra Arapçadan ve Urducadan çevirilerle ümmet fikrine yöneldikçe geleneksel taşra muhafazakârlığından ayrışan İslami dalganın, özellikle de 1979 İran İslam Devrimi'nin Türkiye'de yarattığı

12 Eylül'ün "Türk-İslam sentezi" resmi belgelerini derleyerek sol pozisyonun referans kitabı haline gelmiş bir çalışma: Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, *Türk-İslam Sentezi* (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1991).

hareketlenmenin de önemli bir amil olduğu iddia edilir. Cunta rejiminin cemaat ve tarikat yurtlarına baskınları hatırlatılır. Aynı minvalde 12 Eylül'den hemen önceki son merhale, 6 Eylül 1980'de kamuoyunda büyük infial yaratmış Konya'daki Kudüs mitingidir. İslamî kesim tarafından yapılan bir değerlendirmede şu ifadelere yer verilmektedir:

Kemalist ve "sol" çevrelerce sık sık dillendirilen 12 Eylül'ün "şeriatçıları" palazlandırdığı iddiası pek çok çevrede tartışmayı gerektirmeyen bir tespit gibi kabul edilmekte. Halbuki "siyasal İslam"ın bastırılması hedefine binaen ülkede geliştirilmekte olan tevhidi uyanış sürecinin 12 Eylül'ün öncelikli hedeflerinden biri olduğu ve arada geçen zaman dilimi boyunca da, bu hedefe yönelik bastırma, kuşatma ve engelleme politikalarının çeşitli biçimlerde sürdürüldüğü bilinmekte.[12]

Burhan Kavuncu da Türkiye'deki alışılageldik "darbe pratikleri"ne dikkati çeker:

Türkiye'de yapılan her darbede, irtica tehlikesinden, Atatürk ilke ve inkılaplarına dönüşten bahsedilir. İslam denilince de ilk akla gelen nurcular ve tarikatler (1980'de bunlara MSP geleneği de eklendi) toplanır, sıkıyönetim mahkemeleri bu grupların yargılanmasını yapar, daha sonra da hiçbir örgütlülük niteliğine sahip olmayan zavallı insanlar korkutularak rejimin yedeğine alınır.[13]

Kuşkusuz, 12 Eylül'ün hasım belledığı İslamcıların ve dini cemaatlerin de bu süreçte kovuşturmaya uğradıkları ve mağdur oldukları açıktır. Ancak yukarıda özetlenen bu iki anlatı birbirini dışlayıcı değildir. Aksine, seçili hassasiyetler ve örtmelerin ötesinde birbirini tamamlar niteliktedir.

12 EYLÜL REJİMİNİN KÜLTÜR VE DİN POLİTİKALARI

Kenan Evren 1981'de Erzurum'da yaptığı bir konuşmada Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nu kastederek "Cumhuriyetimizin temel taşlarından Atatürkçülük adına tahrifat ve tahribat yapmış olanların yozlaştırmış oldukları Cumhuriyet kuruluşlarını yeniden düzenleyeceğiz, gerekirse bu düzenlemeyi o kuruluşu kapatıp yeniden açmak suretiyle gerçekleştireceğiz" demiş ve bu konuşma on beş yıldır ısrarlı bir şekilde TDK'nın lağvını ve yerine bir dil akademisi kurulmasını isteyen[14] muhafazakâr entelijansiya tarafından heyecanla karşılanmıştı:[15]

Nitekim Evren'in konuşmasının hemen ardından TDK ve TTK kapatılacak ve bir üst kuruma bağlı olarak yeniden teşkilatlanacaktı. Bu süreçte çoğu Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) kökenli olan tarihçiler yeni bir resmi tarih inşasında aktif olarak yer aldı. Türk Tarih Kurumu'na İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Altay Köymen, Bahattin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız, Faruk Sümer, Fahrettin Kırzıoğlu gibi sağcı entelijansiya mensupları atandı.[16] Yüksel Taşkın'a göre, cuntanın Milli Eğitim Bakanlığını yürüten Hasan Sağlam ilk başta sağı ve solu tamamen dışlayan yeni bir "kültürel inşa" öngörüyordu; ancak süreç içinde, boşlukta hareket edemeyeceğinin ayırdına varan Sağlam yeni bir milli kültürel tahayyül için entelektüel destek almak durumunda kaldığından, sağcı entelijansiyaya yanaşmak durumunda kaldı ve ortaya Atatürkçülükle sağcılığı meczeden yeni bir kültürel tahayyül çıktı.[17] Bu bağlamda General Hasan Sağlam'ın emekliliğin ardından İlim Yayma Cemiyeti'nin başkanlığına seçilmesine ve 2002'deki ölümüne kadar on altı yıl boyunca bu görevde kalmasına dikkat çekmek gerekir. Bununla beraber Taşkın, sağ entelijansiya ile 12 Eylül rejiminin uyumunun sınırlarına da işaret etmektedir. Taşkın'a göre Aydınlar Ocağı'nın hazırladığı anayasa taslağı cunta tarafından ilgi görmeyecek, Aydınlar Ocağı'nın bir anlamda rejimin organik entelijansiyası olması da cunta tarafından hoş karşılanmayacaktı. Bir ideolojisizlik hali öngören cunta için, sağ ya da sol, hiçbir fikriyat makbul değildi.

Bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) işlevselleştirilmesine dair de benzer saptamalarda bulunmak mümkündür. Her ne kadar 1924'teki kuruluşundan itibaren dini, ibadetleri ve dinî alanı kontrol altında ve devlet güdümünde tutma amacıyla işlevselleştirilmişse de, DİB'nin etki alanının en fazla güçlendirilip merkezileştirildiği dönem 1980 darbesi ve darbeyi izleyen kurumsallaştırma dönemi oldu.

6 Eylül 1980 tarihinde Konya'da düzenlenen Kudüs Mitingi, kamuoyunda "infialle" karşılanmıştı.

Cumhuriyet, 9 Eylül 1980.

CHP bildirisi: "Din sömürüsünün sorumluluğu belli bir partiye yüklenemez,,

ANKARA, (Cumhuriyet Bürosu)

CHP Genel Yönetim Kurulunun dün yapılan toplantısından sonra yayınlanan bildiride «Din sömürücülüğünde ve laiklikle aykırı davranışlarda tüm sağcı partiler yıllardan beri birbirleri ile yarış içindedirler. Bunun sorumluluğu yalnızca belli bir partiye yüklenemez.

(Artası 3. Sayfada)

Konya mitinginde bir pankart: «Müslüman Putlara ve Tağutlara karşı savaşta birleş.»

BAŞSAVCILIK, MSP İÇİN SORUŞTURMA AÇTI

1961 Anayasası'nda yer verilmemiş olduğu halde, 1982 Anayasası'nın 136. maddesinde görev tanımı düzenlenen ve yürütme organına dâhil edilen kurumun görevi "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getir[mek]" olarak belirlendi.[18] Merkezi teşkilatın güvenilmeyen müftülükler ve camiler üzerindeki denetimi artırıldı. Örneğin bir imam o dönemi "sakal kontrollerin artmasıyla" hatırlamaktadır.[19]

Özellikle yurtlar ve dini eğitime eğilen Süleymancılara karşıtlığıyla temayüz eden dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç, bu tutumuyla 12 Eylül rejimiyle DİB'nin kurumsal kültürü arasındaki uyumu sağlayan bir isim olarak öne çıkmaktadır. İsmail Kara'ya göre, 1970'lerde Süleymancılar ve Işıkçılar başta olmak üzere cemaatlerle yaşanan çatışmaların ardından "cemaat ve tarikatlarla siyasi merkez arasındaki ilişkiler Diyanet'le de irtibatlı olarak 12 Eylül sonrasında yeniden gözden geçirilmiş, tadil ve tashihlerle bulunulmuş, çatışma alanları olabildiğince giderilmiştir."[20]

Öte yandan DİB 1980'e kadar, yurdun dört bir tarafındaki din görevlilerine gönderdiği dergisi ve hutbe derlemelerine rağmen imamların hutbelerine ve içeriklerine karışamazken, 1980 sonrası hutbeler de merkezden belirlenir hale geldi. Gerçi Başkanlık "toplumu din konusunda aydınlatmanın önemli bir vasıtası olan cuma ve bayram hutbelerinin (...) büyük çoğunluğu ilkokul mezunu (...) imam-hatiplilerimizin"[21] irticalen okuduğu yalan yanlış hutbeler haline gelmesi karşısında 1978 yılında kendi inisiyatifiyle bu meseleyi ele almaya başlamıştı. Ancak mesele 12 Eylül rejiminde daha esaslı ele alınacak, MGK "iyi ve namuslu vatandaş[lığın] yanında laiklik ve Atatürk ilkeleri" de işlenecek şekilde bir hutbe koleksiyonu derlenmesini ve basılmasını talep edecekti. Bu talebe karşı çıkan Tayyar Altıkulaç bu minvalde hutbe hazırlamanın uygunsuzluğunun ötesinde "cami kürsü ve minberlerinde Atatürk'ü anlatmakla Türkiye şartlarında Atatürkçülüğe hizmet etmiş olamayacağımızı izah et[ti]"[22] ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin sipariş hutbe konuları yerine, daha çok geleneksel Diyanet kültürüyle uyumlu olarak, eskiden olduğu gibi "namuslu, iyi ahlaklı ve vatanına milletine sadık" insan ve vatandaş temalarında hutbelerden oluşan bir kitap meydana getirdi.[23] Bu şekilde aslında yeni olan şey, hutbelerin içerikleri değil merkezileşmenin yerel ve aykırı sesleri daha az duyulur hale getirmesiydi. Hutbelerin 1980'le beraber silikleşmesine dair şu gözlemler dikkat çekicidir:

Sözü, seksen öncesinin ünlü vaiz ve hatiplerin üslubu ile seksenden sonraki üslup arasında çok büyük değişim ve dönüşümün yaşandığına getirmeden önce birkaç hatırlatma yapsak iyi olacak.. Bu bağlamda okuduğum ilk kitap Tahsin Yaprak'ın Sesleniş adlı hutbe kitabıdır. Galiba Hacıbayram Camii'nde okunan hutbelerin toplamı idi bu kitap. Daha sonra Ali Rıza Demircan'ın üç ciltlik İslam Nizamı adlı hutbe kitabı ile Ömer Öztop'un Süleymaniye'den Hitap'ını okudum. Bunların arasında Mehmet Emre'nin Hutbelerim'i de var. Adı geçen bu kitaplar --özellikle Demircan ve Öztop'un kitapları– günün siyasi ve toplumsal olaylarına göndermelerde bulunan, konu ile ilgili dini bir bakış açısı (zihniyet) kazandıran metinlerdi. Bu metinlerde kapitalizm, sosyalizm, Batı taklitçiliği gibi olgulara da değinilir. Yazılı kültürün yanında sözlü din kültürü de aynı yıllarda revaçta idi. Daha önce bu sütunlarda değindiğimiz vaizler de aynı minval üzre konuşurdu kürsülerde. Fethullah Gülen, Timurtaş Uçar, Abdullah Büyük zamanın en önemli vaizleri idi. Seksen öncesinde bu hocalar ve adları geçen geçmeyen birçok hatip Cuma hutbesini kendisi hazırlıyordu, en azından benim çevremde böyleydi, vaizler yine serbestçe konuşuyordu. 12 Eylül, her şeyde olduğu gibi bu alanda da yeni düzenlemeler getirmiş olmalı ki ihtilalden sonra hocalar her tarafta aynı hutbeleri okur oldu. Köy yolunda hatta yolu olmayan köylerde trafik kurallarından bahseden öğütlerle; geçimini ormancılıktan kazanan köylülerin ağaçları korumak, kesmemek gibi garip hutbelerle karşılaşması bundan sonradır.[24]

1980'ler devletin anayasasıyla, ideolojisiyle ve kurumlarıyla merkezileş-

ARŞİVİ 02225

Enflasyonla mücadeleye Diyanet'ten hutbe desteği

DİYANET İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, "enflasyonla mücadele" kampanyalarına destek vereceklerini belirterek, bu konunun vaaz ve hutbelerle vatandaşlara anlatılacağını bildirdi. Mehmet Nuri Yılmaz, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Türkiye İhracatçılar Meclisi'nce başlatılan "Enflasyonla Mücadele" kampanyasına, destek vereceklerini, vaaz ve hutbelerle halkı aydınlatacaklarını söyledi. Yılmaz, "Teşkilat olarak enflasyonla mücadelede halkı bilinçlendirmeyi bir görev sayıyoruz" dedi. Enflasyonun yalnız ekonomiyi değil aynı zamanda toplumun ahlaki değerlerini de tehdit ettiğini ifade eden Yılmaz, " Enflasyon mağlup edilemeyecek bir düşman değildir" diye konuştu.

Diyanet'in enflasyon reçetesi

- Enflasyon ahlaki çöküntü yaratıyor.
- Manevi bir sorumlulukla verginizi ödeyin.
- Mala hücum psikolojisinden kurtulun.
- Karaborsacılık yapmayın.
- Tüketimi kamçılayan reklamlardan kaçının.
- Yerli malı kullanın.
- Kamu da harcamalarını disiplin altına almalı.

Sık sık, siyasi gündemlere paralel hutbeler yayınlayan Diyanet, enflasyonla mücadeleye destek için de bir hutbe okutmuştu.

Hürriyet, 13 Nisan 2000.

me temelinde yeniden tasarlandığı bir onyıldır. 12 Eylül rejiminin genel bir merkezileşme saplantısından bahsedilebilir. Örneğin İhsan Doğramacı, YÖK'ün "9.00'da zil çaldığında bütün İktisat Fakültelerinde hangi derse girileceğini[ve o derste ne okutulacağını] bile[ceğil" bir sistem öngörüyordu.[25] Din de elbette merkezi denetim için en elzem alanlardan biriydi. Sadece sola değil aynı zamanda genel olarak "siyaset"e ve "siyasal"a karşı yapılmış bir darbe olarak 12 Eylül ve onun kurduğu rejim, bu siyasetsizliğin meşruluk referansı olarak ise İstahla Atatürkçülüğe sarıldı. Bu yeni ideolojik tasarımın Atatürk'ü öncelikle müfrit bir antikomünistti. "Atatürkçü düşünce sisteminin siyasi, ekonomik ve top-

lumsal düzen açısından komünizm karşısındaki tavrı"[26] 12 Eylül metinlerinde ihtimamla açıklığa kavuşturuldu. Yeni kurumsal kültürün omurgası olan Atatürkçülük, bir bakıma antikomünizminin doğal neticesi olarak, aynı zamanda muhafazakâr ve inançlıydı. Devlete ve "ulu'l-emre" itaati kutsayan ve her toplu sosyal farklılaşmayı ve rahatsız edici düşünceyi "nifak" ve "fesat"la özdeşleştiren, "millileştirilmiş" ve Türklüğe ve devlete sadakatle bütünleştirilmiş bir İslam ise hem komünizme, hem de 1970'lerin son yıllarında, özellikle de İran Devrimi'nin ardından yükselişe geçen İslamcılığa karşı çifte panzehir olarak öne çıkarıldı.

Prof. Dr. İhsan Doğramacı, 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Devlet Üstün Hizmet Madalyası ile ödüllendirilirken.

İhsan Doğramacı Uluslararası İleri Araştırmalar Merkezi Siyaset Bilimi Araştırmaları Birimi arşivi.

"ATATÜRKÇÜLÜK"

12 Eylül bir "Atatürk ve İslam" janrı türetti. Bu janr adeta bir "Atatürkçü içtihad" oluşturmakla kalmayıp, bu İslamî "yorumun" hakiki İslam olduğunu her türlü İslamî kanıtla "ispatlayacak"tır.[27] Genelkurmay'ın kendi basımevinde basıp dağıttığı 1982-83 tarihli, bir tür 12 Eylül rejimi programı niteliğindeki üç ciltlik *Atatürkçülük* adlı eserde Atatürk, din ve laiklik ilişkilerini Atatürk'ün İslam'ın Peygamber dönemindeki özünü doğru kavramasıyla irtibatlandıran iki makaleye yer verilmişti.[28] 12 Eylül Müslümanlığı aynı zamanda cumhuriyet ve Atatürkçülük'le de bütünleştirilmeye çalışılıyordu, zira "sadeleştirilerek" aktarıldığına göre, "Atatürk'ün de dediği gibi" "din vardır ve lazımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi. Fakat bina, uzun asırlardır ihmale uğramış. Birçok yabancı unsur (tefsirler, hurafeler gibi) binayı fazla hırpalamış."[29] Cumhuriyet ise dini, bozulmamış ilk saf haline döndürme idealiyle özdeştir. Bu İslam için ise, yüzeysel ve göstermelik ritüellere, sembollere yer yoktur. "Din bir vicdan meselesidir."[30] İslam sadelik ve din dışı hakikatle özdeştir: "Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliğiyle dindar olmalıdır demek istiyorum, dinime bizzat nasıl hakikate inanıyorsam buna da öyle inanıyorum."[31] Bu İslam aynı zamanda Atatürk'ün de "buyurduğu" üzere akla ve mantığa da uygundur: "Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır."[32] Aynı şekilde, "Hangi şey ki akla mantığa, menfaat-i ammeye muvafıktır, biliniz ki o, bizim dinimize de muvafıktır."[33]

1982 yılında profesör olur olmaz Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığına, 1992'de ise Muğla Üniversitesi kurucu rektörlüğüne ve YÖK üyeliğine atanarak bir 12 Eylül kariyeri yapacak olan Ethem Ruhi Fığlalı şöyle diyordu:

Atatürk'ün görüş ve inkılapları arasında en çok istismar edileni, en çok yanlış istikametlere çekilerek mahiyetlerinden saptırılanı, bize göre, onun din ve laiklik hakkındaki görüşleridir. Öyle ki, bir tarafta materyalist ve pozitivist anlayışa mensup dinsizler veya dinle ilgisiz olanlar (...) diğer taraftan da, bu kasıtlı ve yanlış propagandaya kapılan menfaatleri zedelenmiş çok küçük zümreler ve laikliği kavrayamamış bazıları [vardır]. (...) neticede de, olan yine Atatürk'e ve Devlet'e olmuş[tur].[34]

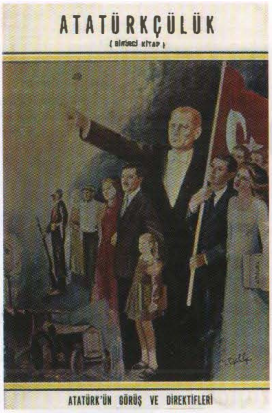
Bu kapsamda DİB'nin de sürece dâhil edilmesiyle "İslam ve Atatürk" üzerine sipariş ve güdümlü yayınlar yapıldı, Atatürk'ün dindar biri olduğunu gösteren yayınlar ve kitaplar bir tarz haline gelerek türedi.[35] Diyanet İşleri bu konuda uyarıda bulunuyordu:

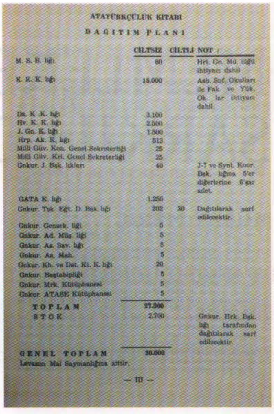
Atatürk düşmanlığı, onun gölgesinde maskelenerek, bir taraftan, ona bağlı olanlarla din adamlarını çatıştırmak, böylece Türk devletini zayıf düşürmek; diğer taraftan da çeşitli zararlı ideolojilerin yerleşmesine engel olan Müslümanlığı sarsmak, hatta bir Yahudi saltanatını kurmak isteyenlerin hazırladıkları bir tuzaktır... Ve siz, ey yarının işbaşına gelecek olan gençleri! Atatürk'e ve hatıralarına karşı yapılmak istenilen hakaretleri (...) susturmak için, Atatürk'ün istediği laikliği, sizleri aldatmak isteyenler gibi değil, 'Türk milleti daha dindar olmalıdır' direktifinin ışığında Atatürk gibi anlayınız.[36]

12 Eylül'ün imal ve empoze etmeye çalıştığı yeni ideolojik omurga genelde özellikle sol ve Kemalist cenahların nazarında Türk-İslam sentezi olarak tanımlanmışsa da, bu ideolojik omurgayı, hem 1970'lerin sağcı entelektüellerinin siyaset ve toplum tasavvurlarından ayrıştırmak, hem de keskin (ulus-)devletçiliğini ve siyasetsizlik tasavvurunu da ortaya koymak açısından Türk-İslam-Atatürk sentezi olarak tanımlamak daha uygun düşmektedir. Örneğin tam bu dönemde Gülen cemaatini özgün ve "kıymetli" kılan, diğer İslamî cemaatlerin aksine devlete doğrudan bir meydan okuma yerine devletle çatışmamayı öngörmesiydi. Bu tam da 12 Eylül rejiminin aradığı tavırdı.

Soğuk Savaş'ın bitişi ve Türkiye'de sosyalizmin yakın ve açık bir tehdit olmaktan çıkması ise müesses nizamın Atatürkçülüğünün de yeniden

tanımlanmasını getirdi. Sola karşı panzehir olarak 12 Mart'ta sağcılaşmaya başlayıp 12 Eylül'de kurumsallaştırılan ve dondurulan "Atatürkçülük", 1990'ların başından (Kürt sorununun dallanıp budaklanmasından) itibaren siyasal İslam'ın yükselişiyle tekrar antiemperyalizm ortak paydasıyla sola kaymaya başladı ve 28 Şubat itibariyle eşi görülmemiş bir sertlikte laiklik ve bölünmez bütünlük savunusuyla eşdeğer hale geldi. Bu Atatürkçülük varyantı ise ulusalcılık olarak namlandı. Bu bakımdan 12 Eylül'le 28 Şubat arasındaki ideolojik ve kültürel farklılıkları vurgulamak gerektiği kadar bu ikisinin birbirine dönüşebilme kapasitesini de ihmal etmemek gerekir.

Kapağı bir nevi "12 Eylül Atatürkçü estetiği"ni sergileyen 12 Eylül sonrasının propaganda ve doktrin aşılama kitaplarından biri: *Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, c. 1 (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1982). Sağda, Genelkurmay'ın bu kitap serisi için hazırladığı dağıtım listesi görülüyor.

Zaten İslam konusunda çifte söylem geliştirmiş Kemalizm, Tek Parti döneminde bir taraftan büyük şehirlerde din dışı bir kamusallık üretmeye, bir taraftan da millileştirilmiş ve devlet güdümünde ehlileştirilmiş bir İslam tasarlamaya çabalamış, İslam'ın toplumsal düzen vurgularından faydalanarak dini bir sadakat inşa aracı olarak işlevselleştirmeye çalışmıştı. Bu dönemde İslam devlet tarafından inanç olarak olmasa bile bir kimlik olarak benimsenen bir sıfat olageldi. Elbette Tek Parti döneminde İslam kırsalda bir ehlileştirme aracı olarak kullanılırken, şehirlerde din dışı millileştirilmiş kamusal alan da yaratılmaya çalışılıyordu.[37] Ancak 1930'ların bu din dışı vurgularının Tek Parti rejiminin ardından gelen demokratikleşme ve liberalleşmeyle sürdürülemez hale gelmesiyle beraber bu ilişki dönüştü ve tutarlı bir eksenden çok pragmatik ve esnek bir ilişkiler halitası neşet etti. 12 Eylül ise bu arayışın önemli ve sonraki süreç açısından da üstbelirleyen niteliğindeki en merkez duraklarından biridir.[38]

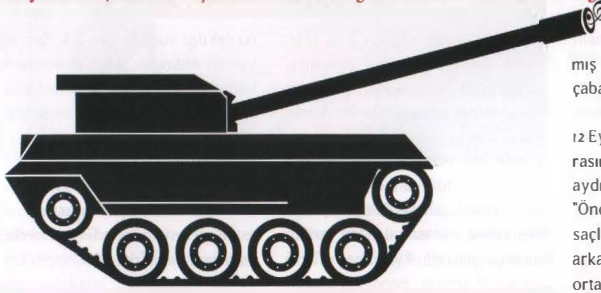
DİPNOTLAR

1 Hikmet Özdemir, *Turgut Özal: Biyografi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), s. 91
2 Turgay Yavuz, *Özal'ın Mirası: Ekrem Pakdemirli'nin Anıları* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2012), s. 76-77.
3 Nedim Şener, *Ergenekon Belgelerinde Fethullah Gülen ve Cemaat* (İstanbul: Destek Yayınları, 2011), s. 62-71.
4 Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, *Türk İslam Sentezi* (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1991), s. 36-39.
5 İbrahim Kafesoğlu ve Aydınlar Ocağı faaliyetleri için bkz. Abdülkadir Donuk, "Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 13, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı (1987): 1-30.
6 İbrahim Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985).
7 Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 60.
8 Age, s. 60
9 Uğur Mumcu, *Rabıta* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987).
10 Ayhan Songar, "Şanlı Mazimiz...Aydınlık Geleceğimiz", *Tercüman*, 3 Mayıs 1987, aktaran Bozkurt Güvenç vd., age, s. 26.
11 Copeaux, age, s. 88-90; Doğan Gürpınar, The Seljuks of Rum in Turkish Republican Nationalist Historiography, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, 2004.
12 "Soruşturma: 12 Eylül ve Müslümanlar", *Hak-Söz* 126 (Eylül 2001): s. 17.
13 Burhan Kayuncu, "Darbeler Birbirini Tamamlar", *Hak-Söz* 126 (Eylül 2001): 24.
14 "Sanat, Folklor, Türk Musikisi, Sinema, Eğitim Siyaseti, Üniversite Muhtariyeti, Türk Basını ve Milli Basın, TRT, Dil Öğretmenler Arasında Sol Teşekküller Meseleleri", Milliyetçi Türkiye'ye Doğru (10-11 Mayıs 1969'da yapılan Milliyetçiler İlmi Seminerinde varılan neticeleri), İstanbul, 1969, s. 97.
15 Yüksel Taşkın, *Milliyetçi-Muhafazakar Entelijansiya* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), s. 251.
16 Taşkın, age, s. 272-273.
17 Age, s. 268.
18 Ceren Kenar, *Bargaining Between Islam and Kemalism: An Investigation of Official Islam Through Friday Sermons*, yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011, s. 107-109; İştar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 46-47; Ruşen Çakır, İrfan Bozan, *Siyasî Şeffaflık ve Demokratik bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2005), s. 65.
19 Kenar, a.g.t., s. 109.
20 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), s. 114.
21 Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, c. 1, (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011), s. 413.
22 Altıkulaç, a.g.e, c. 2 s. 564.
23 Hutbelerin başlıkları için bkz. Altıkulaç, a.g.e. s. 572-573.
24 Kamil Yeşil, "Vaaz ve Hutbelerin Değişen Dili", *Milli Gazete*, 12 Şubat 2009; aktaran: Kenar, a.g.t., s. 150.
25 Aktaran: Emre Kongar, *Herkesten Bir Şey Öğrendim* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), s. 164.
26 Mustafa Yılmaz, "Komünizm Karşısında Atatürk", *Erol Güngör İçin* (Ankara: Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü, 1988), s. 149.
27 "Atatürk'ün "dindarlığını kanıtlamaya" yönelik bir literatür özellikle 12 Eylül'ün ardından ilahiyatçı ve ilahiyatçı olmayan apparatçikler tarafından geliştirilecektir. Ahmet Gürtaş, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk ve Din Eğitimi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982); Ethem Ruhi Fığlalı, "Atatürk ve Din", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, 1995), s. 265-277; Hüseyin Bahar, *Atatürk'ün İnanç Dünyası* (Ankara: Bilkent Yayınları, 2001); Ercüment Demirer, *Din, Toplum ve Atatürk* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999); Talip Küçükcan, "Mustafa Kemal Atatürk", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 399. Ayrıca bkz. Namık Kemal Zeybek, *Bilgi Çağında Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Doğan Kitap, 2015), s. 160-166.
28 Neda Armaner, "Atatürk-Din ve Laiklik", *Atatürkçülük: Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983), c. 2, s. 321-336; İbrahim Agah Çubukçu, "Atatürk ve Laiklik", *Atatürkçülük: Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, c. 2, s. 337-346.
29 İsmail Yakıt, *Atatürk ve Din* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 1999), s. 16.
30 Atatürk'ten aktaran: İsmail Yakıt, age, s. 11.
31 Aktaran: Talip Küçükcan, "Mustafa Kemal Atatürk", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 399.
32 Aktaran: Yakıt, age, s. 11.
33 Age, s. 21.
34 Ethem Ruhi Fığlalı, "Atatürk ve Din", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1995), s. 265.
35 Mesela bkz. Ahmet Gürtaş, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk ve Din Eğitimi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1983), Ethem Ruhi Fığlalı, "Atatürk ve Din", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1995); Turhan Oleaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor. Atatürk Ne Yaptı: İnkılabımız. İlkelerimiz* (İstanbul: Okat Yayınevi, 1973).
36 Gürtaş, age, 1983, s. 162-163.
37 Kemalist dönemde din politikaları için bkz. Umut Azak, *Islam and Secularism in Turkey* (Londra: New York: I.B. Tauris, 2010).
38 Bu makalede yazarın daha önce yayımladığı *Ulusalcılık: İdeolojik Öndertik ve Takipçileri* (İstanbul: Kitap Yayınları, 2011) ve *Aydınlık Kısa Tarihi* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013) adlı kitaplardan kısmi iktibaslar yapılmıştır.

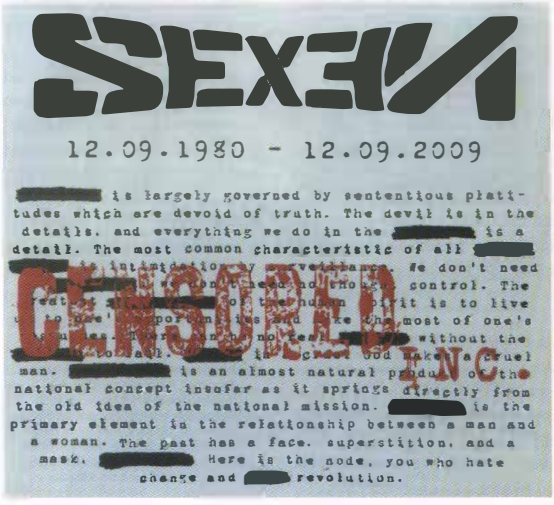
MEMLEKETTEN ŞARKILI DARBE HALLERİ

MURAT MERİÇ

12 Eylül sonrası umudumuzu artıran şarkılar vardı. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında bambaşka şarkılar yapıldı. Dünün darbe şarkıları umutlu, bugün yapılanlar nefret dolu. Darbelere bakarsanız aralarında fark yok. Umut dolu şarkılardan nefret saçan marşlara uzanan yol uzun. Bu da 12 Eylül marifeti...

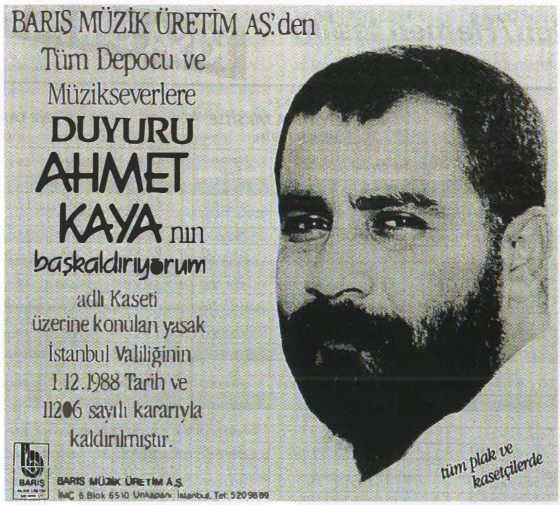
Yakınlarda tanıştığımız bir topluluğu ve gözden kaçmış albümlerini anarak başlayayım lafa: Sexen grubu ve 12 Eylül 2009'da piyasaya verilen albümleri Censored Inc. Albüm, "A.D. September 12th" adlı kısa geçişle açılır ve Hitler'in sesiyle başlayan, Kenan Evren'in 12 Eylül sabahı televizyonlarda yayınlanan bildirisiyle biten "Political Masquerade" adlı şarkıya bağlanır. Metal cephesinden, darbe meselesine, ezberleri yıkan, beklenmedik bir katkı bu. Bir ilk üstelik; 12 Eylül 1980'de daha doğmamış gençlerin farkındalık yaratma çabaları takdire şayan...

Sexen grubunun 12 Eylül 2009 tarihinde piyasaya çıkan "Censored Inc." albümünün kapağı.

12 Eylül bahsinde ilk sözü, darbe sonrasında yaktığı meşaleyle yolumuzu aydınlatan Ahmet Kaya'ya vereyim: "Önce dişlerimiz döküldü / Sonra saçlarımız / Ardından birer birer arkadaşlarımız / Şu canım dünyanın orta yerinde / Bir başına yapayalnız / Kırılmış kolumuz kanadımız / Tatlı canımızdan usanmışız" Darbe sonrası ortamı sadece "Resitaller" albümünün açılışında yer alan bu kısacık dörtlükte değil, "İçerden Çıkan Adam"da da anlattı sanatçı: "Kitaplar sobada yanmış / Ah sazlar duvarda kalmış / Güzelim şarkılar yağmalanmıştır..." 80'li yılların sonunda Ahmet Kaya şarkılarının yasaklanması ve albümlerin toplatılması, 12 Eylül işi yasalarla mümkün oldu. Darbe, hayatın tüm alanlarında olduğu gibi müzikte de büyük bir hendek açtı ve ilerleyişi engelledi.

12 Eylül sonrasında kasetleri yasaklanan tek isim Ahmet Kaya değil. Zülfü Livaneli ve Selda Bağcan da bu toplatma furyasından nasibini aldı. 12 Eylül günü yurtdışında olan Livaneli, 12 Mart sonrasını sürgünde geçirmiş bir ozan. 1986 tarihli Zor Yıllar albümünde o günleri şöyle anlatıyor: "Durup dururken / Bir sabah erken / Bir kıyamet / Durup dururken // Şafak sökerken / Alırlar seni / Voltadasından / Durup dururken // Davullar çalar / Borular öter / Bir

Barış Müzik, Ahmet Kaya'nın "Başkaldırıyorum" albümü üzerindeki yasağın kaldırıldığını duyuruyor.

dostun küser / Durup dururken // Sürgün olursun / Yurdundan uzak / Türkü söylersin / Durup dururken..." Selda Bağcan ise, "sakıncalı" albümü Özgürlük ve Demokrasiyi Çizmek'in açılışında anlattı "ortam"ı: "Mektupsuz kitapsız uykusuz kaldık / Eşsiz topraksız ağaçsız daldık / Yıl yıl mapus mapus kaldık aç açık taştık / Dayandık dayandık kimseler duymadı /.../ Gelip de çatmasa kaşını ayrılık / Dostlar gene birlikte dayanırdık..."

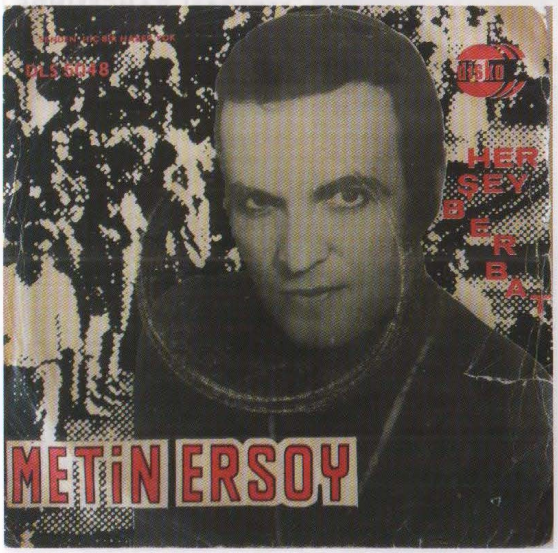
MUHTIRANIN ÖNCESİ VE SONRASI

Geriye döneyim: 12 Mart 1971'de asker, hükümetin istifasını istedi ve sonrasında canları yakan bir muhtıra verdi. Hemen öncesinde, 9 Mart'ta, Cemal Madanoğlu tarafından yönetilen başarısız bir girişim var. Daha öncesi, Talat Aydemir'in başlattığı darbe girişimi, ki tıpkı 15 Temmuz gibi tanklı tüfekli dir ve o da başarısız olmuştur. 12 Mart öncesinin fotoğrafını çeken şarkılardan biri, Metin Ersoy tarafından seslendirilen "Her Şey Berbat". Samimi ama endişeli sözlerden müteşekkil şarkının kilit cümlesi şu: "Kardeş kardeşi vurur / Halka hüzün olur..." 27 Mayıs'tan bugüne yapılan darbeler bu cümleye benzer cümlelerle kurguladı varoluşlarını. Enteresandır, Metin Ersoy 12 Eylül sonrasında en popüler isimlerden biriydi... Sürekli TRT'ye çıkar ve "Aman hoca kurtar bizi fillerden / Gece gündüz çalıştık bak aç kaldık birden" nakaratlı şarkısını söylerdi. Şarkının darbeyle alakası yok ama Metin Ersoy'un yeniden popüler oluşu bizzat darbeyle alakalı: Bütün "yıldız" isimler, 12 Eylül sonrasında TRT boykotuna takılınca, aradan Ersoy fırladı.

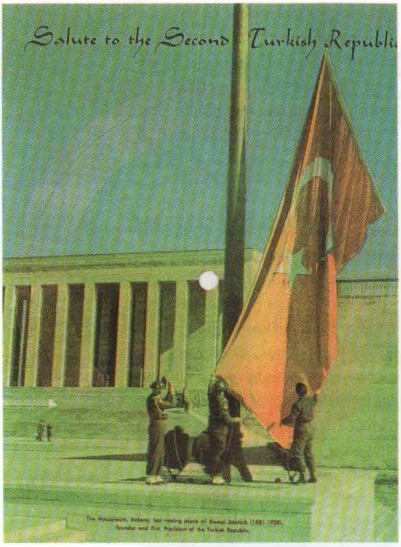
1971'de, muhtıra sonrasında çok canlar yandı. Bunlar şarkılara da konu oldu. Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere'de öldürülmesi, Ulaş Bardakçı'nın katli, Deniz Gezmiş'in Şarkışla'da yakalanması ve iki arkadaşıyla asılması ağıtlara konu oldu. 12 Mart sonrasında darbeyle alakalı şarkı yapılmadı ama darbenin icraatının anlatıldığı çok ağıt yakıldı. Kötü günlerdi.

OLUR MU BÖYLE OLUR MU?

Memleketin gördüğü ilk darbe, 27 Mayıs 1960'ta yapılan. Turizm ve Enformasyon Bakanlığı tarafından yayımlanan bir kâğıt plak bu darbenin simgesi. Plaktaki kayıtlardan biri, o dönem Ruhi Su'dan Zeki Müren'e pek çok insan tarafından seslendirilen muhayyer kürdî makamındaki "Gazi Osman Paşa Marşı": "Olur mu böyle olur mu / Kardeş kardeşi vurur mu / Kahrolası diktatörler / Bu dünya size kalır mı // Türk gençliği korkmam diyor / Etrafımı yıkmam diyor / Atatürk'ün evlatları / Hak yolundan çıkmam diyor..." Şarkıyı bir taşplakta Behiye Aksoy da söyledi. Plağın arka yüzündeki şarkı manidar: "Zafer Yolu". Aynı dönemde yayımlanan Nuri Sesigüzel plağında rastladığımız A. Nail Bayşu imzalı şarkı ise şöyle: "Türk ordusu geçti başa / Yaşa şanlı ordu yaşa / Hürriyeti verdin bize / Türk ordusu binler yaşa // Türk ordusu hazır oldu / Gece saat üçü vurdu / Yirmi yedi Mayıs günü / İçimiz sevinçle doldu..."

12 Eylül sonrasında yeniden popülerleşen Metin Ersoy'un 1970 yılında piyasaya çıkan 45'liği: "Her Şey Berbat".

27 Mayıs 1960 sonrasında yayımlanan İngilizce bir afiş: "İkinci Cumhuriyet'e Selam".

Haziran 1960'ta İstanbul Radyosu Kumandanlığı, "inkılap hareketlerinin mânâsını belirtecek marş yazılması" için bestecilere davetiye çıkarttı. Pek çok besteci bu çağrıya olumlu yanıt verdi ancak ortaya çıkan marşların hiçbiri yaygınlaşamadı. Aynı tarihlerde, Münir Nurettin Selçuk, konserlerini kendi yazdığı marşla bitiriyordu: "Türk milleti gençliğiyle, ordusuyla el ele..."

Gazi Osman Paşa Marşı'ndan söz etmişken, iki Zeki Müren hikâyesi anlatayım: İhtilal sırasında Adana'da olan Zeki Müren, bu marşı 4 Haziran'da başladığı İstanbul programında seslendirdi. O dönemde gazetelerde yayımlanan ilanda şöyle deniyordu: "Tepebaşı Bahçesi'nde her akşam Zeki Müren kahraman Türk ordusunun ve asil Türk gençliğinin hürriyet marşı vatan türküsü 'Osman Paşa' tablosunu mehter refakatinde takdim etmekle şeref duyar." Ancak Müren, ilanın yayımlanmasını müteakip sıkıyönetim tarafından yapılan bir uyarı sonucu bu marşı söylemeyi bırakmak durumunda kaldı. Ordu, sonrasında da Zeki Müren'i sıkıştırdı. O dönemde radyoda söylediği "Yeşil ördek gibi daldın göllere" türküsündeki "Ne sen beni unut ne de ben seni" dizesini Menderes'i anma olarak nitelendiren subaylar, sanatçıyı sorguya çekmişti.

Tam bu noktada 27 Mayıs öncesini hatırlamakta fayda var... Nâzım Hikmet'in (1977 yılında Timur Selçuk tarafından bestelenen) şiiri o dönemi anlatıyor: "Beyazıt'ta şehit düşen / Silkinip kalktı kabrinden / Ve elinde bir güneş gibi taşıyıp yarasını / Yıktı Şahmeran'ın mağarasını..." Ahmet Kaya'dan bildiğimiz bir Enver Gökçe şiirini de ilişti reyim yanına: "Hay bu nasıl devran? / 28 / Nisandı / Yavri / Hey! / Ham / Meyveyi / Kopardılar / Dalından." 28 Nisan 1960'ta üniversite gençliği Beyazıt'ta toplanmış, Turan Emeksiz bu protestolar sırasında öldürülmüştü. Darbeyi tetikleyen son olaylardan biriydi bu.

27 Mayıs uzun süre Anayasa ve Hürriyet Bayramı olarak coşkuyla kutlandı. Bu "bayram"ı (1 Mayıs'ta kutlanan Bahar Bayramı'yla birlikte) ortadan kaldıran, 12 Eylül darbesiyle memleketin başına geçen Kenan Evren ve arkadaşları oldu. Bir darbeyle gelen "bayram", diğer darbeyle gitti. İlkini "devrim" olarak karşılamış bir kuşak vardı, ikincisinde bir kuşak telef oldu.

ROCK CENAHINDAN YÜKSELEN SESLER

12 Eylül'le başladım yazıya, söz ona geldi, sona onunla ilerleyeyim. Müşerref Tezcan'ın sesinden bize ulaşan "Türkiyem", 12 Eylül sonrasının simge şarkısı, anmazsak olmaz ama uzun uzun anlatmaya gerek yok. Bir dönem günde beş vakit TRT'de yayınlanırdı. O yüzden, şimdi unutmayı tercih ettiğimiz şarkılardan. Onun yerine, 12 Eylül'ü en iyi anlatan topluluk olan Mozaik'i anacağım. 1990 tarihli albümleri Plastik Aşk'ta yer alan "Bildiklerimiz", "Polis kimlik sorar" dizesiyle hafızamıza kazındı. Şu anda da olan bu. Mozaik, günümüzü anlatıyor aslında: "Her şeyin adı değişir / Okunmaz yakılır kitaplar / Karın doyurmaz sinema / İstedin mi çıkılmaz yurtdışına /.../ Binalar yıkılır, yapılır binalar / Eskiden maviymiş sular / Geçmişi hatırlamaz kimse..." Aynı albümde yer alan "Bindokuzyüzseksenbir", dönemi anlatan bir diğer şarkı: "Akşam ayak sesleriyle iner şehre / Hep birden evlerine kaçışırlar / Kapılar kilitlenir, perdeler çekilir / Sokakta kalır sokaklar...". Yaşayan hatırlar: El ayak çekilince "sokak sabaha kadar sokakta kalır"dı ve "yasak kediler gezer"di sokaklarda o yıl; dışarıdan gelen en ufak bir gürültüde "gözler kapıya döner, susulur"du. Bu kadar da değil: Albümün "hınzır" şarkısı "Emekli Albay Hilmi Ertunç", darbeci

generallerle inceden inceye dalgasını geçiyor. Ümit Kıvanç'ın sözlerini dillendiren topluluk, "darbeci"nin ağzından konuşuyor: "Sabah aynı anda kalkılıp yüzler yıkanmalı / Bu ahenkli uyanışı âlem tören sanmalı /.../ Aç bırakılmalı katlamayan peçetesini / Hastalara genelkurmay yazmalı reçetesini // Yekvücut olup başlayalım her işe ayinle / Eş-dost seçimi ve her şey ayarlansın tayinle / Yaramaza itaatsize damgalar basalım / Milli maç kaybında üç, grevde beş kişi asalım // Biz istersek eğer bu aziz millet neler yapar / Adamı göklere çıkarır, alkışlar, tapar..."

Rock camiasından 12 Eylül meselesine bir başka katkı, Kramp'ın 1993 tarihli "Püf Püf" albümünün bomba şarkısı, "Lan Noldu Be". Bu şarkı –ki albümün ikinci baskısında ona adını verdi– yekten darbeyi anlatıyor: "Derken / Bir sabah erken / Haymana ovasında bir garip kuş öterken / Lan n'oldu derken / Bir sabah erken / Dağlarına memleketin bahar gelmişken..." Şu dize, dönemin fotoğrafını çok net çeker: "Birbirimizin yüzüne bakamaz olduk mu ne?" 15 Temmuz'u yaşadıktan sonra sorduğumuz soruyu, Kramp şarkısında çoktan sormuş: "Lan ne bu be?"

Bu cephede darbe karşıtı bir yere konuşlanan topluluklardan biri, Bulutsuzluk Özlemi. Türkiye'deki darbe yerine Şili'dekini anlattı ama olsun. Uçtu Uçtu albümüne adını veren şarkıda geçen "cırlattım" sözünün denetime takılması ve albümün bu söz çıkartılmadan bandrol alamaması, 12 Eylül işi yasalardan. Bir denetim hikâyesi de, dönemin "sert" topluluğu Devil'le alakalı: "Özal Devri Kızları" adlı şarkı, albüme girerken altın makasa takılmış ve "Atom Devri Kızları" adını almıştı.

12 Eylül'ü anlatan en net şarkılardan biri, Mor ve Ötesi'nin 2006 tarihli Büyük Düşler albümünden bize ulaşan "Darbe". Adı üstünde, yıllar sonra 12 Eylül'ü anlatıyor: "Evren'i gördüm / Sıkı olaydı / Binlerce insan / Ölürken netekim / Bir şey yapmazdı / Sadece bakardı / Bu kadar kaos / Bize fazlaydı / ki bir darbe geldi başıma..."

Topluluk, şarkının ilerleyen kısımlarında Erdal Eren'den söz eder ve sonunda şunu söyler: "Sakla kendini / Sağlam bir rövanş için..." Rövanş farklı yerden geldi belki ama şarkıda da geçen Kenan Evren cümlesi "Asmayalım da besleyelim mi?", darbe girişiminin hemen sonrasında Recep Tayyip Erdoğan tarafından sarf edildi. Türkiye'de hiçbir şeyin değişmediğinin yeni bir göstergesi!

Rock grubu Mozaik'in "Plastik Aşk" albümü 1990 yılında piyasaya çıktı.

HENÜZ 17 YAŞINDA...

Erdal Eren, 12 Eylül'ün en büyük utançlarından. 17'sine henüz girmiş bir çocuğun mahkeme kararıyla yaşı büyütülerek idam edildiği tarih, 13 Aralık. "İki Çocuk", Erdal Eren için yazılmış bir başka şarkı. Şarkının yazarı Teoman bir belgeselde Erdal Eren'le hısım olduklarını söylüyor: "Amcamın eşinin yeğeniydi Erdal Eren. İsmini, yakalandığında evde konuşulurken duydum, hiç tanışmadım." Sözlerine, bu idamı savunabilecek pek kimsenin kalmadığını ekliyor: "Karşısında durabilecek kimse kalmamış. 'Evet doğruydu' diyebilen belki tek Kenan Evren var." Eren'in idamıyla alakalı radyo haberleriyle başlayan ve "el sallamıştı annesine bayram izni dönüşünde" dizesiyle süren şarkının en can alıcı dizeleri herhalde şunlar: "Ateşi harlı delikanlılar ne şehit ne kahramanlar / Düşmansız bir savaşta düştüler, kalkmayacaklar..."

Sezen Aksu'nun seslendirdiği Onno Tunç bestesi, "Son Bakış": "Aman aman yandım aman / Kurşun gibi izler / Son bakıştaki o gözler / Kaldı aklımızda..." Aysel Gürel'in dizeleri bugün sahnelerde Ceylan Ertem'in sesinden yeni bir anlam kazanıyor belki ama Sezen Aksu'nun yorumu bambaşka. "Son Bakış"la tanıştığımız günlerde dillerde olan bir başka şarkı, Grup Yorum'un ilk albümü Sıyrılıp Gelen'deki "Büyü". Gülten Akın şiirinden bestelenmiş şarkının sonu, vurucu yeri: "Büyüyüp de on yedine geldiğinde baban sana idamlar alacak..."

Grup Yorum'un Yorum Müzik Topluluğu adıyla yaptığı ilk albüm olan Sıyrılıp Gelen'e adını veren şarkı, Ahmet Telli'nin umut yüklü şiirinden: "Suların sesini dinle şimdi / Ormanın fısıldayışlarını / Yarılıyor dağların göğsü / Bir aşkı dinlendirmek için // Ve gözleri uzak yamaçlarda / Aranıp dururken bir şeyleri / Sessiz ve sakin beklemekte / Bekledikçe bileylenen bir yürek // Belli ki dağların, denizlerin / Ve göllerin üzerinden / Sıyrılıp

gelmektedir seher / Belli ki yakındır / Doğayı ve hayatı sarsacak saat..." Aynı dönemde Ankara'da çalışmalar yapan Çağdaş Türkü, Ahmet Telli'nin bir başka şiirinden yola çıkarak darbe sonrası günleri anlattı. İlk albümleri Bekle Beni'ye adını veren Eftal Küçük bestesi bu: "Bekle beni küçüğüm / Umudun karartmadan /

17 yaşında idam edilen Erdal Eren'in hücrede çekilmiş fotoğrafı.

Sevincin yitirmeden / Döneceğim bir gün / Bekle beni..." Umut, içinde: "Ama acılara alışılmaz / Bir şeyler var değişecek / Bir şeyler var değiştirmemiz gereken / Önce acılardan başlanacak /.../ Sen türkülerini söyle / Ve gülümse küçüğüm / Çünkü sesinin ırmağıyla / Yeşerecek hasretin bozkırları..." Şarkının sonu, asıl vurucu yeri: "Uğuldayan bu rüzgâr / Bu delice yağan kar / Ürkütmesin seni direnmektir / Bekleyişin bir başka adı."

15 TEMMUZ "DESTAN"I

12 Eylül sonrası umudumuzu artıranlar bu şarkılardı. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında bambaşka şarkılar yapıldı. "Demokrasi nöbeti" adı altında, kornalar ve tekbirlerle sokağa dökülen "millet" marşlarla gaza getirildi. Sazı eline ilk alanlardan biri, "uyuyan" milletvekili Uğur Işılak oldu:

"Bu vatan bu millet derdimiz bizim / Bölünmez bir bütün yurdumuz bizim // Durmadan yorulmadan yürüyelim aşk ile / Müjde dolu bu yolda kutsal elçiyle / Davamız diriliştir, dava hakka erişti / Yeniden yükseliştir haydi el ele // Canımız bu yurda borcumuz bizim / Ay yıldızla karılmış harcımız bizim..." İsmail Türüt durur mu? "Destan"ını, Işılak'ınkinin yanına koydu: "Bomba sesi tank sesi / Dedim bu neyin nesi / Savaş çıktı zannettim / 15 Temmuz gecesi /... / Helikopterler jetler / Göklere havalandı / İhtilal var dediler / Türkiye çalkalandı // Canından bezdirmişti / Darbeler insanları / Halk sokağa döküldü / Doldurdu meydanları..." Şarkının nakaratı korkunç: "Çevirdiniz millete / Tankları tüfekleri / Çıkarın şu idamı / Asın şu köpekleri..." Bir yanda ordu yüceltmesi, diğer yanda nefret... İsmail Türüt şarkısının özeti bu: "Soysuzların yüzünden / Yara aldı ordumuz / Bunları hak etmedi / Milletimiz yurdumuz // Milletin meclisini / Bombalarla vurdunuz / Şerefli ordumuza / Kara leke sürdünüz // Kimden akıl alıp da / Ne diye kudurdunuz / Komutanlarımıza / Puşt pusular kurdunuz /.../ Tanklarla sokakları / Yıktınız devirdiniz / Milletin silahını / Millete çevirdiniz /.../ Bunların yaşaması / Bu millete zulümdür / İhanetin cezası / Allah diyor ölümdür // Bu konuda ayet var / Kur'an'a bir baksınlar / Maide suresini / Açsınlar okusunlar / Bana inanmayanlar / Cübbeli'ye sorsunlar // Devlete baş kaldıran / Vatan millet bölünsün diyen / Millet düşmanlarına / Acımayın katiyen // Dünyanın tepkisinden / Çekinmeyin tırsmayın / Erkek gibi konuşun / Ürkek gibi susmayın // Millete kulak verin / Çıldırtmayın adamı / Milletin vekilleri / Çıkarın şu idamı..."

Umut dolu şarkılardan nefret saçan marşlara uzanan yol uzun. Bu da 12 Eylül marifeti ama mevzumuz bu değil. 15 Temmuz'dan sonra hızla yapılan şarkılar neredeyse birbirinin aynı. Tuncay Okutan'ın şarkısı müzikal anlamda diğerlerinden farklı belki ancak sözler diğerlerinin yanında: "Darbe yapacakmış itin birisi / Milleti hesaba katmamış hele / Sökmez top tüfek vatan halkına / Ülke yıkacakmış bak ite hele // Yiğittir yiğidin adı Erdoğan / Yiğittir milletin öcünü alan / Soytarıdan hoca olur mu ulan / Darbe yapacakmış bak ite hele..." Hanefi Söztutan tarafından hazırlanan "Demokrasi Şarkısı", "olay"ı özetliyor: "15 Temmuz gecesiydi, hava sıcaktı / Bir ihanet kalkışması ülkeyi yaktı / Gün bugündür bütün millet ayağa kalktı / Çoluk çocuk ihtiyar genç sokağa aktı // Demokrasi darbe yemiş şaşkındı millet / Ya özgürlük bundan sonra yahut da zillet / Milyonların ayak sesi titretti yeri / Elde bayrak dilde tekbir koştu ileri // Başkomutan emir verdi: İnin meydana! / Sahip çıkın al bayrağa, aziz vatana / Serden geçtik vatan, millet, Allah aşkına / Bütün dünya bunu görüp döndü şaşkına..." Ender Tekin'in "ilahi"si ise şöyle: "15 Temmuz gecesi / Çakallar geliyordu / Millet duyana kadar // Ana kuzularını / Tanklarla vuruyordu / Millet gelene kadar // Uçakların altında / Namluların önünde / Hainlerin tankların / Mavzerlerin önünde / Bir millet kıyam durdu / Şehit olana kadar // Hüzünlenme / Mahzun olma / O gün bugündür / Unutma / Kalana bayram / Ölene cennet / Her gün düğün / Unutma..."

Bu kadar değil... Ayna'dan tanıdığımız Erhan Güleryüz, sala ile açılan, Recep Tayyip Erdoğan'ın sesiyle devam eden "Millet Marşı"nı meydanlara yetiştirirken Orhan Gencebay'ın bestelediğini söylediği "Canım Türkiyem" adlı şarkı, bu yazı yazılana kadar ortalığa çıkmamıştı.

Dünün darbe şarkıları umutlu, bugün yapılanlar nefret dolu. Darbelere bakarsanız, aralarında fark yok. Tek fark, öncekilerde darbecinin yaptığını bugün, darbeye direnen yapıyor. Üstelik arkasına darbe yasalarını alıyor. Temennimiz bir daha böyle günler yaşamamak elbette ama maalesef her şey istediğimiz gibi olmuyor. Bugünün şarkısı elbet bir gün yapılacak. O güne dek eldekilerle idare etmek durumundayız.

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

ajanspress kurye

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1 /D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 • info@ajanspresskurye.com.tr • www.ajanspresskurye.com.tr

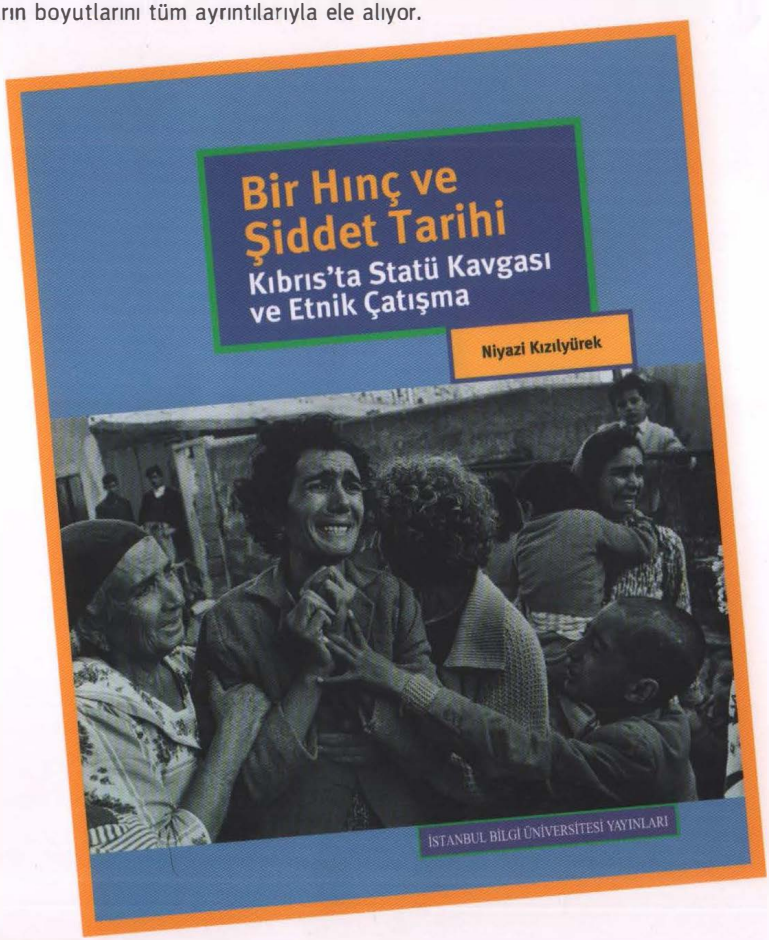
15.YIL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

"Herkesin olduğu gibi Kıbrıs'ın da bir sırrı vardı."

Kıbrıslı Şair **Vasilis Mihailidis**

Prof. Dr. Niyazi Kızılyürek, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarında hınç duygusunun ortaya çıkışını ve akıl almaz bir biçimde yayılan toplumsal şiddet olgusunu, her iki kesim milliyetçilerinin uyguladığı politikaların boyutlarını tüm ayrıntılarıyla ele alıyor.

Bugün de süregelen ve adeta çözümsüzlüğe terkedilen "Kıbrıs'ın Sırrı" üzerine yazılmış en kapsamlı eser.

686 sayfa
19x24 cm. Sert kapak, büyük boy, 2 renk,
157 resim, 38x24 boyutunda renkli 2 harita

ISBN 978-605-399-404-6

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 49610 50 Faks: 0212 551 3013
e-mail: punto@puntokitap.com